ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ҒЫЛЫМ ЖӘНЕ ЖОҒАРЫ БІЛІМ
МИНИСТРЛІГІ ҒЫЛЫМ КОМИТЕТІ
ФИЛОСОФИЯ, САЯСАТТАНУ ЖӘНЕ ДІНТАНУ ИНСТИТУТЫ

Ш. М. Тленчиева, Ш. Е. Джаманбалаева

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ БАҚЫТ ЖӘНЕ ӨМІРГЕ ҚАНАҒАТТАНУ

Өлшеу, салыстырмалы динамика және әлеуметтік теңсіздік

Монография

Алматы
Smart University Press
2026

ӘОЖ 316.6(574)
КБЖ 60.524.22(5Каз)
Т48

Баспаға Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігі Ғылым комитеті Философия, саясаттану және діндану институты Ғылыми кеңесінің шешімімен ұсынылды (2026 жылғы «29» қыркүйектегі № 11 хаттама)

Монография Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігі Ғылым комитетінің қаржыландыруы аясында дайындалған (грант № AP22686408 «Қазақстан халқының бақытына әсер ететін факторларды аймақтар бойынша салыстырмалы талдау»).

Пікір жазғандар:
Садырова М.С., әлеуметтану ғылымдарының докторы, профессор
Байгабылов Н.О.,философия докторы (PhD), доцент
Токтаров Е.Б., философия докторы (PhD)

Тленчиева Ш.М., Джаманбалаева Ш.Е.

Т48 Қазақстандағы бақыт және өмірге қанағаттану. Өлшеу, салыстырмалы талдау және әлеуметтік теңсіздік: монография / Ш.М. Тленчиева, Ш.Е. Джаманбалаева. – Алматы: Smart University Press, 2026. – 258 б.

ISBN 978-601-08-6669-0

Монография Қазақстандағы бақыт пен өмірге қанағаттануды әлеуметтанулық тұрғыдан зерттеуге бағытталған. Зерттеудің негізгі назарында субъективті бағалаулардың деңгейі, оларды өлшеудің сенімділігі, әртүрлі көрсеткіштердің салыстырмалылығы, нәтижелердің уақыт бойынша тұрақтылығы, сондай-ақ әлеуметтік және аумақтық айырмашылықтар қарастырылады.

Зерттеудің эмпирикалық негізін World Database of Happiness, World Values Survey, Gallup World Poll және World Happiness Report деректері, Қазақстан Республикасы Ұлттық статистика бюросының ресми зерттеулері, сондай-ақ Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігі Ғылым комитетінің Философия, саясаттану және діндану институтының тапсырысы бойынша 2021–2025 жылдары жүргізілген халық арасында тақырыптық сауалнама материалдары құрайды.

Монографияда Қазақстанның халықаралық деңгейдегі орны мен уақыт бойынша өзгеру динамикасы, бақыт, өмірге қанағаттану, өмірді жалпы бағалау және аффективті әл-ауқат арасындағы айырмашылықтар, сондай-ақ субъективті бағалаулардың материалдық қамтамасыз етілу деңгейімен, жұмыспен қамтылумен, денсаулық жағдайымен, отбасылық және әлеуметтік қатынастармен, институционалдық ортамен, тұрғылықты жерімен және мәдени ұстанымдармен байланысы қарастырылады.

Кітап әлеуметтанушыларға, субъективті әл-ауқатты зерттеушілерге, әлеуметтік статистика және мемлекеттік саясат саласындағы мамандарға, оқытушыларға, әлеуметтік ғылымдар саласындағы докторанттар мен магистранттарға арналған.

ӘОЖ 316.6(574)
КБЖ 60.524.22(5Каз)

ISBN 978-601-08-6669-0

© Ш. М. Тленчиева, Ш. Е. Джаманбалаева, 2026
© Философия, саясаттану және діндану институты, 2026

ҚЫСҚАРТУЛАР ТІЗІМІ

ҰСБ — Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігінің Ұлттық статистика бюросы
WDH — World Database of Happiness
WVS — World Values Survey
WHR — World Happiness Report
OECD — Organisation for Economic Co-operation and Development
ФСжДИ — Философия, саясаттану және дінтану институты
CAPI — электронды құрылғы көмегімен жеке сұхбат

АЛҒЫ СӨЗ

Осы монографияның негізгі идеясы авторлардың белгілі нидерландтық әлеуметтанушы, Дүниежүзілік бақыт дерекқорының (World Database of Happiness) негізін қалаушы Рут Винховенмен (Ruut Veenhoven, 1942–2024) ғылыми байланысы барысында қалыптасты. Қазақстандағы бақыт көрсеткіштерінің салыстырмалы түрде жоғары деңгейі туралы бірлескен мақала әзірлеу идеясын талқылаған кезде ол бізге маңызды әдіснамалық қағиданы ұсынды: қандай да бір құбылыстың себептерін іздеуге зерттелетін көрсеткіш нақты айқындалып, байқалған нәтиженің әртүрлі деректер негізінде қайталанатыны расталып, деректерді салыстыру шектері белгіленгеннен кейін ғана көшу қажет. Осы қағидаға сүйене отырып, бастапқы «Қазақстан тұрғындары неліктен бақытты?» деген жалпы сұрақ бірқатар нақты зерттеу сұрақтарына ұласты: Қазақстандағы өмірді бағалаудың орташа деңгейі шынымен де салыстырмалы түрде жоғары ма? Бұл нәтиже әртүрлі дереккөздерде қайталана ма? Бақыт, өмірге қанағаттану және эмоциялық жай-күй көрсеткіштері өзара сәйкес келе ме? Байқалған нәтиже сұрақтың тұжырымдалуына, шкала түріне, сауалнама тіліне немесе деректерді жинау тәсіліне тәуелді ме? Осы сұрақтарға жауап алынғаннан кейін ғана субъективті әл-ауқаттың анықталған деңгейімен ықтимал байланысы бар әлеуметтік жағдайларды талдауға көшуге болады. Р. Винховен сондай-ақ әлеуметтік ортаның қолайлылығын, адамның өміршеңдігін және өз өмірін субъективті бағалауын бір-бірінен нақты ажыратып, талдамалық тұрғыдан дербес саналатын бұл сипаттамаларды біртұтас индексе біріктірмеуді ұсынды.

Өкінішке қарай, бірлескен мақала әзірлеу туралы бастапқы жоспар жүзеге аспады. 2024 жылғы 9 желтоқсанда Рут Винховен өмірден өтті. Оның қазасы халықаралық ғы-

лыми қауымдастық пен әлемдегі субъективті әл-ауқатты зерттеушілер үшін орны толмас қайғы болды. Екі жылға жуық уақыт өткен соң біз бастапқы идеяға қайта оралып, оны монография түрінде жүзеге асыруды ұйғардық. Осы кітап — Қазақстандағы субъективті әл-ауқатты зерттеуде Рут Винховен ғылыми байланысымыз барысында ұсынған әдіснамалық бағдарларды жүйелі түрде қолдануға бағытталған еңбектің нәтижесі. Монографияның өзегінде ұлттық мінез туралы пайымдаулар немесе бақыттың бір ғана мәдени формуласын іздеу емес, Қазақстандағы өмірді бағалау деңгейінің салыстырмалы түрде жоғары екені жөніндегі эмпирикалық тұжырымның негізділігін, тұрақтылығын және қолданылу шектерін тексеру мәселесі жатыр.

Монографияның эмпирикалық негізін халықаралық салыстырмалы дереккөздер, World Database of Happiness материалдары, World Values Survey және Gallup деректері, Қазақстан халқының өмір сүру сапасына қатысты ресми зерттеу нәтижелері, сондай-ақ материалдық жағдай, әлеуметтік сенім, діни бірегейлік пен мәдени ұстанымдарға арналған бірнеше тақырыптық сауалнаманың нәтижелері құрайды. Бұл деректер жиынтықтары әртүрлі кезеңдерді қамтиды, бас жиынтықтары бірдей емес және түрлі көрсеткіштерге негізделген.

Кітап өзара байланысты, бірақ әдіснамалық тұрғыдан дербес зерттеулердің бірізді жүйесі ретінде құрылған. Әр зерттеудің өзіндік зерттеу сұрағы, тәуелді айнымалысы, іріктемесі мен талдау стратегиясы бар, сондай-ақ алынған нәтижелерді жалпылаудың өзіндік шектері белгіленген.

Монографияда сипаттамалық нәтижелер, орнықты көпөлшемді байланыстар, квазиэксперименттік бағалаулар және қолда бар деректер негізінде тексеруге келмейтін гипотезалар бір-бірінен жүйелі түрде ажыратылады. Зерттеу нәтижелері өзара сабақтас бірнеше ғылыми бағыт аясында қарастырылады. Субъективті әл-ауқат әлеуметтануы тұрғысынан Қазақстан постсоциалистік трансформация, өңірлік

теңсіздік және бейресми әлеуметтік байланыстардың рөлі аясында бақыттың халықаралық көрсеткіштерін зерделеуге мүмкіндік беретін маңызды зерттеу нысаны болып табылады. Орталық Азияны зерттеу тұрғысынан монография өңірдің даму үдерісін Шығыс Еуропа траекториясының механикалық жалғасы ретінде қарастырудан бас тартып, әртүрлі эмпирикалық дереккөздерді жүйелеуге бағытталған. Ал әлеуметтік зерттеулер әдіснамасы тұрғысынан бұл еңбек бақытты зерттеу орташа мәндерді есептеумен ғана шектелмейтінін көрсетеді. Мұндай зерттеу көрсеткіштердің мағыналық баламалылығын тексеруді, іріктеме дизайнын, сауалнама тілін, деректерді жинау тәсілін, жауаптардың бөлінісін және талдау деңгейін ескеруді талап етеді.

Монографияның ғылыми үлесі өзара байланысты үш қырдан көрінеді. Тұжырымдамалық үлесі бақыт, өмірге қанағаттану, өмірді жалпы бағалау, аффект, өмірдің жекелеген салаларына қанағаттану және өмір сапасы ұғымдарын бір-бірінен жүйелі түрде ажыратудан тұрады. Әдіснамалық үлесі әртекті дереккөздерді механикалық түрде біріктірмей, бірыңғай хаттама негізінде салыстыруға негізделеді. Мазмұндық үлесі Қазақстанды постсоциалистік трансформация, өңірлік теңсіздік, материалдық қорғалу, денсаулық, институционалдық жағдайлар мен әлеуметтік байланыстар субъективті әл-ауқат факторларының өзіндік, бірақ мәдени тұрғыдан бірегей емес конфигурациясын қалыптастыратын қоғам ретінде қарастырумен байланысты.

Бірінші тарауда Қазақстандағы бақыт деңгейінің салыстырмалы түрде жоғарылығы туралы кең таралған түсінік нақты зерттеу мәселесі ретінде қарастырылады. Тарауда қандай эмпирикалық бақылаулардың тексеруді қажет ететіні, неліктен ұлттық деңгейдегі орташа көрсеткіш құбылысты түсіндіруге жеткіліксіз екені және құбылысты анықтаудан оның ықтимал себептерін талдауға қандай ретпен көшу қажеттігі айқындалады.

Екінші тарауда зерттеудің негізгі ұғымдары мен теориялық негіздері қарастырылады. Онда бақыт, өмірге қанағаттану, өмірді жалпы бағалау, эмоциялық күй, өмірдің жекелеген салаларына қанағаттану және өмір сапасы ұғымдарының арасындағы айырмашылықтар түсіндіріледі. Сондай-ақ әрбір көрсеткіштің кейінгі талдауда алатын орны анықталады. Адамның өз өмірін субъективті бағалауы, әлеуметтік орта жағдайлары, жеке мүмкіндіктері мен ресурстары және оның өмірінің өзгелерге тигізетін пайдасы арасындағы айырмашылықтарға ерекше назар аударылады. Осылайша, адамның әл-ауқатын түсіндіруге қажетті ұғымдар жүйесі қалыптастырылады. Бұл жүйе әл-ауқаттың құрамдас бөліктерін бір мезгілде оның себептері ретінде қарастырудан туындайтын қисындық қайшылықты болдырмауға мүмкіндік береді.

Үшінші тарауда зерттеуде пайдаланылатын деректер жиынтықтары жүйеленіп, эмпирикалық идентификация стратегиясы баяндалады және кейінгі эмпирикалық бөлімдерді құру қағидалары белгіленеді. Бұл тарау зерттеудің әдіснамалық негізін құрайды: онда қандай дереккөздерді субъективті әл-ауқаттың деңгейі мен динамикасын талдауға, қайсысын нәтижелердің тұрақтылығын тексеруге, ал қайсысын жекелеген байланыстар мен тетіктерді зерттеуге пайдалануға болатыны айқындалады. Сонымен қатар қандай тұжырымдарды эмпирикалық тұрғыдан негізделген деп санауға болатынын, ал қай тұжырымдар ықтимал түсіндірме немесе тексеруді қажет ететін гипотеза деңгейінде қалуға тиіс екенін ажырататын критерийлер белгіленеді.

Төртінші тарауда Қазақстандағы уақыт ішіндегі өзгерістер мен елдің халықаралық деңгейдегі орны өзара сабақтастықта талданады. Негізгі міндет — байқалған көріністің қай бөлігі орнықты эмпирикалық факт болып табылатынын анықтау. Бұл мәселе үш өлшем бойынша қарастырылады. Тарихи өлшем қазіргі бағалаулардың посткеңестік трансформация кезеңіндегі көрсеткіштерден қаншалықты ерекшеленетінін анықтауға мүмкіндік береді. Уақыттық өлшем

халықаралық деңгейде салыстыруға болатын деректер мен ұлттық деректер қатарында бағалаулардың тұрақты өсуі байқала ма деген сұраққа жауап береді. Салыстырмалы өлшем Қазақстанның қандай елдермен салыстырғанда және салыстырылатын елдерді қандай тәсілмен іріктеген жағдайда көрсеткіштері салыстырмалы түрде жоғары екенін айқындайды. Эмпирикалық талдау дереккөздердің үш тобына сүйенеді: 1990-жылдар мен 2000-жылдардың басындағы зерттеулер; World Database of Happiness материалдары мен World Happiness Report 2026 статистикалық қосымшалары; Ұлттық статистика бюросының «Халықтың өмір сүру сапасы» ұлттық зерттеулер сериясы. Бұл дереккөздердің әрқайсысы әртүрлі талдамалық міндет атқаратындықтан, олар бір көрсеткіштің өзара алмастырылатын өлшемдері ретінде емес, бірін-бірі толықтыратын дереккөздер ретінде қарастырылады.

Бесінші тарауда әртүрлі дереккөздер негізінде алынған бағалаулардың тұрақтылығы тексеріліп, өлшеу ерекшеліктерінің зерттеу нәтижелеріне ықтимал әсері анықталады. Талдау өзара байланысты үш қағидаға негізделеді. Біріншісі — дереккөздердің сәйкестігі. Бұл бағытта халықаралық зерттеулердің, ресми ұлттық статистиканың және авторлар жүргізген тақырыптық сауалнамалардың нәтижелері салыстырылып, олардың жалпы көрінісі қаншалықты ұқсас екені тексеріледі. Екіншісі — зерттелетін көрсеткіштердің өзара сәйкестігі. Мұнда адамның өз өміріне берген оң бағасы оның бақыт деңгейін субъективті бағалауымен, жағымды және жағымсыз эмоциялық күйлерімен, болашақтан күтетін өзгерістері және өмірдің жекелеген салаларына берген бағаларымен қаншалықты үйлесетіні анықталады. Үшіншісі — нәтижелердің тәуелсіз көрсеткіштермен мазмұндық сәйкестігі. Бұл бағытта алынған нәтижелердің денсаулық, қауіпсіздік, әлеуметтік қолдау және әл-ауқаттың аса төмен деңгейін сипаттайтын деректермен қаншалықты үйлесетіні қарастырылады. Аталған қағидалардың ешқайсысы жеке алғанда зерттеу нәтижелерінің дұрыстығын түпкілікті рас-

тай алмайды. Алайда оларды кешенді түрде қолдану тұрақты түрде расталатын эмпирикалық нәтижелерді сұрақтың тұжырымдалуына, бағалау шкаласына, сауалнама жүргізу тәсіліне немесе нақты деректер жиынтығының ерекшеліктеріне тәуелді нәтижелерден ажыратуға мүмкіндік береді.

Алтыншы тарауда субъективті әл-ауқат деңгейіндегі әлеуметтік теңсіздік пен төмен бағалардың таралу ерекшеліктері қарастырылады. Әлеуметтік теңсіздік өзара байланысты екі бағыт бойынша талданады. Бірінші бағыт — бағалардың бөлінуіндегі теңсіздік. Мұнда адамдардың өз әл-ауқатына берген бағаларының қаншалықты алшақ екені, бағалау шкаласының төменгі бөлігіндегі көрсеткіштер және әл-ауқат деңгейі жоғары және төмен топтардың арасындағы айырмашылықтар зерттеледі. Екінші бағыт — әлеуметтік топтар арасындағы теңсіздік. Бұл бағытта ерлер мен әйелдердің, әртүрлі жас топтарының, білім деңгейі мен жұмыспен қамтылу жағдайы әртүрлі адамдардың, материалдық жағдайы жақсы және әлеуметтік тұрғыдан осал отбасылардың, сондай-ақ қала және ауыл тұрғындарының субъективті әл-ауқат деңгейіндегі тұрақты айырмашылықтар анықталады. Аталған екі бағытты бір-бірімен теңестіруге болмайды. Өйткені халықтың ірі әлеуметтік топтары арасындағы орташа айырмашылықтар шамалы болғанымен, саны салыстырмалы түрде аз жекелеген топтардың әлеуметтік осалдығы өте жоғары болуы мүмкін. Сондықтан тараудың негізгі мақсаты — әлеуметтік топтарды әл-ауқат деңгейіне қарай жіктеп, рейтинг жасау емес, субъективті әл-ауқаттың ұзақ уақыт бойы төмен деңгейде сақталуына ықпал ететін осалдық жағдайларының өзара байланысын анықтау.

Жетінші тарауда субъективті әл-ауқат деңгейінің өңірлер арасындағы айырмашылықтары және оған аумақтық жағдайлардың ықпалы қарастырылады. Өңірлік талдау барысында үш негізгі сұраққа жауап ізделеді. Біріншіден, еліміздің әртүрлі өңірлеріндегі тұрғындардың субъективті әл-ауқатқа берген бағалары қаншалықты ерекшеленетіні анықталады.

Екіншіден, өңірлердегі бағалардың бөліну ерекшеліктері салыстырылады. Атап айтқанда, орташа көрсеткіштері бір-біріне жақын өңірлерде әл-ауқатын жоғары, орташа және төмен бағалайтын тұрғындардың үлесі бірдей ме, әлде олардың арасында елеулі айырмашылықтар бар ма деген мәселе зерттеледі. Үшіншіден, респонденттердің жасы, жынысы, тұрғылықты жерінің түрі (қала немесе ауыл), денсаулық жағдайы мен қаржылық мүмкіндіктері ескерілгеннен кейін де өңірлік айырмашылықтардың сақталатыны немесе сақталмайтыны тексеріледі. Осындай бірізді талдау өңірлер арасындағы айырмашылықтарды сипаттаумен шектелмей, олардың ықтимал себептерін анықтауға мүмкіндік береді. Бұл ретте өңірлік ерекшеліктер мен субъективті әл-ауқат арасындағы статистикалық байланыс олардың арасында тікелей себеп-салдарлық байланыс бар дегенді білдірмейді.

Сегізінші тарауда субъективті әл-ауқатқа қатысты материалдық, институционалдық және жеке ресурстар талданады. Мұндағы негізгі мәселе ақша, жұмыспен қамтылу немесе мемлекеттік қызметтердің адамды өздігінен бақытты ете алатынын анықтау емес. Мұндай көзқарас адамның өз өміріне қалай баға беретінін түсіндіруді тым жеңілдетіп жіберер еді. Негізгі міндет — қандай ресурстардың нақты қорғалу деңгейін қамтамасыз ететінін, қай ресурстардың көбіне формалды сипатта қалатынын, сондай-ақ табысы ұқсас немесе әлеуметтік мәртебесі бірдей адамдардың неліктен өз өмірін әртүрлі бағалайтынын анықтау. Осыған сәйкес талдаудың үш деңгейі ажыратылады: объективті жағдайлар мен қолда бар ресурстар, оларды іс жүзінде пайдалану мүмкіндігі, сондай-ақ олардың қолжетімділігі мен жеткіліктілігін субъективті бағалау.

Тоғызыншы тарауда Қазақстан халқының өмір сүру жағдайлары мен өз өміріне берген субъективті бағасын қандай әлеуметтік және мәдени тетіктер байланыстыратыны зерттеледі. Талдауда факторлардың үш тобына назар аударылады: жақын адамдармен қарым-қатынастың сапасы және олардың

қолдауын сезіну; өзгерістерге бейімделу және күтулердің өзгеруі; отбасылық құндылықтар мен ризашылық білдіруді қоса алғанда, әл-ауқатты бағалау және оны көпшілік алдында білдіруге қатысты мәдени нормалар. Бұл тетіктер жеке-жеке қарастырылады. Бұл тетіктер бір-бірінен бөлек қарастырылады, өйткені тығыз әлеуметтік байланыстардың болуы, өзгермелі жағдайларға бейімделу қабілеті және әлеуметтік тұрғыдан құпталатын жауап беруге бейімділік бір үдерістің әртүрлі атаулары емес.

Қорытындыда алынған нәтижелер эмпирикалық негізділік дәрежесіне қарай сараланып, тұжырымдардың біртұтас жүйесіне біріктіріледі. Онда әртүрлі дереккөздерде барынша тұрақты қайталанатын фактілер, орнықты статистикалық байланыстар, ықтимал түсіндірмелер және одан әрі тексеруді қажет ететін гипотезалар ажыратылады. Осы негізде статистикалық мониторингке, әлеуметтік саясатқа және Қазақстандағы субъективті әл-ауқатты одан әрі зерттеуге қатысты практикалық қорытындылар жасалады.

Кітаптың негізгі мәтіні әдістемелік қосымшалармен толықтырылған. Оларда пайдаланылған дереккөздер туралы мәліметтер жүйеленіп, зерттеулердің сипаттамалары, негізгі көрсеткіштердің тұжырымдалуы мен оларды өлшеу шкалалары, сондай-ақ қосымша эмпирикалық кестелер берілген. Қосымшалар талдамалық рәсімдердің ашықтығын қамтамасыз етіп, қорытындыларды бастапқы өлшеу деректерімен салыстыруға мүмкіндік береді және жүргізілген талдауды қайта жүргізіп, нәтижелерді тексеруге мүмкіндік береді.

Тезауруста монографияда қолданылатын негізгі ұғымдар, олардың анықтамалары мен ғылыми дереккөздері жүйеленген. Оның мақсаты — зерттеудің ұғымдық шекараларын нақтылау және субъективті әл-ауқатқа, оны өлшеуге, оның детерминанттары мен әлеуметтік үлестірілуіне қатысты ұғымдардың бірізді қолданылуын қамтамасыз ету.

Кітапта таңдалған зерттеу бағытын бірізді ұстанып, эмпирикалық нәтижелерді анықтау және тексеру, көрсеткіш-

тердің өлшеу тұрғысынан алатын орнын нақтылау, әртүрлі дереккөздерден алынған мәліметтерді салыстыру және жасалған қорытындылардың халықтың жекелеген топтарына қаншалықты қатысты екенін айқындау міндеттерін жүзеге асыра алдық деп үміттенеміз. Осылайша, кітапта қазіргі таңда Қазақстандағы субъективті әл-ауқат туралы ғылыми негізде қандай тұжырымдар жасауға болатыны көрсетіледі.

1-ТАРАУ. ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ БАҚЫТ: ӨЛШЕУ ЖӘНЕ ТҮСІНДІРУ МӘСЕЛЕСІ

1.1 Субъективті әл-ауқат қоғамдық даму көрсеткіштері жүйесінде

Әлеуметтік ғылымдардың бақыт мәселесіне қызығушылығы жақсы өмір қандай болуы тиіс деген нормативтік пайыммен ғана шектелмейді. Оның негізінде ауқымы жағынан неғұрлым нақты әрі эмпирикалық тұрғыдан тексеруге қолайлы тұжырым жатыр: дамудың объективті көрсеткіштері адамдардың өз жағдайын қалай қабылдайтынын толық сипаттай алмайды. Табыс, жұмыспен қамтылу, өмір сүру ұзақтығы, білім мен қауіпсіздік адамның өмір сүру жағдайын айқындайтын маңызды көрсеткіштер болғанымен, оның өз өмірін қаншалықты сәтті деп бағалайтынын, оған қаншалықты қанағаттанатынын және күнделікті өмір жағдайларын қалай қабылдайтынын өздігінен көрсете алмайды. Уақыт өте келе бұл зерттеу ұстанымы «beyond GDP» («ЖІӨ шегінен тыс») деген атаумен қалыптасқан халықаралық күн тәртібінің бір бөлігіне айналды. Осы тәсіл аясында субъективті әл-ауқат көрсеткіштері экономикалық және әлеуметтік статистикаға балама ретінде емес, оны толықтыратын қажетті көрсеткіштер ретінде қарастырылады [79; 61].

Субъективті бағалаудың ғылыми және практикалық маңызы мойындалған сайын, олардың мәнін шамадан тыс кеңейтіп түсіндіру қаупі де туындады. «Бақыт», «субъективті әл-ауқат», «өмірге қанағаттану» және «өмір сапасы» терминдері көбіне бір ұғымды білдіретіндей қолданылады. Алайда бұл ұғымдарды өзара араластыру оларды өлшеуді де, түсіндіруді де қиындатады. Өмірді жалпы бағалау қысқа мерзімді көңіл күйден ерекшеленеді; қаржылық жағдайға қанағаттану өмірге қанағаттанумен бірдей емес; тұрғын үйдің сапасы

мен тұрғын үй жағдайына қанағаттану талдаудың әртүрлі деңгейлеріне жатады; позитивті аффектінің жоғары деңгейі адамның өз өмір жолын сыни тұрғыдан бағалауымен қатар жүруі мүмкін. Осыған байланысты OECD-тің жаңартылған ұсынымдарында өмірді бағалау, позитивті және негативті аффект, сондай-ақ өмірдің мәні, мақсаты мен оған белсенді қатысу секілді эвдемониялық аспектілер бір-бірінен ажыратылады [63].

Әлеуметтану тұрғысынан мұндай ажыратудың өзіндік маңызы бар. Субъективті бағалау қоғамнан тәуелсіз қалыптасатын ішкі сезім емес. Ол ресурстарға қол жеткізудегі теңсіздік, денсаулық жағдайы мен жұмыспен қамтылудағы айырмашылықтар, қызметтердің әркелкі қолжетімділігі, әлеуметтік қолдау мен қауіпсіздік жағдайлары аясында қалыптасады. Сонымен қатар субъективті бағалау адамның қазіргі жағдайын өткен тәжірибесімен, өз күтулерімен, жақын әлеуметтік ортасындағы адамдардың жағдайымен және әділеттілік туралы түсініктерімен салыстыруына негізделеді. Ақырында, ол тіл арқылы және сұхбат барысында көрініс табады. Мұндай жағдайда шағым айту, ризашылық білдіру, оптимизм таныту және өзін көпшілік алдында таныстыруға қатысты мәдени нормалар да ықпал етеді. Сондықтан бақыт формасы жағынан субъективті болғанымен, оның қалыптасуы, қоғамдағы үлестірілуі және көрініс табуы әлеуметтік факторларға тәуелді.

1.2 Қазақстанды зерттеудің ғылыми тұрғыдан маңыздылығы

Қазақстан бұл мәселелерді өзара сабақтастықта қарастыруға мүмкіндік беретін маңызды зерттеу нысаны болып табылады. Соңғы үш онжылдықта ел жоспарлы жүйенің ыдырауын, трансформациялық кезеңдегі терең құлдырауды, экономикалық қалпына келуді, қарқынды урбандалуды,

еңбек нарығы мен әлеуметтік құрылымның өзгеруін бастан өткерді. Бұл үдерістер аумақтық айырмашылықтардың күшеюімен, әлеуметтік қорғау тетіктерінің қайта құрылуымен, мемлекетке қатысты күтулердің өзгеруімен, сондай-ақ жаңа тұтынушылық және кәсіби стандарттардың таралуымен қатар жүрді. Сондықтан халықтың өз өмірін бағалауын постсоциалистік даму траекториясынан тыс түсіндіру мүмкін емес. Сонымен бірге оны тек осы траекториямен түсіндіру де жеткіліксіз: қазіргі Қазақстан 1990-жылдардағы өтпелі кезеңнің бастапқы сатысындағы қоғамнан едәуір ерекшеленеді.

Қазақстанның Орталық Азияда орналасуы салыстырмалы талдауды одан әрі күрделендіреді. Қазақстан мен көршілес мемлекеттерге кеңестік кезеңнен қалған институционалдық мұра, отбасы мен бейресми әлеуметтік байланыстардың маңызды рөлі, мемлекеттің жоғары ықпалы, сондай-ақ ұзақ мерзімді деректердің шектеулі әрі біркелкі қолжетімді болмауы тән. Сонымен бірге өңір елдері экономикалық құрылымы, көші-қон ауқымы, саяси институттарының ерекшеліктері, урбандалу деңгейі және әлеуметтік қолдау жүйелерінің ұйымдастырылуы жағынан бір-бірінен ерекшеленеді. Орталық Азияға қатысты зерттеулер сенім, қоғамдық өмірге қатысу, қаржылық жағдайға қанағаттану және таңдау еркіндігін сезіну мен субъективті әл-ауқат арасындағы байланыс әр елдің жағдайына қарай өзгеруі мүмкін екенін көрсетеді [7; 49; 74]. Сондықтан Қазақстанды жеке зерттеу нысаны ретінде де, бірнеше бағытта салыстыра отырып та қарастыру қажет. Атап айтқанда, оны посткеңестік мемлекеттермен, Орталық Азия елдерімен, сондай-ақ экономикалық даму деңгейі мен негізгі институционалдық сипаттамалары ұқсас елдермен салыстыра зерттеу маңызды.

Сонымен қатар Қазақстанда әртүрлі сипаттағы деректердің мол қоры бар. Халықаралық зерттеулер Қазақстанды басқа елдермен салыстыруға мүмкіндік береді. Ресми ұлттық мониторинг өмірге қанағаттану мен бақыт деңгейінің жыл-

дар және әлеуметтік топтар бойынша өзгергенін көрсетеді. Ал арнайы зерттеулер материалдық, институционалдық, діни және мәдени қырларын талдайды. Дереккөздердің осындай алуан түрлілігі зерттеу нәтижелерінің тұрақтылығын тексеруге мүмкіндік береді. Алайда мұның белгілі бір қаупі де бар. Атап айтқанда, әртүрлі жылдары, түрлі бағалау шкалалары бойынша және әртүрлі халық топтары арасында жиналған деректерді жеткілікті негіздемесіз біріктіру нәтижесінде шындыққа сәйкес келмейтін қорытындылар жасалуы мүмкін.

1.3 Эмпирикалық жұмбақ

Зерттеудің бастапқы эмпирикалық жұмбағын былай тұжырымдаймыз. Халықаралық дереккөздерге сәйкес, Қазақстанда әртүрлі кезеңдерде субъективті әл-ауқат көрсеткіштері салыстырмалы түрде жоғары болған. Алайда бұл көрсеткіштер жағдайы ұқсас елдерде байқалатын деңгейден айтарлықтай ерекшеленбейді. Ұлттық сауалнамаларда кейде бұдан да жоғары нәтижелер тіркеліп, өз әл-ауқатын төмен бағалайтын адамдардың үлесі өте аз екені анықталады. Сонымен бірге жекелеген зерттеулер белгілі бір кезеңдерде өмірге қанағаттану деңгейінің төмендегенін, әлеуметтік топтар мен өңірлер арасында елеулі айырмашылықтар бар екенін, сондай-ақ өмірді жалпы бағалау мен эмоциялық күй көрсеткіштері бір-біріне сәйкес келе бермейтінін көрсетеді. Демек, «Қазақстан тұрғындары бақытты» деген тұжырымның белгілі бір эмпирикалық негізі бар. Алайда бұл тұжырым жеткілікті дәрежеде нақты емес және оны қолданылатын көрсеткіштерді, дереккөздерді және халықтың әртүрлі топтарын ескере отырып, қосымша тексеру қажет.

Белгісіздік, ең алдымен, төрт нақтылаушы сұрақтың жауабы айқын болмауымен байланысты.

Біріншіден, Қазақстандағы әл-ауқат деңгейі кімдермен салыстырғанда жоғары: әлемнің барлық елдерімен, посткеңестік қоғамдармен, Орталық Азия мемлекеттерімен немесе даму деңгейі ұқсас елдермен салыстырғанда ма?

Екіншіден, қандай көрсеткіш негізге алынады: бақыт туралы тікелей сұрақ па, өмірге қанағаттану көрсеткіші ме, Кэнтрил сатысы ма, әлде аффективтік баланс па?

Үшіншіден, байқалған нәтиже уақыт өте келе және салыстырылатын елдер құрамының өзгеруіне қарамастан қаншалықты тұрақты сақталады?

Төртіншіден, жоғары орташа көрсеткіш бүкіл халықтың әл-ауқат деңгейін сипаттай ма, әлде оның артында өз әл-ауқатын төмен бағалайтын тұрғындардың елеулі үлесі мен өңірлік айырмашылықтар жасырын қалып отыр ма?

Сондықтан кітаптың негізгі зерттеу сұрағын алдын ала дәлелденген ұлттық артықшылықтың себептерін іздеу түрінде тұжырымдауға болмайды. Оның орнына Қазақстандағы өмірді бағалау нақты қандай мағынада салыстырмалы түрде жоғары, бұл нәтиже әртүрлі дереккөздерде қаншалықты тұрақты қайталанады және оның әлеуметтік сараласуымен қандай жағдайлар тұрақты түрде байланысты деген сұрақтарды қойған орынды. Мұндай бірізділік зерттеудің қабылданған логикасына сәйкес келеді: алдымен құбылыстың өзін тексеру, содан кейін оны өлшеудің сенімділігін бағалау, тек осыдан кейін ғана әлеуметтік және мәдени түсіндірмелерге көшу қажет.

1.4 Зерттеулердің қазіргі жай-күйі және шешілмеген мәселе

Қазіргі уақытқа дейін Қазақстандағы субъективті әл-ауқат әртүрлі деректерге, көрсеткіштер мен талдамалық тәсілдерге негізделген бірқатар зерттеулерде қарастырылды. Алғашқы еңбектер посткеңестік өзгерістер кезеңінде өмірді

бағалаудың тұрғын үй жағдайымен, жұмыспен қамтылумен, этностық тиесілілікпен және өңірлік жұмыссыздық деңгейімен байланысын көрсетті [45]. Кейінгі зерттеулер қаржылық жағдайға қанағаттану мен таңдау еркіндігін субъективті қабылдаудың маңызын, сондай-ақ әртүрлі әлеуметтік топтардағы субъективті әл-ауқат динамикасының айырмашылықтарын анықтады [74]. Зерттеулердің бір бағыты өмірді бағалаудың әлеуметтік капиталмен, қоғамдық қатысу нормаларымен және сеніммен байланысын қарастырады [49], ал екінші бағыт оны қоғамдық қызметтердің сапасымен және институттардың тиімділігін субъективті бағалаумен байланыстырады [73]. Өңірлік зерттеулер, өз кезегінде, назарды жалпыұлттық орташа көрсеткіштерден аумақтық айырмашылықтар мен ел ішіндегі теңсіздік мәселелеріне аударады [70].

Сонымен бірге зерттеулердің жүргізілу тәсілдеріндегі айырмашылықтар жинақталған нәтижелерді тікелей салыстыруды қиындатады. Әртүрлі зерттеулерде әртүрлі тәуелді айнымалылар, зерттеу кезеңдері, іріктемелер мен әдістер қолданылады. Бір зерттеулерде бақыт деңгейі талданса, басқаларында өмірге немесе қаржылық жағдайға қанағаттану, қауіпсіздік не өмір сапасының кешенді көрсеткіштері қарастырылады. Соның нәтижесінде көптеген статистикалық байланыстар анықталғанымен, олардың қайсысы басқа зерттеулерде де расталатыны, қайсысы көрсеткіштерді өлшеу тәсіліне тәуелді екені және қайсысын тек статистикалық тұрғыдан ғана емес, мазмұндық жағынан да түсіндіруге болатыны әлі толық айқындалмаған.

Талдау деңгейлерін ажырату мәселесі де шешілмеген күйінде қалып отыр. Жеке адамның табысы, үй шаруашылығының материалдық жағдайы, аудан деңгейіндегі теңсіздік, өңірлік инфрақұрылым және ұлттық институттар олардың ықпал ету тетіктері мен талдау деңгейлері нақты көрсетілмей, бір қатарда қарастырыла алмайды. Сол сияқты тұлғааралық сенім, отбасының қолдауы, қауымдастық өміріне қатысу

және мемлекетке деген сенім автоматты түрде әлеуметтік капиталдың бірыңғай көрсеткішін құрай алмайды. Біздің талдауымыз факторлар тізімін кеңейтуге емес, олардың өзара арақатынасын жүйелеуге бағытталған: нәтижелерді оларға ықпал ететін жағдайлардан, жеке ресурстарды әлеуметтік орта сипаттамаларынан, тікелей өлшенетін көрсеткіштерді олардың интерпретацияларынан, ал орнықты статистикалық байланыстарды әлі де тексеруді қажет ететін гипотезалардан ажырату маңызды.

1.5 Зерттеу міндеті және дәлелдеу стратегиясы

Монографияның зерттеу объектісі — Қазақстан Республикасы халқының өз өміріне қатысты субъективті бағалаулары.

Зерттеу пәнін бақыт пен өмірге қанағаттану деңгейі мен динамикасы, бұл көрсеткіштердің халықаралық деңгейде және ел ішінде салыстырылуы, олардың әлеуметтік және аумақтық үлестірілуі, сондай-ақ осы бағалаулармен статистикалық тұрғыдан байланысты материалдық, институционалдық, жеке, әлеуметтік және мәдени жағдайлар құрайды.

Кітаптың мақсаты — Қазақстан тұрғындарының өз өмірін салыстырмалы түрде жоғары бағалайтыны туралы тұжырымның эмпирикалық тұрғыдан қаншалықты негізді екенін және оны қандай шектеулермен қолдануға болатынын анықтау. Ол үшін, біріншіден, қолданылатын көрсеткіштерді нақты ұғымдар жүйесіне келтіру; екіншіден, уақыт бойынша және халықаралық деңгейде салыстырудың ғылыми негізделген қағидаларын анықтау; үшіншіден, әлеуметтік топтар мен өңірлер арасындағы бағалардың бөліну ерекшеліктерін зерттеу; төртіншіден, әртүрлі деректер жиынтықтарын жасанды түрде бір модельге біріктірмей, ықтимал түсіндірмелерді олардың ғылыми дәлелдену деңгейіне қарай салыстыру қажет.

Зерттеу барысында төмендегі сұрақтарға жауап іздейміз.

1. Қазақстанда өмірге берілетін бағалар қандай тұрғыдан және қай елдер топтарымен салыстырғанда жоғары болып саналады?

2. Бұл нәтижелер уақыт өте қаншалықты тұрақты сақталады? Әртүрлі дереккөздер мен көрсеткіштерді — бақыт, өмірге қанағаттану, өмірді жалпы бағалау және эмоциялық күйді — қолданғанда нәтижелер қаншалықты сәйкес келеді?

3. Өмірге берілетін бағалар әлеуметтік топтар, қала және ауыл тұрғындары, өңірлер арасында қалай бөлінеді? Өз өмірін төмен бағалайтын тұрғындардың үлесі қандай?

4. Материалдық қамтамасыз етілу, денсаулық, жұмыспен қамту мен қызмет көрсету сапасы, әлеуметтік қолдау, сенім, бейімделу, мәдени нормалар немесе өлшеу ерекшеліктері сияқты ықтимал түсіндірмелердің қайсысы эмпирикалық деректермен неғұрлым сенімді расталады?

Жоғарыда аталған сұрақтарға жауап беру үшін кезең-кезеңімен тексеру стратегиясы қолданылады. Бірінші кезеңде әрбір көрсеткіштің мазмұны анықталып, оларды салыстыру мүмкіндігі бағаланады. Екінші кезеңде көрсеткіштердің уақыт бойынша өзгеруі және Қазақстанның халықаралық деңгейдегі орны талданады. Үшінші кезеңде әртүрлі дереккөздерден алынған нәтижелердің сәйкестігі, сондай-ақ сұрақтардың тұжырымдалуы, бағалау шкалалары мен жауаптардың бөліну ерекшеліктері нәтижелерге қаншалықты әсер ететіні тексеріледі. Төртінші кезеңде әлеуметтік топтар мен өңірлер арасындағы айырмашылықтар зерттеледі. Осыдан кейін ғана аталған айырмашылықтарды түсіндіретін ғылыми дәлелдер салыстырылады.

Пайдаланылатын әрбір деректер жиынтығы зерттеуде өзіндік міндет атқарады. Халықаралық зерттеулер Қазақстанның басқа елдер арасындағы орнын бағалауға мүмкіндік береді, алайда олардың мүмкіндігі сұрақтардың жалпылама тұжырымдалуымен және ұлттық іріктемелер көлемінің салыстырмалы түрде шағын болуымен шектеледі. Ресми

зерттеулер сериясы ел ішіндегі жағдайды егжей-тегжейлі сипаттауға мүмкіндік береді, бірақ сауалнама құрылымы мен әкімшілік-аумақтық бөліністегі өзгерістерді ескеруді талап етеді. Тақырыптық сауалнамалар сенім, әлеуметтік қолдау, діни бірегейлік немесе мәдени нормалар сияқты нақты тетіктерді өлшеуге мүмкіндік бергенімен, олардың нәтижелерін әрдайым ұлттық деңгейге жалпылауға болмайды. Сондықтан негізді қорытынды дереккөздің мүмкіндіктері мен тұжырымның ауқымы өзара сәйкес келген жағдайда ғана жасалуы мүмкін.

Кітапта ғылыми дәлелдердің сенімділігі төрт деңгейге бөлінеді. Бірінші, ең жоғары деңгейге тәуелсіз әрі репрезентативті дереккөздерде қайта расталған және талдаудың балама тәсілдерін қолданғанда да тұрақты сақталатын нәтижелер жатады. Екінші деңгейге бір репрезентативті деректер жиынтығы негізінде тиісті түзетулер енгізіліп алынған нәтижелер кіреді. Үшінші деңгей жекелеген іріктемелерден анықталған алдын ала байланыстарды, әсері әлсіз көрсеткіштерді және деректерді кодтау тәсіліне тәуелді нәтижелерді қамтиды. Төртінші деңгейге мазмұндық тұрғыдан маңызды болғанымен, тікелей өлшеу арқылы тексерілмеген гипотезалар жатады.

Таңдалған зерттеу стратегиясы кітапта ұсынылатын қорытындылардың қолданылу шектерін айқындайды. Монография бақыттың түпкілікті себеп-салдарлық моделін құруды мақсат етпейді және Қазақстанда байқалатын көрсеткіштерді тек қоғамның мәдени ерекшеліктерімен түсіндіруге ұмтылмайды. Оның міндеті — дәлелдердің ашық әрі түсінікті жүйесін қалыптастырып, эмпирикалық тұрғыдан анықталған нәтижелерді, ықтимал түсіндірмелерді, расталмаған болжамдарды және қолда бар деректер негізінде тексеруге келмейтін сұрақтарды бір-бірінен жүйелі түрде ажырату.

Бұл міндетті шешу үшін, ең алдымен, нақты нені өлшеп, нені салыстырып отырғанымызды анықтау қажет. Өлшеу нысаны нақтыланбаса, кез келген түсіндірудің негізділігі әл-

сірейді: ол басқа көрсеткішке, халықтың өзге тобына немесе қасиеттері жағынан салыстыруға келмейтін шкалаға қатысты болуы мүмкін. Сондықтан кейінгі талдау бақыт, өмірге қанағаттану және субъективті әл-ауқаттың өзге де компоненттерінің ұғымдық және өлшемдік шектерін айқындаудан басталады. Келесі тарау осы мәселеге арналып, эмпирикалық нәтижелерді одан әрі түсіндіруге қажетті тұжырымдамалық негізді қалыптастырады.

2-ТАРАУ. БАҚЫТ ӘЛЕУМЕТТАНУЛЫҚ ӨЛШЕУ НЫСАНЫ РЕТІНДЕ

2.1 Жақсы өмірдің нормативтік идеалынан эмпирикалық бағалауға дейін

Бақыт ұғымы тарихи тұрғыдан әрі нормативтік, әрі сипаттамалық мағынада қолданылып келеді: ол жақсы өмір туралы түсінікті де, адамның өз өмірін субъективті қабылдауын да білдіреді [105; 82]. Нормативтік дәстүрде бақыт қандай өмірді таңдауға лайық деп санауға болады және өмірді қандай қасиеттер жақсы етеді деген сұрақтармен байланыстырылады. Аристотель этикасында эвдемония адамның мақсаты мен ізгілігіне сәйкес өмір сүру және әрекет ету ретінде түсіндіріледі [100]. Классикалық утилитаризм, өз кезегінде, басты назарды ләззат пен азапқа аударып, бақытты іс-әрекеттер мен қоғамдық құрылымдарды бағалаудың нормативтік өлшемі ретінде қарастырады [101; 102]. Ал қазіргі мүмкіндіктер тәсілі әл-ауқатты адамның нақты еркіндіктері, яғни оның шын мәнінде не істей алатыны және кім бола алатыны тұрғысынан бағалауды ұсынады [104; 103]. Елеулі айырмашылықтарына қарамастан, бұл тәсілдерді жақсы өмірдің критерийлерін индивидтің тікелей өзіндік бағалауымен ғана шектемей анықтауға деген ұмтылыс біріктіреді.

Эмпирикалық әлеуметтік ғылымдардың міндеті бұдан өзгеше әрі ауқымы жағынан шектеулі. Сауалнама деректері негізінде адамның өмірі моральдық тұрғыдан лайықты ма, әлеуметтік жағынан пайдалы ма немесе белгілі бір философиялық идеалға сәйкес келе ме деген сұрақтарға жауап беру мүмкін емес. Алайда олардың көмегімен адамның өз өмірін қалай бағалайтынын, қандай эмоцияларды бастан кешіретінін және өмірінің қай салаларын қолайлы немесе проблемалық деп қабылдайтынын анықтауға болады. Сондықтан

жақсы өмірдің нормативтік критерийлерін тікелей өлшенетін субъективті бағалаулардан ажырату қажет. Егер зерттеуші денсаулықты, табысты, ізгілікті, өмірдің мәнін немесе әлеуметтік пайдалылықты бақыт ұғымының анықтамасына алдын ала енгізсе, онда бұл сипаттамалардың өмірді субъективті бағалаумен шын мәнінде қаншалықты байланысты екенін тексеру мүмкіндігінен айырылады [106; 82].

Бұл ажырату бақытты эмпирикалық тұрғыдан зерттеудің негізгі тұжырымдамалық қағидаларының біріне айналды. Р. Винховен бақытты адамның өз өмірін тұтастай алғанда қаншалықты жағымды бағалайтынын білдіретін көрсеткіш ретінде анықтап, мұндай бағалауды стандартталған сұрақтар арқылы тікелей зерттеуге болатынын көрсетті [106]. Бұл бағалауларды әлеуметтік топтар арасында салыстыруға және олардың өмір сүру жағдайларымен байланысын талдауға мүмкіндік береді. Сонымен қатар өмірді жалпы бағалау механикалық түрде қалыптаспайды: ол адамның басым эмоциялық тәжірибесіне және өз өмірінің мақсаттары мен ұмтылыстарына қаншалықты сәйкес келетіні туралы когнитивтік пайымына сүйенеді [107]. Демек, адамның өз өміріне берген бағасы оның өмірді қалай қабылдап, бастан кешіретіні туралы маңызды ақпарат көзі болғанымен, объективті өмір сүру жағдайларының тікелей көрінісі болып табылмайды.

Бақыттың әлеуметтанулық мәні субъективті бағалаулардың қоғамдағы үлестірілуін талдау арқылы ашылады. Сұрақ жеке адамға қойылғанымен, жауаптардағы айырмашылықтар әлеуметтік мүмкіндіктер мен шектеулердің құрылымымен: еңбек нарығындағы жағдаймен, денсаулықпен, отбасылық мәртебемен, қызметтерге қолжетімділікпен, қауіпсіздікпен, сеніммен және тұрғылықты жермен байланысты. Ел деңгейіндегі орташа мән әртүрлі өмір жағдайындағы көптеген адамдардың жеке бағалауларының жиынтық көрсеткішін білдіреді. Бұл көрсеткіштің қандай әлеуметтік айырмашылықтардан қалыптасатыны және халық құрамына

қаншалықты тәуелді екені анықталмайынша, оны тұтас ұлтқа тән психологиялық қасиет ретінде түсіндіруге болмайды.

Қарастырылған тәсілдерге сүйене отырып, біз бақытты жақсы өмірді барлық қырынан қамтитын критерий ретінде емес, адамның өз өміріне берген субъективті бағасы ретінде қарастырамыз. Мұндай бағалаудың дербес талдамалық маңызы бар, өйткені ол тек сыртқы көрсеткіштерді талдау арқылы анықтау мүмкін емес адамның өмірлік тәжірибесі туралы ақпарат береді. Сонымен бірге субъективті бағалау кедейлік, теңсіздік, құқықтар, денсаулық және институттардың сапасы жөніндегі зерттеулерді алмастырмайды. Субъективті және объективті көрсеткіштер өмір сапасының әртүрлі, бірақ бірін-бірі толықтыратын қырларын сипаттайды [106; 82; 79; 61].

2.2 Субъективті әл-ауқаттың құрылымы

Субъективті әл-ауқат өмірлік тәжірибенің өзара байланысты болғанымен, мазмұны жағынан ерекшеленетін бірнеше қырын қамтиды. Динер және оның әріптестерінің классикалық шолуында оларға өмірді жалпы бағалау, өмірдің жекелеген салаларына қанағаттану, сондай-ақ позитивті және негативті эмоциялық реакциялар жатқызылады [25]. OECD ұсынымдарында өмірді бағалау, аффект және әлауқаттың эвдемониялық аспектілері бір-бірінен ажыратылады [58; 63].

Винховен біршама өзгеше тұжырымдамалық үлгі ұсынады. Ол бақытты адамның өз өмірін тұтастай алғанда қаншалықты жағымды бағалайтынын білдіретін ұғым ретінде анықтап, мұндай бағалаудың екі негізін ажыратады: басым эмоциялық күй және нақты өмірдің адамның тілектерімен сәйкестік дәрежесі. Біріншісі бақыттың аффективтік компонентін, екіншісі когнитивтік компонентін, яғни қол жеткізілген нәтижелерге қанағаттануды білдіреді. Бұл екі компонент-

тің арасында тұрақты байланыс болғанымен, олар бір-бірімен толық сәйкес келмейді: адам өзін жақсы сезінгенімен, өмірінің қалыптасу барысына көңілі толмауы мүмкін немесе, керісінше, қол жеткізген нәтижелерін жағымды бағалай отырып, жағымсыз эмоциялық күйді бастан кешіруі ықтимал [106; 62; 84].

Тәсілдер арасындағы айырмашылық, ең алдымен, көрсеткіштерді жіктеу тәсіліне байланысты. Винховен тұжырымдамасында аффективтік күй мен қол жеткізілген нәтижелерге қанағаттану өмірді жалпы бағалаудың негіздері ретінде қарастырылады. OECD ұсынымдарында өмірді бағалау мен аффект эвдемониялық сипаттамалармен қатар субъективті әл-ауқаттың дербес өлшемдері ретінде түсіндіріледі. Эмпирикалық талдауда бұл көрсеткіштерді кез келген жағдайда бір-бірінен ажырату қажет, өйткені олар өмірлік тәжірибенің әртүрлі қырларын сипаттайды және әлеуметтік жағдайлармен әртүрлі деңгейде байланысуы мүмкін.

Өмірді бағалау адамның нақты жағдайын жеке мақсаттарымен, күтулерімен, өткен тәжірибесімен және өзі үшін маңызды адамдардың жағдайымен салыстыруын көздейді. Өмірге қанағаттану туралы сұрақтар да, Кэнтрил сатысы да осындай салыстыруға негізделеді. Алынған жауап өмірдің әртүрлі қырларын жинақтап көрсетеді, алайда ол қолданылатын салыстыру өлшеміне, сұрақтың тұжырымдалуына және сауалнама жүргізу жағдайына тәуелді болуы мүмкін.

Аффект адамның бастан кешіретін эмоциялық күйлерін сипаттайды. Позитивті аффект қуаныш, қызығушылық және басқа да жағымды сезімдерді, ал негативті аффект мазасыздық, мұң, ашу, қорқыныш пен ауырсыну сияқты жағымсыз күйлерді қамтиды. Позитивті және негативті аффект бір шкаланың қарама-қарсы екі полюсін құрамайды: белгілі бір кезеңде адам жағымды да, жағымсыз да эмоцияларды қатар сезінуі мүмкін. Жауаптарға ағымдағы оқиғалар, денсаулық жағдайы, күнделікті жүктеме және сұрақта белгіленген уақыт аралығы әсер етеді. Позитивті және негативті аффекті-

ні бөлек өлшеу, атап айтқанда, PANAS шкаласының негізіне алынған [87].

Эвдемониялық көрсеткіштер өмірдің мағыналылығын, мақсаттың болуын, белгілі бір іске белсенді араласуды, құзыреттілікті және атқарылатын іс-әрекеттің субъективті құндылығын сипаттайды. Бұл көрсеткіштер де адамның өзіндік бағалауына негізделеді, алайда эмоциялық күймен де, өмірге жалпы қанағаттанумен де толық сәйкес келмейді. Мағыналы өмір қиындықтармен және қанағаттанудың төмен деңгейімен қатар жүруі мүмкін; ал жоғары қанағаттану, өз кезегінде, адамның өмірінде айқын мақсаттың болуын міндетті түрде білдірмейді.

Жеке топты өмірдің нақты салаларына — қаржылық жағдайға, жұмысқа, денсаулыққа, тұрғын үй жағдайына және отбасылық қатынастарға — берілетін бағалар құрайды. Олар әл-ауқаттың немесе қолайсыздықтың қандай салалармен байланысты екенін дәлірек анықтауға мүмкіндік береді, алайда бұл бағалардың өзінде нақты жағдайдың субъективті қабылдануы қамтылады. Қаржылық жағдайға қанағаттану нақты табыс деңгейімен, денсаулыққа қанағаттану медициналық диагнозбен, ал қызметтерге қанағаттану олардың объективті сапасымен тең емес. Өмірдің жекелеген салаларына берілетін бағаларды дербес нәтижелер, корреляттар немесе өмірді жалпы бағалау мен оған ықпал ететін факторлар арасындағы ықтимал делдалдық тетіктер ретінде талдауға болады. Алайда оларды бір мезгілде бақыттың құрамдас бөліктері әрі оны түсіндіретін факторлар ретінде пайдалану шеңберлік түсіндіруге әкеледі.

Көрсеткіштерді бір-бірінен ажырату зерттеу нәтижелерін түсіндіруге тікелей әсер етеді. Табыс, денсаулық, жұмыспен қамтылу, әлеуметтік қолдау және қауіпсіздік өмірді бағалаумен және эмоциялық күймен әртүрлі деңгейде байланысуы мүмкін. Мәселен, АҚШ деректері табыстың өмірді жалпы бағалаумен тұрақты байланысты екенін, ал эмоциялық әл-ауқатпен байланысының өзгеше сипатта болатынын көр-

сетті [44]. Сондықтан «бақыт факторлары» туралы тұжырым субъективті әл-ауқаттың нақты қай көрсеткіші тәуелді айнымалы ретінде алынғаны анық көрсетілген жағдайда ғана ғылыми тұрғыдан негізді болады.

2.3 Бақыт, өмірге қанағаттану және өмірді жалпы бағалау

Күнделікті өмірде бақыт көбіне адамның жағымды эмоцияларға толы күйі ретінде қабылданады, ал өмірге қанағаттану адамның өз өміріне берген жалпы бағасымен байланыстырылады. Винховен тұжырымдамасында бұл екі ұғым да адамның жалпы өміріне берген бағасын білдіруі мүмкін. Алайда оларды өлшеу тәсілдері бірдей емес. «Сіз қаншалықты бақыттысыз?» деген тікелей сұрақ адамның эмоциялық күйіне көбірек назар аударту мүмкін. Ал өмірге қанағаттану туралы сұрақ көбіне адамның қазіргі өмірін өзі қалаған өмірмен салыстыруын көздейді. Дегенмен бұл сұрақтардың бірін тек эмоциялық, ал екіншісін тек танымдық тұрғыдан қарастыруға болмайды. Өйткені адамның өз өміріне беретін жалпы бағасы эмоциялық және танымдық құрамдастардың өзара ықпалы арқылы қалыптасады [106; 107].

Өмірге қанағаттанудың көптармақты шкаласы (Satisfaction with Life Scale) өмірдің адамның идеалына сәйкестігі, маңызды мақсаттарға қол жеткізуі және өткен өміріне көзқарасы туралы бес тұжырым арқылы өмірге берілетін жалпы бағаны өлшейді [22]. Ауқымды ұлттық зерттеулерде көбіне бір ғана жалпы сұрақ қолданылады, өйткені ол сауалнама жүргізуге аз уақытты қажет етеді және халықаралық салыстыруды жеңілдетеді. Бір тармақтан тұратын көрсеткіш өздігінен сенімсіз болып саналмайды, алайда оның өлшеу сапасы сұрақтың қаншалықты дәл тұжырымдалғанына көбірек тәуелді: жекелеген жауаптағы кездейсоқ қателік көптармақты шкаладағыдай бірнеше тармақтың көмегімен

теңестірілмейді. Кэнтрил сатысы өмірді жалпы бағалауды өлшеудің өзіндік тәсілі болып табылады. Респондент өзінің қазіргі өмірін өзі үшін мүмкін болатын ең нашар және ең жақсы өмірдің аралығындағы шкалада бағалайды. Осылайша бұл көрсеткіш нақты салыстыру шеңберін белгілеп, субъективті әл-ауқаттың когнитивтік-бағалау компонентін көбірек сипаттайды. Сондықтан World Happiness Report нәтижелерін Кэнтрил сатысы арқылы алынған өмірді бағалау көрсеткіштері деп атаған дәлірек, дегенмен қоғамдық коммуникацияда олар көбіне бақыт рейтингі ретінде ұсынылады. Бұл Кэнтрил сатысының бақытты өлшеуге мүлде қатысы жоқ дегенді білдірмейді: World Database of Happiness дерекқорында ол да бақытты өлшеуге қатысты көрсеткіштер қатарына енгізілген, бірақ өмірді жалпы бағалаудың дербес операцияландыру тәсілі ретінде жіктеледі. Мұны World Database of Happiness жіктеуінен тікелей көруге болады.

Қазақстан жағдайында сұрақтардың тұжырымдалуындағы айырмашылықтың маңызы ерекше, өйткені ұлттық және халықаралық дереккөздерде әртүрлі сұрақтар мен шкалалар қолданылады. Қазақ тіліндегі «бақыт» және «өмірге қанағаттану» ұғымдары мағыналық жағынан жақын болғанымен, бір-бірімен толық сәйкес келе бермейді. Бақыт туралы сұрақ сәттілік, әл-ауқат немесе эмоциялық күй туралы түсініктерді өзектендіруі мүмкін, ал өмірге қанағаттану туралы сұрақ адамның өз өмірін тікелей бағалауын көздейді. Алайда арнайы лингвистикалық зерттеу немесе когнитивтік тестілеу жүргізілмейінше, мұндай айырмашылықтарды анықталған факт ретінде емес, негізді гипотеза ретінде қарастырған жөн.

Осы монографияда бақыт туралы тікелей сұрақ, өмірге қанағаттану туралы сұрақ және Кэнтрил сатысы өмірге берілетін жалпы субъективті бағаны өлшеудің әртүрлі тәсілдері ретінде қарастырылады. Осы тәсілдер арқылы алынған көрсеткіштер жеке-жеке талданады, өйткені сұрақтың тұжырымдалуы мен онда белгіленген салыстыру шеңбері жауаптарға ықпал етуі мүмкін. Ал позитивті және негативті аффект

субъективті әл-ауқаттың эмоциялық компонентін сипаттайтын көрсеткіштер ретінде қарастырылады.

2.4 Өмір сапасының төрт түрі және бақыттың талдамалық жүйедегі орны

Өмірді субъективті бағалауды, оның сыртқы жағдайларын және ықтимал қоғамдық нәтижелерін бір-бірінен ажырату үшін монографияда Рут Винховеннің өмір сапасының төрт түрі жөніндегі жіктемесі қолданылады. Бұл жіктеме екі өлшемнің қиылысуына негізделген: біріншісі — өмірдің сыртқы және ішкі сапаларының, екіншісі — мүмкіндіктер мен нәтижелердің арақатынасы. Соның негізінде төрт талдамалық сала ажыратылады: ортаның қолайлылығы, адамның өміршеңдігі, өмірдің сыртқы пайдалылығы және өмірді субъективті бағалау [82]. Бұл жіктеме интегралдық шкала да, себеп-салдарлық модель де емес, зерттеуде қолданылатын әрбір көрсеткіштің орнын айқындауға мүмкіндік беретін тұжырымдамалық карта болып табылады.

Ортаның қолайлылығы жақсы өмір сүруге қажетті сыртқы мүмкіндіктерді сипаттайды. Бұл салаға материалдық жағдайлар, қауіпсіздік, институттардың сапасы, әлеуметтік қызметтердің қолжетімділігі, тұрғын үй жағдайы, экологиялық ахуал және әлеуметтік инфрақұрылым жатады. Бұл сипаттамалар адамның қолжетімді өмір сүру мүмкіндіктерін кеңейтуі немесе шектеуі мүмкін, алайда адамның өз өмірін қаншалықты жағымды бағалайтынын өздігінен көрсете алмайды. Ұқсас жағдайларда өмір сүретін адамдардың бақыт пен қанағаттану деңгейі әртүрлі болуы мүмкін, ал ресурстар мен тәуекелдер әркелкі бөлінген жағдайда өмірді бағалаудың бірдей орташа көрсеткіштері байқалуы ықтимал.

Адамның өміршеңдігі өмір талаптарына төтеп беруге және әлеуметтік орта ұсынатын ресурстарды пайдалануға мүмкіндік беретін ішкі мүмкіндіктерді білдіреді. Ол физика-

лық және психикалық денсаулықты, білімді, дағдыларды, эмоциялық тұрақтылықты, өз өмірін бақылау сезімін және өзгерістерге бейімделу қабілетін қамтиды. Өміршеңдік қолайлы өмір сүруге алғышарт қалыптастырғанымен, өмірді субъективті бағалаумен тең емес. Адам елеулі жеке ресурстарға ие бола тұра, өз өміріне қанағаттанбауы мүмкін. Керісінше жағдай да кездеседі: өмірді жағымды бағалау шектеулі мүмкіндіктермен қатар жүруі ықтимал. Алайда мұндай үйлесім адамның кез келген қолайсыз жағдайға толық бейімделе алатынын немесе сыртқы жағдайлардың субъективті әл-ауқат үшін маңызы жоқ екенін білдірмейді.

Өмірдің сыртқы пайдалылығы адамның өмірі мен іс-әрекетінің басқа адамдар, әлеуметтік топтар немесе тұтастай қоғам үшін маңызды нәтижелеріне қатысты. Ол өзгелерге қамқорлық жасаудан, кәсіби және қоғамдық қызметке үлес қосудан, материалдық және мәдени игіліктер жасаудан, әлеуметтік және табиғи ортаны сақтаудан көрінуі мүмкін. Бұл сала жақсы өмір туралы нормативтік және эвдемониялық түсініктермен сабақтас болғанымен, субъективті бақытпен тең емес. Монографияда пайдаланылатын Қазақстанға қатысты деректер жиынтықтарында өмірдің сыртқы пайдалылығы тек жекелеген көрсеткіштер арқылы көрініс тапқандықтан, оны жүйелі түрде өлшеу мүмкін емес. Сондықтан бұл ұғым тұжырымдамалық картаның элементі ретінде сақталады, бірақ эмпирикалық талдаудың дербес бағыты ретінде қарастырылмайды.

Өмірді субъективті бағалау адамның өз өміріне қатысты ішкі бағалау нәтижесін білдіреді. Винховен бақытты адамның өз өмірін тұтастай алғанда қаншалықты жағымды бағалайтынының дәрежесі немесе, басқаша айтқанда, өзі сүріп жатқан өмірді қаншалықты ұнататыны ретінде анықтаған [106; 82]. Мұндай бағалау басым аффективтік тәжірибеге де, адамның нақты жағдайын өз мақсаттарымен және өзі қалайтын өмір туралы түсініктерімен когнитивтік тұрғыдан салыстыруына да негізделуі мүмкін [107]. Осы монографияда

негізгі назар дәл осы талдамалық салаға аударылады. Бақыт туралы тікелей сұрақ, өмірге қанағаттану туралы сұрақ және Кэнтрил сатысы өмірді жалпы субъективті бағалауды өлшеудің әртүрлі тәсілдері ретінде қарастырылады. Олар бір талдамалық салаға жатқанына қарамастан, өзара автоматты түрде алмастырылатын көрсеткіштер ретінде қабылданбайды. Сұрақтың тұжырымдалуы, шкала түрі және белгіленген салыстыру шеңбері жауаптардың үлестірілуіне ықпал етуі мүмкін. Сондықтан тиісті көрсеткіштер жеке-жеке талданып, олардың өзара сәйкестігіне эмпирикалық негіз болған жағдайда ғана бірге қарастырылады. Позитивті және негативті аффект те өмірді жалпы бағалаумен теңестірілмейді: олар субъективті әл-ауқаттың эмоциялық компонентін сипаттайды және өмірді бағалау мен адамның бастан кешіретін эмоциялық күйінің қаншалықты сәйкес келетінін анықтауға мүмкіндік береді.

Винховеннің жіктемесі өмір жағдайлары мен олардың субъективті қабылдануын бір-бірімен араластыруға жол бермеуге мүмкіндік береді. Мысалы, денсаулық жағдайы адамның өміршеңдігін сипаттаса, денсаулыққа қанағаттану өмірдің жекелеген салаларының біріне берілген субъективті бағаны білдіреді. Сол сияқты табыс қолжетімді материалдық ресурсты сипаттаса, қаржылық жағдайға қанағаттану адамның өзінің материалдық жағдайына берген бағасын білдіреді. Егер объективті сипаттама мен оның субъективті бағасы алдын ала бір көрсеткішке біріктірілсе, олардың арасындағы байланысты эмпирикалық тұрғыдан тексеру мүмкін болмайды. Сондықтан денсаулық, табыс, қауіпсіздік, сенім, әлеуметтік қатынастар және басқа да жағдайлар тәуелді айнымалының анықтамасына алдын ала енгізілмеген жағдайда ғана бақытпен байланысты факторлар ретінде талдана алады.

Төрт бөліктен тұратын бұл жіктеме ортадан өміршеңдікке, одан бақытқа өтудің міндетті бірізділігін белгілемейді. Ажыратылған салалар арасында тікелей, жанама және кері байланыстар болуы мүмкін. Жақсы денсаулық өмірді жоғары

бағалауға ықпал етуі ықтимал, алайда субъективті әл-ауқат та, өз кезегінде, адамның өз денсаулығын қабылдауына және мінез-құлқына әсер етуі мүмкін. Институттардың сапасы белгісіздікті азайтып, қолжетімді мүмкіндіктерді кеңейте алады, бірақ институционалдық сенім мен өмірге қанағаттану арасындағы байланыс та екіжақты болуы ықтимал. Көлденең деректер негізінде мұндай байланыстардың бағытын бірмәнді анықтау мүмкін емес. Демек, бұл жіктеме ұғымдар мен айнымалыларды жүйелеуге мүмкіндік бергенімен, зерттеу дизайнын алмастырмайды және себеп-салдарлық байланыстың дәлелі болып табылмайды.

Кесте 2.1 — Монографияда қолданылатын негізгі ұғымдар мен көрсеткіштердің арақатынасы

Ұғым	Жұмыстық анықтама	Типтік сұрақ немесе құрал	Монографиядағы рөлі
Өмірді жалпы субъективті бағалау	Адамның өз өміріне тұтастай қатынасын көрсететін көрсеткіштердің жалпы санаты	Бақыт және өмірге қанағаттану туралы сұрақтар; Кэнтрил сатысы	Талдаудың негізгі саласы; жекелеген көрсеткіштер автоматты түрде өзара алмастырылатын көрсеткіштер ретінде қарастырылмайды
Респонденттің өз бақытын бағалауы	Адамның өзін қаншалықты бақытты санайтыны туралы тікелей сұраққа берілген жауап негізінде алынатын баға	«Сіз қаншалықты бақыттысыз?»	Негізгі эмпирикалық көрсеткіштердің бірі; сұрақтың тұжырымдалуы мен тілі ескеріле отырып, жеке талданады
Өмірге қанағаттану	Қол жеткізілген нәтижелерді мақсаттармен және күтулермен салыстыру елеулі рөл атқаратын адамның өз өміріне берген жалпы бағасы	0–10 шкаласы бойынша жалпы сұрақ; Satisfaction with Life Scale	Негізгі көрсеткіштердің бірі; ұлттық және өңірлік талдауда орталық орын алады

Кэнтрил сатысы бойынша өмірді бағалау	Респонденттің қазіргі өмірін өзі үшін мүмкін болатын ең нашар және ең жақсы өмірдің аралығында бағалауы	0–10 аралығындағы Кэнтрил сатысы	Халықаралық салыстырудағы негізгі көрсеткіш; өмірді бағалауды салыстырмалы түрде операцияландырудың дербес тәсілі ретінде қарастырылады
Позитивті және негативті аффект	Белгілі бір кезеңдегі жағымды және жағымсыз эмоциялардың жиілігі немесе қарқындылығы	PANAS; алдыңғы күні бастан кешірілген эмоциялар туралы сұрақтар	Субъективті әл-ауқаттың эмоциялық компонентінің көрсеткіштері
Өмірдің жекелеген салаларына қанағаттану	Өмірдің жекелеген салаларын: материалдық жағдайды, денсаулықты, жұмысты, тұрғын үй жағдайын және қарым-қатынастарды бағалау	Өмірдің жекелеген салаларына қанағаттану туралы сұрақтар	Дербес көрсеткіштер және өмірді жалпы бағалаудың ықтимал корреляттары; оның синонимдері ретінде қарастырылмайды
Өмір сапасы	Өмірдің сыртқы және ішкі мүмкіндіктері мен нәтижелерін қамтитын кең ауқымды жүйе	Объективті және субъективті индикаторлар жүйесі; кешенді зерттеулер	Жалпы талдамалық контекст; субъективті әл-ауқатпен теңестірілмейді және онымен бірге бірыңғай тәуелді айнымалыны құрамайды

Осылайша, монографияның талдамалық жүйесінде бақыт адамның өз өміріне беретін ішкі субъективті бағасы ретінде қарастырылады. Бұл бағалауды өмірдің сыртқы жағдайларынан, адамның жеке мүмкіндіктерінен және оның өмірінің қоғамдық пайдалылығынан ажырата қарастыру қажет. Мұндай ұғымдық жіктеу субъективті нәтижені алдын ала құрастырылған «жақсы өмір» индексімен алмастырмай, өмірді

бағалаудың қандай әлеуметтік жағдайларда жоғары немесе төмен қалыптасатынын зерттеуге мүмкіндік береді.

2.5 Субъективті әл-ауқатты өлшеу: сенімділік және салыстырмалылық

Субъективті әл-ауқатты адамның өзі туралы берген мәліметтері негізінде өлшеуге болады, алайда алынатын деректердің жарамдылығы сұрақтың мазмұны мен зерттеу рәсіміне байланысты. Сұрақтың тұжырымдалуы, қамтитын уақыт кезеңі, шкаланың түрі мен сөздік белгілері, сұрақтың сауалнамадағы орны, сауалнама жүргізу тәсілі және іріктеме дизайны маңызды рөл атқарады. Халықаралық ұсынымдарға сәйкес, өлшеу құралдары стандартталған және олармен байланысты шектеулер нақты сипатталған жағдайда субъективті бағалауларды статистикалық тұрғыдан сенімді өлшеуге болады [63]. Бастапқы талап — көрсеткіштің зерттелетін конструктіге сәйкестігі. Сұрақ тұжырымында «бақыт» сөзінің болуы өздігінен мұндай сәйкестікті қамтамасыз етпейді. Мысалы, адамның өзін айналасындағы адамдардың көпшілігіне қарағанда бақыттырақ санайтыны туралы сұрақ салыстырмалы әлеуметтік бағалауды өлшейді. Респондент өз өміріне қанағаттанбауы мүмкін, бірақ басқа адамдармен салыстырғанда өз жағдайын соншалықты қолайсыз емес деп бағалауы ықтимал. Сондықтан мұндай жауапты бақыттың немесе өмірге қанағаттанудың тұтастай өмірге қатысты тікелей бағасы ретінде түсіндіруге болмайды.

Көрсеткіштердің мазмұндық сәйкестігін тексеру оларды статистикалық тұрғыдан үйлестіруден бұрын жүргізілуі тиіс. Бастапқы мәндерді ортақ 0–10 шкаласына көшіру сұрақтар арасындағы мағыналық айырмашылықтарды жоймайды. Негізгі талдауға тұтастай өмірге қатысты, респондентке сыртқы салыстыру тобын ұсынбайтын және жалпы бағалауды өмірдің жекелеген салаларына қанағаттанумен алмастыр-

майтын көрсеткіштер енгізіледі. Мағыналық құрылымы өзгеше сұрақтар қосымша талдамалық міндет атқара алады, бірақ оларды бірыңғай уақыт қатарының жекелеген нүктелері ретінде пайдалануға болмайды.

Ауқымды зерттеулерде бір тармақтан тұратын сұрақтар кеңінен қолданылады. Олар респондентке түсетін жүктемені азайтады, жүйелі түрде қайталап қолдануға қолайлы және халықаралық салыстыруды жеңілдетеді. Сонымен бірге бір ғана сұрақтан тұратын көрсеткіштің ішкі келісімділігін бағалау мүмкін емес, ал жекелеген жауап контекстік факторларға көбірек тәуелді болады. Көптармақты шкалалар зерттелетін конструктіні неғұрлым толық қамтиды, алайда олар тілдік бейімдеуді, факторлық құрылымды және өлшемдік инварианттылықты тексеруді талап етеді. Белгілі бір шкалаға сілтеме жасау, егер оның тармақтары толық берілмесе немесе ол зерттелетін бас жиынтықта психометриялық тексеруден өтпесе, өлшеудің валидтілігін өздігінен растамайды.

Нәтижелерді түсіндіруге шкаланың құрылымы да ықпал етеді. Он балдық формат орташа мәнді, медианаңы, шашырау көрсеткіштерін есептеуге және жауаптардың толық үлестірілуін талдауға мүмкіндік береді. Бұл ретте 1–3 мәндерін «қанағаттанбағандар», 4–7 мәндерін «ішінара қанағаттанғандар», ал 8–10 мәндерін «қанағаттанғандар» санатына біріктіру бастапқы деректердің өзіндік қасиеті емес, зерттеуші немесе статистикалық орган белгілейтін жіктеу тәсілі болып табылады. Тіпті 7 және 8 сияқты көршілес мәндер арасындағы жауаптардың аз ғана қайта бөлінуі орташа мәнге іс жүзінде әсер етпей-ақ, «қанағаттанғандар» үлесін едәуір өзгертуі мүмкін. Осы себепті санаттарға біріктірілген көрсеткіштер бастапқы шкаладағы жауаптардың үлестірілуімен және нәтижелердің таңдалған шекті мәндерге сезімталдығын тексеру нәтижелерімен бірге берілуі тиіс.

Орташа мән үлестірімнің сипатын да толық көрсете алмайды. Бірдей орташа көрсеткіш жауаптардың шкала ортасына шоғырлануын да, қарама-қарсы полюстерге ығысуын

да білдіруі мүмкін. Субъективті әл-ауқат теңсіздігін талдау үшін орташа мәнмен қатар медианаңы, стандарттық ауытқуды, квартильаралық ауқымды, төмен бағалардың үлесін және шашырауды сипаттайтын басқа да көрсеткіштерді пайдалану қажет. Үлестірімнің төменгі бөлігіне ерекше назар аударған жөн: ұлттық орташа көрсеткіштің өсуі субъективті әл-ауқатының төмен екенін тұрақты түрде білдіретін халық тобының сақталуымен қатар жүруі мүмкін.

Уақыт бойынша салыстырмалылық шкаланың ғана емес, бүкіл өлшеу рәсімінің тұрақтылығын талап етеді. Сұрақ мәтінінің, сауалнама блоктары реттілігінің, деректерді жинау тәсілінің, іріктеме құрамының немесе салмақтау қағидаларының өзгеруі уақыт қатарында жасанды үзіліс тудыруы мүмкін. Қайталама көлденең зерттеулер халық бағаларының үлестірілуіндегі өзгерістерді тіркейді, бірақ жекелеген адамдардың уақыт ішіндегі өзгерістерін бақылауға мүмкіндік бермейді. Сондықтан 2018 және 2023 жылдардағы нәтижелер арасындағы айырмашылық дәл сол респонденттердің өмірге қанағаттану деңгейі артқанын немесе төмендегенін білдірмейді. Панельдік деректер болмаған жағдайда динамика туралы қорытындылар әр кезеңде халықтан алынған дербес іріктемелерге қатысты жасалады.

Сауалнама жүргізу тәсілі бағалау деңгейіне де, оның басқа айнымалылармен байланысына да жүйелі түрде ықпал етуі мүмкін. Эксперименттік зерттеулер бетпе-бет және онлайн сауалнамалардың нәтижелері арасында айырмашылықтар бар екенін көрсетеді, алайда мұндай әсерлердің шамасы мен бағыты қолданылатын өлшеу құралына және зерттелетін бас жиынтыққа байланысты [65]. Интервьюердің қатысуы әлеуметтік тұрғыдан құпталатын жауап беруге бейімділікті күшейтуі мүмкін. Онлайн сауалнама мұндай қысымды азайтқанымен, бірыңғай іріктемелік негіз болмаған жағдайда қатысушылар құрамының өзгеруіне әкелуі ықтимал. Әртүрлі тәсілдермен алынған нәтижелерді тікелей салыстыру субъективті әл-ауқаттағы нақты айырмашылықтарды сауална-

ма жүргізу тәсілінен туындайтын әсерлермен араластырып жіберуі мүмкін.

Бағалаулардың репрезентативтілігі іріктеме дизайнымен айқындалады. Стратификация, кластерлеу, салмақ коэффициенттерін қолдану және жауап бермеу деңгейі көрсеткіштердің мәндеріне де, олардың стандарттық қателеріне де ықпал етеді. Өңірлік талдауда орташа мәндерді жариялау жеткіліксіз: өңірлер бойынша ішкі іріктемелердің көлемі мен сенімділік интервалдарын да көрсету қажет. Сондықтан осы монографияда сандық нәтижелер дереккөз, іріктеме дизайны және қолданылған талдамалық рәсімдер туралы қолжетімді ақпарат ескеріле отырып түсіндіріледі.

2.6 Тіл, мәдениет және топаралық салыстырудың шектері

Мәдениеттің субъективті бағалауларға ықпалы үш түрлі тетік арқылы көрінуі мүмкін. Біріншіден, мәдени нормалар мен тәжірибелер адамның өмірлік тәжірибесіне тікелей ықпал етуі ықтимал: өзара көмек, діни өмірге қатысу және қиындықтарды еңсерудің қалыптасқан тәсілдері эмоциялық әл-ауқатты қолдай алады. Екіншіден, мәдениет адамның өз жағдайын бағалауына негіз болатын өлшемдер жүйесін қалыптастырады. Ұқсас өмір жағдайлары күтулерге, лайықты өмір туралы түсініктерге және талаптану деңгейіне қарай әртүрлі бағалануы мүмкін. Үшіншіден, мәдени нормалар қанағаттану мен наразылықты көпшілік алдында білдіру тәсілдерін реттейді, сондықтан сауалнамада берілген жауап адамның ішкі бағасымен әрдайым толық сәйкес келе бермейді.

Бұл тетіктердің әрқайсысы эмпирикалық тұрғыдан әртүрлі көрініс беруі тиіс. Егер белгілі бір мәдени тәжірибе адамның субъективті әл-ауқатына ықпал етсе, оның таралуы өмірді жалпы бағалаумен де, эмоциялық көрсеткіштермен де өмір жағдайларындағы айырмашылықтар ескерілгеннен ке-

йін де байланысты болуы керек. Бағалау өлшемдерінің өзгеруі, керісінше, аффектідегі ұқсас айырмашылықтармен қатар жүрмей-ақ, негізінен өмірге жалпы қанағаттану көрсеткішінен көрінуі мүмкін. Ал жауап беру нормаларының ықпалы бетпе-бет сауалнама жағдайында көбірек байқалып, сұрақтың тұжырымдалуына тәуелді болуы және сауалнаманы анонимді түрде толтырған кезде әлсіреуі ықтимал. Сондықтан елдер арасындағы айырмашылықтарды аударма ерекшеліктері, іріктеме құрамы, сауалнама жүргізу тәсілі және объективті өмір жағдайлары сияқты баламалы түсіндірмелер тексерілмей тұрып, мәдениетпен түсіндіруге болмайды.

Тілдік және әлеуметтік топтарды салыстыру өлшемдік баламалылықты тексеруді талап етеді. Көптармақты шкалалар үшін олардың факторлық құрылымы мен жекелеген тармақтардың өлшенетін конструктімен байланысы әртүрлі топтарда сақтала ма деген мәселені анықтау қажет. Бір тармақты сұрақтар үшін өлшемдік инварианттылықты толыққанды тексеру мүмкін емес, алайда олардың салыстырмалылығын когнитивтік сұхбаттар, сұрақтардың тұжырымдалуына арналған эксперименттер, сауалнама жүргізу тәсілдерін салыстыру және шкаланың әртүрлі бөліктерін пайдалану ерекшеліктерін талдау арқылы бағалауға болады. Әртүрлі тілдік және мәдени контекстерге жарамды өлшеу құралдарын әзірлеудің маңызы ерекше, өйткені қолданыстағы стандарттардың едәуір бөлігі негізінен экономикалық тұрғыдан дамыған Батыс қоғамдарынан алынған деректер негізінде қалыптасқан [76].

Халықаралық зерттеулер мен ресми ұлттық статистика әртүрлі этностық, тілдік және діни топтар өкілдерінің жауаптарын біріктіреді. Ел бойынша орташа көрсеткішті осы топтардың біріне тән сипаттамамен түсіндіру тиісті сипаттаманың таралу деңгейі, оның басқа факторлар ескерілгеннен кейін субъективті әл-ауқатпен байланысы және топтар арасындағы нақты айырмашылықтар анықталған жағдайда ғана орынды. Кері жағдайда көрсеткіш ел деңгейінде өлшеніп, ал

оны түсіндіру жекелеген этностық немесе мәдени топқа тән қасиетке негізделеді. Бұл талдау деңгейлерін шатастыруға әкеледі.

2.7 Бақыт әлеуметтік тұрғыдан бөлінетін нәтиже ретінде

Бағалаудың субъективті сипаты бақытты тек психологиялық құбылысқа айналдырмайды. Әлеуметтану жеке адамның нені және қалай сезінетінін ғана емес, субъективті бағалаулардың қоғамда қалай үлестірілетінін және бұл үлестірілімнің қандай заңдылықтарға бағынатынын да зерттейді. Жас, денсаулық, табыс, жұмыспен қамтылу, отбасылық жағдай және тұрғылықты жер адамдардың өмірлік мүмкіндіктерін әртүрлі деңгейде айқындайды; институттар мен инфрақұрылым тәуекелдер мен ресурстардың бөлінуіне ықпал етеді; әлеуметтік нормалар референттік топтарды, сондай-ақ эмоциялық күй мен өмірді бағалауды білдірудің қолайлы тәсілдерін белгілейді. Сондықтан бақыт мәселесі әлеуметтік жағдайлар мен құрылымдардың өмірді субъективті бағалауға қалай ықпал ететіні туралы мәселеге ұласады.

Мұның ең айқын мысалы — материалдық жағдай. Табыс мөлшері адамның мүмкіндіктерін кеңейткенімен, оның өмірге берген бағасына ықпалы баға деңгейіне, отбасы құрамына, қарыздық міндеттемелеріне, табысының тұрақтылығына және өз жағдайын өзгелермен салыстыру өлшемдеріне байланысты. Қаржылық жағдайына қанағаттану деңгейі көбіне адамның өз өмірін бағалауымен тығыз байланысты. Өйткені бұл бағалау оның қолда бар қаржылық мүмкіндіктері мен міндеттемелерін қатар ескереді. Алайда қаржылық жағдайға қанағаттануды табыс мөлшерімен теңестіруге болмайды. Себебі ол да субъективті бағалауға негізделеді және мазмұны жағынан зерттеудің тәуелді айнымалысына жақын. Бұған

қоса, мұндай бағалауға адамның сауалнама сұрақтарына негізінен оң жауап беруге бейімділігі де әсер етуі мүмкін.

Денсаулықты да бірнеше деңгейде қарастыруға болады. Диагноз бен функционалдық шектеулер объективті немесе шартты түрде объективті жағдайларды сипаттайды. Денсаулықты өзіндік бағалау адамның өз денсаулығын қалай қабылдайтынын көрсетсе, денсаулығына қанағаттану оның өмірінің белгілі бір саласына берген субъективті бағасын білдіреді. Бұл көрсеткіштердің үшеуі де адамның өз өмірін жалпы бағалауымен байланысты болуы мүмкін, алайда олардың әрқайсысы бұл бағалауға әртүрлі тетіктер арқылы әсер етеді. Сондықтан оларды талдау барысында бір-бірінен ажырата қарастыру маңызды. Бұл мазмұны жағынан өзара жақын субъективті бағалауларды себеп пен салдар ретінде қабылдап, олардың арасындағы байланыстың шынайы деңгейінен жоғары бағалануына жол бермейді.

Әлеуметтік қатынастар эмоциялық қолдау, күнделікті өмірдегі практикалық көмек, белгілі бір ортаға тиесілі болу сезімі және ақпаратқа қол жеткізу мүмкіндігі арқылы адамның субъективті әл-ауқатына әсер етуі мүмкін. Алайда тығыз әлеуметтік байланыстар қолдау көрсетумен қатар, адамға қосымша міндеттемелер жүктеп, әлеуметтік бақылау мен тәуелділікті де күшейтуі ықтимал. Әлеуметтік капиталға қатысты сыни зерттеулер тұйық әлеуметтік желілер өз мүшелеріне қолдау көрсете отырып, сол ортаға кірмейтін адамдардың ресурстарға қол жеткізу мүмкіндіктерін шектеуі мүмкін екенін көрсетеді [67]. Сондықтан отбасы мен жақын адамдар арасындағы қатынастардың бақытпен байланысын тек жағымды құбылыс ретінде қарастыру дұрыс емес. Бұл ретте әлеуметтік байланыстардың болуын, көрсетілетін қолдаудың сапасын және қоғам мен жақын орта тарапынан туындайтын күтулер мен қысымды бір-бірінен ажырата қарастыру маңызды.

Институционалдық орта адамның өз өмірін бағалауына ережелердің тұрақтылығы мен сенімділігі, қызметтердің

қолжетімділігі, қауіпсіздік және рәсімдердің әділдігі арқылы әсер етуі мүмкін. Алайда адамның институттарға деген сенімі мен олардың қызметіне қанағаттануы өз өміріне қаншалықты риза екеніне де байланысты болуы ықтимал. Бұл кері себептілік мәселесін туындатады [81]. Демек, анықталған байланыс институттардың қызметі адамдардың өмір сүру жағдайларын жақсартқанын немесе өз өміріне көбірек қанағаттанатын адамдардың институттарды да оң бағалайтынын бірден анықтауға мүмкіндік бермейді. Себеп-салдарлық байланыс туралы негізді қорытынды жасау үшін құбылыстардың уақыт бойынша қандай ретпен орын алғанын анықтау, мемлекеттік саясаттағы сыртқы өзгерістерді ескеру немесе себептік байланысты айқындауға мүмкіндік беретін қосымша зерттеу әдістерін қолдану қажет.

Әлеуметтанулық талдау тек орташа көрсеткіштермен шектелмеуі керек. Егер оң өзгерістер негізінен материалдық және әлеуметтік жағдайы жақсы топтарда байқалса, ел бойынша орташа көрсеткіштің өсуі халықтың әртүрлі топтары арасындағы айырмашылықтардың ұлғаюымен қатар жүруі мүмкін. Қоғамның өтпелі кезеңдерінде әл-ауқаттың өзгеруіне тән маңызды ерекшеліктердің бірі — қалпына келу үдерісінің халықтың барлық топтарында бірдей жүрмеуі. Сондықтан бұл кітапта субъективті әл-ауқаттың жалпы деңгейін анықтаумен қатар, әлеуметтік топтар арасындағы алшақтықты, әл-ауқаты төмен топтардың жағдайы қаншалықты тұрақты екенін және әл-ауқат деңгейі төмен аумақтарды айқындау көзделеді.

2.8 Постсоциалистік және Орталық Азия контекстеріндегі салыстыру

Қазақстандағы субъективті әл-ауқатты түсіндіруде елдің постсоциалистік даму тарихын ескеру маңызды. Нарықтық экономикаға көшу кезеңінде халықтың табысы төмендеп,

жұмыспен қамту тұрақсызданды, әлеуметтік кепілдіктер әлсіреді және адамдардың болашақ өмірге қатысты күтулері өзгерді. Салыстырмалы зерттеулер көрсеткендей, өтпелі кезеңді бастан өткерген елдерде өмірге қанағаттану деңгейі бастапқыда төмендеп, кейін біртіндеп қалпына келген [26]. 2010-жылдардың ортасына қарай посткоммунистік елдер мен әлеуметтік-экономикалық жағдайы жағынан салыстыруға болатын басқа мемлекеттер арасындағы өмірге қанағаттанудың орташа деңгейіндегі алшақтық жалпы алғанда жойылды. Дегенмен ұрпақтар, әлеуметтік топтар, өңірлер, сондай-ақ қала мен ауыл тұрғындары арасындағы айырмашылықтар сақталды [35]. Осылайша, постсоциалистік кезеңнің тарихи мұрасы елдің даму бағытына ықпал еткенімен, қазіргі субъективті әл-ауқат деңгейін толық түсіндіруге жеткіліксіз. Оны түсіндіру үшін тарихи жағдайлармен қатар, қазіргі әлеуметтік-экономикалық және қоғамдық факторларды да ескеру қажет.

Орталық Азияны жеке зерттеуді қажет ететін өңір ретінде қарастыру маңызды. Бұл аймақ елдеріне өтпелі кезеңдегі тарихи тәжірибенің ұқсастығы, мемлекеттің қоғам өміріндегі елеулі рөлі, еңбек көші-қонының кең таралуы, отбасылық және туыстық байланыстардың маңыздылығы, сондай-ақ ұзақ мерзімді панельдік деректердің тапшылығы тән. Үй шаруашылықтарына қатысты қолжетімді зерттеулерге жасалған шолу өңірдегі эмпирикалық деректердің ұзақ уақыт бойы әртүрлі дереккөздерде шашыраңқы сақталғанын көрсетеді [13]. Сондықтан Шығыс Еуропа елдеріне қатысты ғылыми қорытындыларды Қазақстан мен көршілес мемлекеттерге өзгеріссіз қолдану әдіснамалық тұрғыдан негізсіз. Өйткені елдердің институционалдық қалыптасу жағдайлары ұқсас болғанымен, субъективті әл-ауқатқа әсер ететін тетіктері бірдей болмауы мүмкін.

Орталық Азияға арналған салыстырмалы зерттеулер бұл тетіктердің біркелкі емес екенін растайды. Қазақстанда, Қырғызстанда және Өзбекстанда әлеуметтік капиталдың әр-

түрлі компоненттері өмірді бағалаумен әрқалай байланысты [49]. 2011–2018 жылдар аралығындағы динамика да бірдей болған жоқ: Қазақстанда субъективті әл-ауқаттың төмендеуі ең алдымен қаржылық жағдайға қанағаттанумен және таңдау еркіндігін сезінумен байланысты болса, Қырғызстанда өзгеше динамика байқалды [74]. Бұл нәтижелер «ел неғұрлым бай болса, халқы соғұрлым бақытты» деген қарапайым иерархиялық түсіндірудің жеткіліксіз екенін көрсетеді.

Қазақстандағы бақыт мәселесіне арналған ғылыми зерттеулерде оған әсер ететін факторлар барған сайын кеңірек қарастырылып келеді. Өтпелі кезеңнің үш сатысын қамтыған алғашқы зерттеулердің бірінде тұрғын үй жағдайының, адамның жеке ерекшеліктері мен өңірлік факторлардың маңызы анықталды [45]. Мемлекеттік басқару саласындағы зерттеулер өмірге қанағаттану деңгейінің мемлекеттік қызметтердің қолжетімділігімен және мемлекеттік институттарға деген сеніммен байланысты екенін көрсетті [73]. Ал өңірлік зерттеулер өмір сүру жағдайлары, сенім деңгейі және адамдардың өз өмірін бағалауы тұрғысынан ел аумақтары арасында елеулі айырмашылықтар бар екенін анықтады [70].

Осыған байланысты кітапта Қазақстанның постсоциалистік даму тәжірибесі екі қырынан қарастырылады. Біріншіден, бұл тәжірибе адамдардың өмірге қатысты күтулерінің, қоғамдық институттар мен әлеуметтік қорғау жүйесінің тарихи қалыптасуы мен өзгеруін түсінуге мүмкіндік береді. Екіншіден, орташа көрсеткіштердің қалпына келуі қоғамдағы өзгерістер толық аяқталды дегенді білдірмейтінін ескертеді. Өйткені жалпы көрсеткіштердің жақсаруы ел ішіндегі әлеуметтік теңсіздік пен айырмашылықтардың жойылғанын көрсетпейді. Сондықтан Қазақстанды жалпы заңдылықтарға бағынбайтын ерекше ел немесе Орталық Азияға тән барлық ерекшеліктерді бойына жинақтаған үлгі ретінде қарастыру дұрыс емес. Бұл зерттеуде Қазақстан басқа елдермен әртүрлі көрсеткіштер бойынша салыстырылатын және ел ішіндегі әлеу-

меттік, өңірлік айырмашылықтары жеке талданатын зерттеу нысаны ретінде қарастырылады.

2.9 Бәсекелес түсіндірмелік тетіктер

Монографияда түсіндіру тетіктерінің бес негізгі тобы ажыратылады. Олардың әрқайсысы белгілі бір талдау деңгейіне сәйкес келеді және эмпирикалық тұрғыдан тексеруге болатын өзіндік белгілерді көздейді.

Бірінші топ — ортаның қолайлылығы. Бұл тәсіл өмірді бағалауды табыспен, жұмыспен қамтылумен, қауіпсіздікпен, тұрғын үй жағдайымен, қызметтердің қолжетімділігімен және институттардың сенімділігімен байланыстырады. Бұл гипотезаны растау үшін объективті немесе квазиобъективті жағдайлар ескерілгеннен кейін топтар арасындағы айырмашылықтардың азаюы, сондай-ақ саясаттағы немесе әлеуметтік ортадағы өзгерістердің субъективті бағалаудағы өзгерістерден бұрын орын алуы күтіледі. Қызметтерге қанағаттану мен өмірді бағалау арасында қарапайым корреляцияның болуы жеткіліксіз, өйткені екі айнымалыға да жалпы позитивті немесе негативті бағалау бейімділігі ықпал етуі мүмкін.

Екінші топ — жеке ресурстар мен өміршеңдік. Мұнда физикалық денсаулық, функционалдық шектеулер, білім, өз өмірін бақылау сезімі және қиындықтарды еңсеру қабілеті негізгі орын алады. Егер тиісті көрсеткіштер жалпы қанағаттанудан бөлек өлшеніп, материалдық жағдайлар ескерілгеннен кейін де субъективті әл-ауқатпен байланысын сақтаса, гипотеза эмпирикалық деректермен расталады. Егер сауалнамада қиындықтарды еңсеру қабілетінің тікелей индикаторлары мен уақыт бойынша өзгерістер туралы деректер болмаса, «тұрақтылық» және «бейімделу» ұғымдарын дайын түсіндірме ретінде қолдануға болмайды.

Үшінші топ — әлеуметтік кіріктірілу. Бұл тетік әлеуметтік қолдау, жақын қатынастардың сапасы, сенім және қоғам-

дық өмірге қатысу күйзелісті азайтып, практикалық ресурстармен қамтамасыз етеді әрі тиесілілік сезімін күшейтеді деген болжамға негізделеді. Оны тексеру үшін күтілетін және іс жүзінде алынған көмекті, қатынастарға қанағаттануды, әлеуметтік желінің көлемін және институционалдық сенімді бір-бірінен ажырату маңызды. Егер бұл көрсеткіштердің барлығы механикалық түрде біріктірілсе, олардың нақты қайсысы және қандай тетік арқылы ықпал ететінін анықтау мүмкін болмайды.

Төртінші топ — бейімделу және әлеуметтік салыстыру. Адамдар өз өмірін өткен тәжірибесімен, күтулерімен және айналасындағы адамдардың жағдайымен салыстырып бағалайды. Сондықтан бірдей табыс деңгейінің мәні баға деңгейіне, әлеуметтік мәртебеге және өңірлік жағдайларға байланысты өзгеруі мүмкін. Бұл тетіктің бар екенін дәлелдеу үшін адамдардың өздерін салыстыратын әлеуметтік топтары, күтулері немесе уақыт өте болған өзгерістер туралы нақты деректер қажет. Қолайсыз жағдайда өмір сүретін адамдардың өз өмірін жоғары бағалауы бейімделудің тікелей дәлелі емес. Мұндай бағалау әлеуметтік қолдауға, зерттеуге қатысушылар құрамының ерекшеліктеріне немесе өлшеу әдістерінің ықпалына да байланысты болуы мүмкін.

Бесінші топ — мәдени өлшемдер мен жауап беру нормалары. Мәдениет ризашылық сезімін, отбасылық байланыстарды және қиындықтарға оң көзқараспен қарауды нығайтуы мүмкін. Сонымен қатар ол адамдардың өмірден күтетін үмітін шектеп, наразылығын көпшілік алдында ашық білдіруіне кедергі келтіруі ықтимал. Қазақстанның басқа елдермен салыстырғандағы артықшылығын түсіндіру үшін мәдени ұстанымдардың өмірге берілген бағамен байланысын анықтау ғана жеткіліксіз. Мұндай ұстанымдардың Қазақстанда басқа елдерге қарағанда кеңірек таралғанын да дәлелдеу қажет.

Аталған тетіктер бір-бірін жоққа шығармайды, бірақ оларды эмпирикалық тұрғыдан тексерместен бұрын біртұ-

тас түсіндірмеге біріктіруге болмайды. Материалдық қорғалу адамның өз өмірін бақылау сезімін күшейтуі мүмкін; әлеуметтік қолдау аурудың салдарын жеңілдетуі ықтимал; мәдени нормалар көмектің қандай жағдайда жеткілікті деп қабылданатынын айқындай алады. Талдаудың міндеті жалғыз себепті таңдау емес, қандай байланыстардың әртүрлі дереккөздер мен зерттеулерде тұрақты қайталанатынын, олардың қай деңгейде байқалатынын және қандай жағдайларда сақталатынын анықтау болып табылады. Мұндай тәсіл өзара байланысты эмпирикалық дәлелдер жиынтығы туралы қорытынды жасауға мүмкіндік береді, бірақ оны статистикалық тұрғыдан толық дәлелденген бірыңғай ұлттық модель ретінде ұсынуға негіз бермейді.

2.10 Кейінгі талдаудың тұжырымдамалық негіздері

Ұғымдар арасындағы осы айырмашылықтар кейінгі тараулардың құрылымын анықтайды. Өлшеу деңгейінде бақыт, өмірге қанағаттану, өмірді жалпы бағалау, эмоциялық күй және өмірдің жекелеген салаларына берілген бағалар бір-бірінен ажыратылады. Жеке адам деңгейінде әлеуметтік-демографиялық ерекшеліктер, денсаулық, материалдық жағдай және адамдар арасындағы қарым-қатынастар талданады. Үй шаруашылығы деңгейінде қолда бар ресурстар, міндеттемелер мен әлеуметтік қолдау ескеріледі. Өңірлік деңгейде қызметтердің қолжетімділігі, еңбек нарығы, қауіпсіздік пен теңсіздік қарастырылады. Ал ел деңгейінде экономикалық және институционалдық жағдайлар, сондай-ақ Қазақстанның басқа мемлекеттермен салыстырғандағы орны зерттеледі. Монография субъективті әл-ауқатқа әсер ететін әмбебап факторлар жиынтығын анықтауды мақсат етпейді. Оның ғылыми үлесі — постсоциалистік даму жолынан өткен Орталық Азия елдерінің бірі — Қазақстан мысалында әртүрлі деңгей-

дегі жағдайлар мен өлшеу тәсілдерінің субъективті әл-ауқат туралы түсінікті қалай қалыптастыратынын көрсету.

Осы тараудың кейінгі талдау үшін маңызды негізгі тұжырымдары төмендегідей.

Ғылыми зерттеуде бақыт жақсы өмірдің әмбебап синонимі емес, субъективті нәтиженің белгілі бір түрі болып табылады. Оны өмірге қанағаттанудан, Кэнтрил сатысы бойынша өмірді жалпы бағалаудан, позитивті және негативті аффектіден, өмірдің жекелеген салаларына қанағаттанудан және өмір сапасының кең ұғымынан ажырату қажет. Бұл көрсеткіштер өзара байланысты болуы мүмкін, алайда олардың мағыналық және өлшемдік негіздері әртүрлі.

Өмір сапасының төрт түрі жөніндегі жіктеме субъективті нәтижені әлеуметтік орта жағдайларынан, адамның жеке ресурстарынан және өмірдің сыртқы пайдалылығынан ажыратуға мүмкіндік береді. Оның маңызы дайын себеп-салдарлық модель құруда емес, талдаудың ұғымдық құрылымын жүйелеуде. Табыс, денсаулық, институттар және әлеуметтік қатынастар тәуелді айнымалының анықтамасына енгізілмеген жағдайда ғана түсіндіруші айнымалылар ретінде қарастырыла алады.

Зерттеудің әлеуметтанулық ерекшелігі субъективті бағалаулардың қоғамдағы үлестірілуін және олардың әлеуметтік қалыптасу тетіктерін талдаудан көрінеді. Ел бойынша орташа мән зерттеу пәнін толық қамтымайды: үлестірімнің төменгі бөлігін, әлеуметтік топтар арасындағы айырмашылықтарды, өңірлік контексті және өлшеуге байланысты ықтимал әсерлерді ескеру қажет. Мәдени түсіндірмелер ерекше сақтықты талап етеді, өйткені мәдениеттің нақты өмірлік тәжірибеге ықпалын бағалау өлшемдерінің өзгеруінен және жауаптарды көпшілік алдында білдіру тәсілдеріне ықпалынан ажырата қарастыру қажет.

Қазақстан жағдайында бұл тұжырымдамалық шеңбер халықаралық салыстыруды, постсоциалистік даму траекториясын және ел ішіндегі теңсіздікті бір ғана статистика-

лық модельге біріктірмей, өзара сабақтастықта қарастыруға мүмкіндік береді. Сондықтан кейінгі зерттеу деректерді жүйелі түрде сипаттаудан және олардың салыстырмалылығын тексеруден басталады. Мұндай талдау реттілігі Қазақстан тұрғындарының өз өмірін қандай мағынада салыстырмалы түрде қолайлы бағалайтынын және қандай түсіндірмелердің эмпирикалық деректермен неғұрлым сенімді расталатынын нақтылауға мүмкіндік береді.

3-ТАРАУ. ДЕРЕКТЕР, ӨЛШЕУ ЖӘНЕ ЭМПИРИКАЛЫҚ ТАЛДАУ СТРАТЕГИЯСЫ

3.1 Зерттеу дизайны: көптеген дереккөздерден бірыңғай дәлелдеу логикасына дейін

Халықаралық дереккөздер Қазақстанның салыстырмалы орнын айқындауға мүмкіндік береді; ресми ұлттық деректер ел ішіндегі бағалаулардың динамикасы мен үлестірілуін сипаттайды; тақырыптық сауалнамалар субъективті әлауқаттың материалдық жағдаймен, сеніммен, діни бірегейлікпен, әлеуметтік қатынастармен және мәдени ұстанымдармен байланысын талдауға мүмкіндік береді; ал өңірлік деректер аумақтық әркелкілікті бағалауға жағдай жасайды. Бұл дереккөздердің атқаратын қызметтері бірін-бірі толықтырғанымен, өзара алмастырылмайды. Халықаралық рейтинг ел бойынша орташа көрсеткіштің халықтың қандай топтарының бағалауынан қалыптасатынын көрсетпейді; ұлттық деңгейде анықталған байланыс елдер арасындағы айырмашылықтарды автоматты түрде түсіндірмейді; ал бес аумақ бойынша жүргізілген зерттеуден алынған нәтижелерді қосымша негіздерсіз Қазақстанның бүкіл халқына жалпылауға болмайды.

Зерттеудің біртұтастығы талдамалық сұрақтардың бірізділігі арқылы қамтамасыз етіледі. Әрбір дереккөздің жалпы дәлелдеу жүйесіндегі орны айқындалады. Дереккөз бір немесе бірнеше міндет атқаруы мүмкін: көрсеткіштің деңгейі мен динамикасын анықтау; баламалы операцияландыру тәсілдері қолданылған жағдайда нәтиженің тұрақтылығын тексеру; оның әлеуметтік және аумақтық үлестірілуін сипаттау; нақты әлеуметтік жағдайлармен байланысы туралы гипотезаларды тексеру. Егер бір деректер жиынтығы бірнеше міндетті шешу үшін пайдаланылса, олардың әрқайсысы дербес талдамалық тәсілді талап етеді. Мысалы, өмір сапасы жөніндегі ресми зер-

ттеу деректері ұлттық динамиканы, қала мен ауыл арасындағы айырмашылықтарды және өңірлік үлестірімді зерттеу үшін қолданылуы мүмкін. Алайда бұл жағдайларда салыстыру бірліктері, деректерді топтастыру тәсілдері және статистикалық белгісіздікті бағалау рәсімдері әртүрлі болады.

Зерттеуде бақылау бірлігі мен қорытынды жасалатын деңгейді ажырату ерекше маңызды. Халықаралық талдауда бақылау бірлігі белгілі бір елдің нақты бір жылдағы көрсеткіші болуы мүмкін. Ал тәуелді айнымалы жеке респонденттердің жауаптары негізінде есептелген орташа мәнді білдіреді. Ұлттық сауалнамаларда бақылау бірлігі — респондент, бірақ нәтижелерді түсіндіруде қолданылатын кейбір сипаттамалар үй шаруашылығына, елді мекенге немесе өңірге қатысты болуы мүмкін. Облыс бойынша есептелген орташа көрсеткішті сол өңірдің әрбір тұрғынына тән деп қабылдауға болмайды. Сол сияқты жеке адамдар деңгейінде анықталған байланыстарды қосымша деректерсіз бүкіл өңірге қатысты қолдану да дұрыс емес. Бұл айырмашылықтарды ескермеу екі түрлі қателікке әкеледі. Біріншісі — экологиялық қателік, яғни белгілі бір аумаққа тән сипаттамаларды сол жерде тұратын әрбір адамға телу. Екіншісі — атомистік қателік, яғни жеке адамдар деңгейінде анықталған байланыстарға сүйеніп, өңірлер арасындағы айырмашылықтарды түсіндіру.

Осыдан зерттеу нәтижелерінің бірін-бірі толықтыру қағидасы туындайды. Егер әртүрлі зерттеулер бір тұжырымға қатысты болып, ықтимал қателері мен шектеулері әртүрлі тәуелсіз дереккөздерге негізделсе, олардың нәтижелерін бірін-бірі растайтын дәлелдер ретінде қарастыруға болады. Ұлттық зерттеу мен халықаралық сауалнама нәтижелерінің сәйкес келуі бір деректер жиынтығындағы бірнеше кестеде бір нәтижені қайталағаннан гөрі қорытындының сенімділігін арттырады. Алайда ол үшін көрсеткіштер, зерттеу кезеңдері мен қамтылған халық топтары өзара салыстыруға келуі қажет. Дереккөздер арасындағы айырмашылықтарды өзімізге қолайлы көрсеткішті таңдау арқылы жоюға бол-

майды. Өйткені мұндай айырмашылықтардың өзі қосымша талдауды қажет ететін нәтиже болып табылады. Олардың себептерін анықтау үшін сауалнама сұрақтарының тұжырымдалуы, бағалау шкалалары, зерттеу жүргізілген уақыт, іріктеме құрамы, сұхбат тілі мен оны өткізу тәсілдері тексеріледі. Осылайша, деректер арасындағы айырмашылықтарды ескеру арқылы жасалған қорытындылардың қаншалықты тұрақты екенін бағалауға болады.

Эмпирикалық дереккөздердің құрылымы 3.1-кестеде көрсетілген. Онда деректердің әрбір тобының әдіснамалық рөлі және солардың негізінде жасауға болатын қорытындылардың шектері айқындалған. Пайдаланылған дереккөздердің егжей-тегжейлі сипаттамалары, айнымалылар туралы мәліметтер және көрсеткіштерді түрлендіру қағидалары монографияның әдістемелік қосымшаларында берілген.

Кесте 3.1 — Эмпирикалық дереккөздердің құрылымы және оларды пайдалану шектері

Дереккөздер тобы	Талдау бірлігі	Негізгі көрсеткіштер	Монографиядағы қызметі	Негізгі шектеуі
Халықаралық сауалнамалар мен талдамалық есептер	Бастапқы зерттеуде — респондент; салыстырмалы деректерде — ел–жыл немесе ел бойынша бірнеше жылдың орташа көрсеткіші	Бақыт, өмірге қанағаттану, Кэнтрил сатысы, позитивті және негативті аффект	Қазақстанның салыстырмалы орнын анықтау; қорытындылардың қолданылатын көрсеткішке, кезеңге және салыстырылатын елдер тобына сезімталдығын тексеру	Сұрақ тұжырымдарының, шкалалардың, зерттеу кезеңдерінің және деректер жинау тәсілдерінің айырмашылықтары; елдер бойынша жылдық іріктемелер көлемінің салыстырмалы түрде шағын болуы

3.1 кестенің жалғасы

Дереккөздер тобы	Талдау бірлігі	Негізгі көрсеткіштер	Монографиядағы қызметі	Негізгі шектеуі
World Database of Happiness	Жарияланған жекелеген нәтиже: зерттеу × ел × жыл × көрсеткіш	Орташа мәндер, үлестірімдер және корреляциялар туралы стандартталған мәліметтер	Салыстырылатын өлшемдерді іздеу; тарихи динамиканы қалпына келтіру; нәтижелердің әртүрлі дереккөздерде тұрақты қайталануын тексеру	Бірыңғай бастапқы деректер жиынтығы емес, үнемі жаңартылып отыратын архив; салыстырмалылық көрсеткіштерді іріктеу тәсіліне және архив деректері алынған күннің нақты белгіленуіне тәуелді
ҰСБ-ның қайталама зерттеулері	Респондент; деректерді жинақтау кезінде — жыл, өңір немесе елді мекен түрі	Өмірге қанағаттану; деректері қолжетімді кезеңдердегі бақыт; өмірдің жекелеген салаларына берілетін бағалар	Ұлттық динамиканы, әлеуметтік айырмашылықтарды және бағалаулардың аумақтық үлестірілуін талдау	Қайталама көлденең зерттеулер; зерттеу нысандарының, айнымалылардың және әкімшілік-аумақтық бөліністің өзгеруі; іріктеме дизайнының параметрлері туралы қолжетімді құжаттаманың толық болмауы
Тақырыптық ұлттық сауалнамалар	Нақты жоба аясындағы іріктемеге енген респондент	Бақыт және өмірге қанағаттану; материалдық жағдай, сенім, діндарлық, әлеуметтік қолдау және мәдени ұстанымдар	Субъективті әл-ауқаттың жекелеген әлеуметтік жағдайлармен байланысы туралы гипотезаларды тексеру	Зерттеу жылдарының, сауалнамалардың және іріктеме дизайндарының әртүрлілігі; жобалар арасындағы салыстырмалылықтың шектеулілігі; көлденең деректер себеп-салдарлық байланысты бірмәнді анықтауға мүмкіндік бермейді
Аумақтық кейс-зерттеу	Іріктелген бес аумақтағы респондент	Бақыт, өмірге қанағаттану, бейімделу, күтулер, әлеуметтік нормалар мен қатынастар	Мәдени, бейімделу және тұлғааралық байланыстарды барлау сипатында талдау	Ұлттық деңгейде репрезентативті емес; алынған бағаларды ел бойынша орташа көрсеткішті анықтау үшін пайдалануға болмайды

3.2 Халықаралық дереккөздер: архивтер, зерттеулер және талдамалық есептер

World Database of Happiness (WDH) монографияның эмпирикалық базасында ерекше орын алады. Бұл — бақытты адамның өз өмірін тұтастай алғанда қаншалықты ұнататынын білдіретін субъективті бағалау ретінде қарастыратын және осы саладағы стандартталған зерттеу нәтижелерімен тұрақты түрде толықтырылып отыратын архив. Бастапқы сауалнама деректерінің базасынан айырмашылығы, WDH бұрын жарияланған зерттеу нәтижелерін жүйелейді. Әрбір нәтиже бойынша дереккөз, зерттелген бас жиынтық, зерттеу сипаттамалары, көрсеткіштің тұжырымы мен шкаласы, бақылау уақыты мен орны, сондай-ақ нәтиженің статистикалық нысаны тіркеледі [86]. Жүйелеу бірлігі — жеке зерттеу нәтижесі, ол дербес электрондық парақшада ұсынылады. Материалдың осылай ұйымдастырылуы енгізілген нәтижені нақты сәйкестендіруге және оны іріктеу рәсімін қайталап жүргізуге мүмкіндік береді.

WDH-де нәтижелердің екі негізгі тобы ұсынылған. Үлестірімдік нәтижелер бақыт пен өмірге қанағаттану туралы сұрақтарға берілген жауаптардың деңгейі мен үлестірілуін сипаттайды: орташа мәндер, стандарттық ауытқулар, жиіліктер және үлестірімнің басқа да параметрлері. Корреляциялық нәтижелер бақыт көрсеткіштері мен адамның немесе әлеуметтік ортаның сипаттамалары арасындағы статистикалық байланыстарды көрсетеді. Бұл ажырату осы монографияда да сақталады. Үлестірімдік нәтижелер бағалаулардың деңгейін, динамикасын және әркелкілігін қалпына келтіру үшін пайдаланылады, ал корреляциялық нәтижелер ықтимал маңызды байланыстарды жүйелеуге қызмет етеді, бірақ өздігінен себеп-салдарлық тетіктің дәлелі ретінде қарастырылмайды.

WDH архивінде әртүрлі дереккөздерден жинақталған мәліметтердің болуы оны пайдалануда белгілі бір шектеулер туғызады. Архивтегі екі көрсеткіш халықтың әртүрлі топта-

рына, жас ерекшеліктеріне, сұхбат жүргізу тәсілдеріне, сұрақтардың тұжырымдалуына және бағалау шкаласындағы сөздік сипаттамаларға қатысты болуы мүмкін. Көрсеткіштерді бірдей 0–10 шкаласына келтіру бұл айырмашылықтарды жоймайды.

WDH материалдары жарияланым бойынша тұтастай емес, ондағы әрбір нәтиже жеке іріктеледі. Өйткені бір жарияланымда әртүрлі жылдарға, халық топтарына, көрсеткіштерге немесе жекелеген топтарға қатысты бірнеше нәтиже берілуі мүмкін. Әр нәтиже бойынша зерттеу жүргізілген ел мен жыл, қамтылған халық тобы, жас шектеулері, сұрақтың тұжырымдалуы, бағалау шкаласындағы сөздік сипаттамалар, деректерді жинау тәсілі және нәтижені статистикалық ұсыну түрі тексеріледі. Өзара салыстыруға болатын нәтижелер негізгі деректер қатарына енгізіледі. Мазмұны жақын, бірақ әдістемелік тұрғыдан әркелкі нәтижелер қорытындылардың тұрақтылығын тексеру үшін пайдаланылады. Ал халықтың арнайы топтарына қатысты нәтижелер қосымша деректер ретінде сақталады. Бақыт деңгейі туралы тікелей сұрақ пен өмірге қанағаттану көрсеткіші бойынша ұлттық деректер қатарлары бөлек қалыптастырылады. Бұл тәсіл өзара салыстыруға келмейтін нәтижелерді жасанды түрде байланыстырмай, архивтегі ақпаратты барынша толық пайдалануға мүмкіндік береді.

World Values Survey (WVS) дүниежүзілік құндылықтар зерттеуі өмірге берілген бағаларды сенім, діндарлық, отбасылық құндылықтар, қоғамдық өмірге қатысу және құндылықтық ұстанымдармен байланыстыра талдауға мүмкіндік береді. Зерттеудің жетінші толқынында Қазақстан 2018 жылы жүргізілген, 1276 респонденттi қамтыған сауалнама арқылы ұсынылған. WVS жетінші толқынының 6.0.0 нұсқасындағы түпкілікті халықаралық деректер жиынтығы 66 ел мен аумақты қамтиды. Ел бойынша құжаттамаға сәйкес, Қазақстандағы іріктеме көпсатылы ықтималдық кластерлік әдіспен жасалған, ал сұхбаттар компьютер көмегімен жеке

жүргізілетін CAPI тәсілі арқылы алынған. Талдауда пайдаланылған файлдың нақты нұсқасы мен Қазақстанға қатысты техникалық есеп көрсетілуі тиіс. Өйткені қосымша сипаттамалар мен деректердің бұрынғы нұсқаларында кейбір мәліметтер өзгеше болуы мүмкін [98].

WVS мазмұны жағынан жақын, бірақ операцияландыру тәсілі бойынша әртүрлі екі көрсеткішті қамтиды. Бақыт туралы сұрақ «өте бақыттыдан» «мүлде бақытсызға» дейінгі төрт реттелген санатты ұсынады. Өмірге қанағаттану туралы сұрақ 1-ден («мүлде қанағаттанбаймын») 10-ға дейінгі («толық қанағаттанамын») шкаланы пайдаланады. Бірінші көрсеткіш төрт санатты реттік шкала арқылы адамның өз бақытын жалпы бағалауын білдіреді; екіншісі — өмірге қанағаттанудың неғұрлым жіктелген жалпы бағасы. Көрсеткіштер сұрақтың тұжырымы мен жауап нұсқаларының саны бойынша ерекшеленетіндіктен, елдер арасындағы талдауда олар бөлек қарастырылады. Қорытындылардың сәйкес келуі нәтиженің тұрақтылығын көрсететін дәлел ретінде түсіндіріледі, бірақ оларды бір индексе біріктіруге негіз болмайды.

Салмақтау коэффициенттерін таңдауды да жеке негіздеу қажет. Қазақстан бойынша ұлттық деңгейдегі көрсеткіштердің үлестірімін есептеу үшін бастапқы елдік S017 салмақтау коэффициенті қолданылады. S017A айнымалысы тек S003A балама географиялық бірлігі бойынша талдау жүргізілген жағдайда қажет. Әр елдің талдаудағы үлесі бірдей болуы тиіс халықаралық салыстырмалы модельдерде теңестірілген S018 немесе S019 салмақтау коэффициенттерін қолдануға болады. Олар ел ішіндегі пропорцияларды сақтай отырып, әр елдің іріктеме көлемін тиісінше 1000 немесе 1500 бақылауға теңестіреді. Егер қорытынды зерттеуге қамтылған елдердің бүкіл халқына қатысты жасалса, халық санына қарай салмақтау қажеттілігін бөлек негіздеу керек. Салмақтау коэффициенті нәтижелерді есептеуге дейін, қорытынды жасалатын деңгейге сәйкес таңдалуы тиіс. Оны Қазақстанның қай нұсқада жоғары орын алатынына қарап таңдауға болмайды.

Іріктеме құрылымы туралы деректер болған жағдайда салмақтау коэффициенттерін қолдану стандартты қателерді есептеу кезінде стратификация мен кластерленуді ескеру қажеттілігін жоққа шығармайды.

WVS мәдени және институционалдық гипотезаларды тексеру үшін ерекше маңызды, бірақ оның мүмкіндіктерін асыра бағалауға болмайды. Отбасылық бағдарлардың, діндарлықтың немесе құндылықтық ұстанымдардың өмірді бағалаумен жеке деңгейдегі байланысы ұлттық орташа көрсеткішті автоматты түрде түсіндірмейді. Еларалық түсіндіру үшін тиісті сипаттаманың Қазақстанда және салыстырылатын елдерде қаншалықты таралғанын, оны өлшеудің салыстырмалылығын және өмір жағдайларындағы айырмашылықтар ескерілгеннен кейін байланыстың тұрақтылығын анықтау қажет. Монографияда қабылданған еларалық түсіндірулерді тексеру реті осы талапқа сәйкес келеді.

Gallup World Poll (GWP) — бастапқы халықаралық зерттеу, ал World Happiness Report (WHR) — оның деректерін пайдаланатын талдамалық басылым. Бұл айырмашылық маңызды, өйткені қоғамдық дискурста WHR рейтингі көбіне табыс, денсаулық, еркіндік, әлеуметтік қолдау, жомарттық және жемқорлықты қабылдау көрсеткіштерінен құрастырылған жиынтық индекс ретінде қате түсіндіріледі. Шын мәнінде елдің орны Кэнтрил сатысы бойынша өмірді бағалаудың орташа мәнімен анықталады: респондент өзінің қазіргі өмірін 0-ден, яғни өзі үшін мүмкін болатын ең нашар өмірден, 10-ға, яғни мүмкін болатын ең жақсы өмірге дейінгі шкалада бағалайды. Алты әлеуметтік-экономикалық көрсеткіш елдер арасындағы айырмашылықтарды статистикалық тұрғыдан түсіндіру үшін пайдаланылады, бірақ рейтингтік көрсеткіштің құрамына кірмейді [39].

Кэнтрил сатысы өмірді жалпы бағалауға жатады, бірақ өмірге қанағаттану туралы тікелей сұрақпен тең емес. Оның тұжырымы мүмкін болатын ең жақсы және ең нашар өмір түріндегі нақты салыстыру өлшемін енгізеді және респон-

денттің назарын өзгеше бағыттауы мүмкін. Сондықтан WHR көрсеткіші ұлттық деңгейдегі қанағаттанғандар үлесімен немесе WVS-тегі төрт санатты бақыт көрсеткішімен тікелей біріктірілмейді. Ол халықаралық деңгейде салыстыруға болатын дербес өлшем ретінде пайдаланылады. Кэнтрил сатысы, өмірге қанағаттану және бақыт көрсеткіштері бойынша анықталған айырмашылықтар бағытының сәйкес келуі қорытындыны күшейтеді, ал алшақтық байқалған жағдайда ортақ мәнді есептеу емес, оның мазмұндық себептерін түсіндіру қажет.

WHR 2026-да елдердің орындары 2023–2025 жылдардағы орташа бағалар бойынша есептелген. Үш жылдық кезең бақылаулар санын көбейтіп, жылдық бағалардың кездейсоқ ауытқуын азайтады, бірақ сонымен бірге қысқа мерзімде болған өзгерістерді тегістейді және ұлттық зерттеудің нақты бір толқынымен толық сәйкес келмейді. Сондықтан 2023 жылғы Ұлттық статистика бюросының деректерімен немесе 2025 жылғы жеке зерттеумен салыстыру бір кезеңдегі нәтижені тікелей қайталау ретінде емес, уақыт бойынша біріктіру тәсілдері әртүрлі дереккөздерді салыстыру ретінде қарастырылады. Дағдарыстардың ықпалын түсіндіру кезінде де үш жылдық кезеңнің тек бір бөлігін қамтыған оқиғаның әсері орташа мәнді есептеу нәтижесінде әлсірейтінін ескеру қажет.

Қазақстан бойынша алынған нақты бағаларды модель арқылы есептелген мәндермен салыстыру үшін «ел — жыл» форматындағы деректер мен алдын ала анықталған модель сипаттамасы қолданылады. Табыс, салауатты өмір сүрудің күтілетін ұзақтығы, әлеуметтік қолдау, өмірлік таңдау еркіндігі, жомарттық және сыбайлас жемқорлықты қабылдау деңгейі елдер арасындағы айырмашылықтарды болжауға мүмкіндік беретін факторлар ретінде қарастырылады. Бұл көрсеткіштер бақыттың құрамдас бөліктері немесе адамдардың өз өміріне берген бағасына әсер ететіні дәлелденген себептер болып саналмайды. Модельдің қалдық мәнін «мәдени әсер» деп түсіндіру дұрыс емес. Өйткені ол есепке алынбаған

факторлардың, өлшеу қателерінің, белгілі бір кезеңдегі күтпеген өзгерістердің және модельдің өзіндік шектеулерінің жиынтық ықпалын қамтиды. Қауіпсіздік, теңсіздік және институттардың сапасына қатысты қосымша көрсеткіштерді талдауға енгізу үшін алдымен олардың дереккөздері мен нұсқалары деректер паспортында тіркеліп, уақыт кезеңдері бойынша сәйкестендірілуі және жетіспейтін деректердің құрылымы бағалануы қажет.

Халықаралық дереккөздердің әдіснамалық рөлдері 3.2-кестеде қорытындыланған.

Кесте 3.2 — Монографияда пайдаланылатын халықаралық дереккөздер

Дереккөз	Нұсқасы / кезеңі	Көрсеткіштер	Монографиядағы қызметі
World Database of Happiness	31.03.2026 күнгі архивтік нұсқа	Бақыт пен өмірге қанағаттануға қатысты стандартталған үлестірімдік және корреляциялық нәтижелер	Тарихи динамиканы қалпына келтіру; салыстырылатын өлшемдерді іріктеу; нәтижелердің тұрақтылығын талдау
World Values Survey, Wave 7	Қазақстан, 2018 жылғы далалық зерттеу; WVS7, 6.0.0 нұсқасы; N = 1276	Бақытты өзіндік бағалау — төрт жауап нұсқасы: «өте бақыттымын», «біршама бақыттымын», «онша бақытты емеспін», «мүлде бақытты емеспін»; өмірге қанағаттану — 1-ден («мүлде қанағаттанбаймын») 10-ға дейінгі («толық қанағаттанамын») шкала; қосымша айнымалылар — құндылықтар, сенім және әлеуметтік ұстанымдар	Еларалық салыстыру және өмірді бағалаудың мәдени әрі институционалдық сипаттамалармен байланысын талдау

3.2 кестенің жалғасы

Дереккөз	Нұсқасы / кезеңі	Көрсеткіштер	Монографиядағы қызметі
Gallup World Poll / World Happiness Report 2026	GWP 2023–2025; WHR 2026	0–10 аралығындағы Кэнтрил сатысы; позитивті және негативті аффект; елдер арасындағы айырмашылықтардың алты предикторы	Қазақстанның қазіргі халықаралық деңгейдегі орнын бағалау және байқалған бағалауды модель бойынша есептелген мәнмен салыстыру

Дереккөз: Veenhoven, Buijt, and Burger (2022); World Values Survey Association (2024); Helliwell et al. (2026).

3.3 Ресми ұлттық деректер сериясы: «Халықтың өмір сүру сапасы» зерттеуі

Қазақстан Республикасы Ұлттық статистика бюросының ресми зерттеуі — субъективті бағалаулардың динамикасын және олардың ел ішіндегі үлестірілуін талдаудың негізгі дереккөзі. Ол халықтың тұрмыс деңгейін бағалауға арналған үй шаруашылықтарын іріктемелі зерттеулер жүйесіне кіреді, Қазақстанның бүкіл аумағында жүргізіледі және жеке үй шаруашылықтарында тұратын 15 жастан асқан адамдарды қамтиды. Зерттеу құралдары өмірге жалпы қанағаттану, бақыт және өмірдің жекелеген салаларына қанағаттану туралы сұрақтарды қамтиды. Бұл өмірді жалпы бағалауды материалдық жағдайға, денсаулыққа, тұрғын үй жағдайына, отбасылық қатынастарға және өмірдің басқа да салаларына берілген бағалармен салыстыруға мүмкіндік береді [2; 1].

Әдіснамалық тұрғыдан бұл деректер сериясы панельдік зерттеу емес, қайталама көлденең зерттеулер жиынтығы болып табылады. Басқаша айтқанда, сұрақтар тұжырымдарының ұқсастығы мен зерттеудің тұрақты түрде өткізілуі әр жылдары дәл сол адамдардың сауалнамаға қатысатынын білдірмейді. Зерттеу толқындары арасындағы айырмашы-

лықтар субъективті бағалаулардағы нақты динамиканы да, іріктеме құрамының, салмақ коэффициенттерінің, сұрақтардың тұжырымы мен реттілігінің, деректерді жинау тәсілінің немесе статистикалық бақылау нысанының өзгерістерін де көрсетуі мүмкін. Сондықтан тіркелген динамика бір респонденттердің бағалауының өзгеруі ретінде емес, халық деңгейіндегі жинақталған көрсеткіштердің өзгеруі ретінде түсіндіріледі.

Негізгі көрсеткіштер он балдық шкала бойынша өлшенеді. Ресми жарияланымдарда 1-ден 3-ке дейінгі жауаптар «қанағаттанбағандар», 4-тен 7-ге дейінгі жауаптар «ішінара қанағаттанғандар», ал 8-ден 10-ға дейінгі жауаптар «қанағаттанғандар» санатына біріктіріледі. Соңғы санатты «толық қанағаттанғандар» деп атау дұрыс емес, өйткені 8 мәні оң, бірақ ең жоғары емес бағаны білдіреді. Сонымен қатар 7 мен 8 арасындағы шек үлестірім негізінде эмпирикалық тұрғыдан анықталған межені емес, қабылданған топтастыру қағидасын білдіреді. Сондықтан негізгі талдауда бастапқы он балдық шкала сақталады, ал біріктірілген санаттар жауаптардың құрылымын қосымша сипаттау және ресми жарияланымдардағы деректермен салыстыру үшін қолданылады.

Ұлттық статистика бюросының деректер сериясы монографияда өзара байланысты үш міндет атқарады. Біріншіден, ол сұрақтарының тұжырымдары мен шкалалары салыстыруға келетін зерттеу толқындарындағы бақыт пен өмірге қанағаттану динамикасын талдау үшін пайдаланылады. Екіншіден, оның негізінде жынысқа, жасқа, білімге, жұмыспен қамтылуға, елді мекен түріне және басқа да әлеуметтік-демографиялық сипаттамаларға байланысты айырмашылықтар қарастырылады. Үшіншіден, бұл деректер өңірлік әркелкілікті және өмірдің жекелеген салаларына қанағаттанудағы айырмашылықтарды зерттеуге мүмкіндік береді. Талдау кезең-кезеңімен жүргізіледі: алдымен есептелген көрсеткіштер Ұлттық статистика бюросы жариялаған деректермен салыстырылады, содан кейін жауаптардың толық үлес-

тірілімі қарастырылады, одан кейін көпөлшемді модельдер арқылы әлеуметтік және аумақтық айырмашылықтар бағаланады.

3.4 Тақырыптық ұлттық және аумақтық зерттеулер

Ұлттық статистика бюросының ресми деректері ұзақ мерзімді қамтиды және еліміздің барлық өңірлері бойынша мәлімет береді. Алайда бұл деректерде субъективті әл-ауқатпен байланысты әлеуметтік факторларды талдауға қажетті айнымалылардың барлығы қамтылмаған. Сондықтан монографияда Философия, саясаттану және дінтану институтының тапсырысы бойынша жекелеген ғылыми жобалар аясында жүргізілген тақырыптық сауалнамалардың нәтижелері де пайдаланылады. Бұл дереккөздер материалдық жағдайды, адамның қоғамдағы өз орнын қалай бағалайтынын, сенім деңгейін, әділдік туралы түсініктерін, діни сәйкестілігін, өзгерістерге бейімделуін, әлеуметтік қолдауды және адамның өз өміріне берген бағасымен байланысты болуы мүмкін басқа да сипаттамаларды тереңірек талдауға мүмкіндік береді.

Әрбір деректер жиынтығы зерттеудің жалпы логикасында белгілі бір орын алады (3.4-кестені және А қосымшасын қараңыз). REL-2021 діни өзіндік сәйкестендіруді талдау үшін, MAT-2022 материалдық жағдай мен әлеуметтік мәртебені зерттеу үшін, TRUST-2023 тұлғааралық және институционалдық сенімді, сондай-ақ әділеттілік туралы түсініктерді талдау үшін пайдаланылады. TERR-2024 бес аумақтық кейсті салыстырмалы талдауға және бейімделу, күтулер, әлеуметтік қолдау мен субъективті әл-ауқатты білдіру нормалары жөніндегі гипотезаларды барлау сипатында тексеруге арналған. SWB-2025 субъективті әл-ауқаттың жалпы, салалық және эмоциялық көрсеткіштерін біріктіріп, аумақтық профильдерді салыстыруға мүмкіндік береді. IFPR-2025 кейінгі кезеңдегі деректер негізінде бұған дейін анықталған бірқатар байла-

ныстардың тұрақтылығын тексеру үшін қолданылады және цифрлық дағдылар мен әлеуметтік ұстанымдар көрсеткіштерін енгізу арқылы талдау аясын кеңейтеді.

Әрбір тақырыптық зерттеу бойынша оның жүргізілген кезеңі, зерттелген бас жиынтық, іріктеме құрылымы, деректерді жинау тәсілі, сұрақтардың тұжырымдары, шкалалар және нәтижелерді жалпылаудың жол берілетін шектері бөлек ескеріледі. Әртүрлі дереккөздерден алынған нәтижелердің сәйкес келуі көрсеткіштер мен талданатын топтар жеткілікті дәрежеде салыстырмалы болған жағдайда ғана қорытындының тұрақтылығын растайтын қосымша дәлел ретінде қарастырылады. Деректер жиынтықтары арасындағы алшақтықтар нәтижелердің бірін таңдау арқылы жойылмайды, керісінше, зерттеу жүргізілген кезең, іріктеме дизайны және зерттеу құралдарындағы айырмашылықтар ескеріле отырып талданады.

Қарастырылып отырған барлық тақырыптық зерттеулер көлденең дизайнға негізделген. Сондықтан анықталған тәуелділіктер себеп-салдарлық ықпалдың дәлелі ретінде емес, статистикалық байланыстар ретінде түсіндіріледі. TERR-2024 нәтижелері зерттелген бес аумаққа ғана қатысты. Ұлттық деректер жиынтықтары бойынша қорытындылар тиісті бас жиынтықтардың шегінде және іріктеме дизайнының параметрлері ескеріле отырып тұжырымдалады.

Зерттеулердің негізгі сипаттамалары мен олардың талдамалық міндеттері 3.4-кестеде көрсетілген. Зерттелген бас жиынтықтар, зерттеу дизайны, деректерді жинау тәсілі, көрсеткіштер және салыстырмалылық шектеулері туралы мәліметтерді қамтитын дереккөздердің кеңейтілген сипаттамалары А қосымшасында берілген.

Кесте 3.3 — Тақырыптық ұлттық және аумақтық зерттеулер: сипаттамалары мен талдамалық рөлі

Деректер жиынтығы	Кезеңі және көлемі	Дизайны / қамту аясы	Негізгі айнымалылар	Талдамалық міндеті және қорытынды жасау шектері
REL-2021: діндарлықты зерттеу	2021; N = 1500	Қазақстанның 18–65 жас аралығындағы азаматтары; 14 облыс және республикалық маңызы бар үш қала; қала және ауыл халқы; көпсатылы кластерлік іріктеме; CAPI. Далалық зерттеуді ФСДИ тапсырысы бойынша BISAM Central Asia жүргізген	Діни өзіндік сәйкестендіру; бақыт; өмірдің жекелеген салаларына қанағаттану	Діни өзіндік сәйкестендірудің өмірді бағалаумен байланысын талдау. Қорытындылар зерттеуге қамтылған жас тобына ғана қатысты
MAT-2022: материалдық жағдай және әлеуметтік мәртебе	2022; N = 1504	18 жастан асқан халық; 14 облыс пен республикалық маңызы бар үш қаланың қалалық және ауылдық елді мекендері; CAPI. Далалық зерттеуді ФСДИ тапсырысы бойынша BRIF Research Group жүргізген	Бақыт; материалдық жағдайға қанағаттану; субъективті әлеуметтік мәртебе; табыс; тұтыну мүмкіндіктері; депривация; өткен және күтілетін өзгерістерді бағалау	Өмірді бағалаудың материалдық ресурстармен, субъективті әлеуметтік мәртебемен және адамның өз жағдайындағы өзгерістерді қабылдауымен байланысын талдау
TRUST-2023: әділеттілік және сенім	2023; N = 2000	18 жастан асқан халық; 17 облыс және республикалық маңызы бар үш қала; қала және ауыл халқы; қазақ немесе орыс тілінде бетпе-бет сауалнама. Далалық зерттеуді ФСДИ тапсырысы бойынша Демократия институты жүргізген	Тұлғааралық және институционалдық сенім; әділеттілік туралы түсініктер; өмірді бағалау; әлеуметтік ұстанымдар	Сенім мен әділеттілік туралы түсініктердің өмірді бағалаумен байланысын талдау; нәтижелерді түсіндіру кезінде жауаптардың жалпы бағыттылығының ықтимал әсері ескеріледі

3.3 кестенің жалғасы

TERR-2024: бес аумақтық кейс	2024; N = 500; әр кейсте 100 сұхбат	Алматы қаласы, Ақтөбе, Қарағанды, Қызылорда және Солтүстік Қазақстан облыстары; талдамалық мақсатта іріктелген бес аумақтық кейс. Далалық зерттеуді ФСДИ тапсырысы бойынша Демократия институты жүргізген	Бақыт; өмірге қанағаттану; бейімделу; күтулер; субъективті әл-ауқатты білдіру нормалары; әлеуметтік қолдау; жақын қатынастар	Аумақтық профильдерді салыстыру және гипотезаларды барлау сипатында тексеру. Нәтижелерді Қазақстан халқына тұтастай жалпылауға болмайды
SWB-2025: субъективті әл-ауқатты зерттеу	2025; N = 2000; 20 аумақтың әрқайсысында 100 сұхбат	20 аумақ; іріктеме аумақтар арасында біркелкі бөлінген. Далалық зерттеуді ФСДИ тапсырысы бойынша Демократия институты жүргізген	Өмірге қанағаттану; бақыт; қаржылық жағдайға қанағаттану; денсаулық; позитивті және негативті аффект; әлеуметтік қатынастар; жинақтар; депривация	Аумақтық профильдерді салыстыру және субъективті әл-ауқаттың әлеуметтік факторларын талдау. Ұлттық көрсеткіштерді есептеу кезінде іріктеме дизайнының параметрлері мен аумақтардағы халық санының айырмашылықтары ескеріледі
IFPR-2025: әлеуметтік және цифрлық ұстанымдарды зерттеу	2025; N = 3006	Қазақстанның 18 жастан асқан азаматтары; 20 аумақ; қала және ауыл халқы; CAPI. Далалық зерттеуді ФСДИ тапсырысы бойынша BRIF Research Group жүргізген	Өмірге қанағаттану; материалдық жағдай; институттарға сенім; ұлттық мақтаныш; цифрлық дағдылар; діндарлық	Бұған дейін анықталған байланыстардың кейінгі кезеңдегі деректерде тұрақты сақталуын тексеру және цифрлық әрі әлеуметтік көрсеткіштер арқылы талдау аясын кеңейту

3.5 Нәтижелік көрсеткіштер және оларды талдау қағидалары

Бақыт, өмірге қанағаттану, өмірді бағалау және аффект арасындағы ұғымдық айырмашылықтар 2-тарауда айқындалды. Осы бөлімде бұл айырмашылықтар эмпирикалық талдау қағидаларына негіз болады. Жеке және өңірлік деңгейдегі талдауда негізгі тәуелді айнымалылар ретінде адамның өз бақытын тікелей бағалауы және өмірге қанағаттануы пайдаланылады. Кэнтрил сатысы халықаралық салыстырудағы дербес нәтижелік көрсеткіш ретінде, позитивті және негативті аффект эмоциялық тәжірибенің қосымша көрсеткіштері ретінде, ал өмірдің жекелеген салаларына қанағаттану дербес нәтижелер немесе жалпы бағалаумен байланысты көрсеткіштер ретінде қарастырылады. Бұл көрсеткіштер бірыңғай тәуелді айнымалыға біріктірілмейді.

Әртүрлі дереккөздерде адамның өз бақыт деңгейін бағалауы түрлі шкалалар арқылы өлшенген: WVS-2018 зерттеуінде — төрт санат, REL-2021, MAT-2022, TERR-2024 және SWB-2025 зерттеулерінде — бес санат, ал BNS-D002 зерттеуінің қолжетімді кезеңдерінде он балдық шкала қолданылған. Деректерді өңдеу кезінде шкалалар біріздендіріліп, жоғары мән адамның өз бақыт деңгейін жоғары бағалайтынын білдіретіндей етіп реттеледі. Атап айтқанда, REL-2021 шкаласындағы бағалау бағыты кері өзгертіледі. Бұл ретте бастапқы санаттар саны сақталады. Төрт және бес санатты шкалалар бойынша есептелген орташа мәндер әр дереккөздің өз ішіндегі нәтижелерді қысқаша сипаттау үшін қолданылады және жауаптардың бөлінуімен немесе жоғары бағалардың үлесімен бірге беріледі. Санаттар арасындағы арақашықтық бірдей деп есептелмейді, сондай-ақ әртүрлі шкалалар бойынша алынған орташа мәндер сандық тұрғыдан тікелей сәйкес келеді деген болжам жасалмайды.

Реттік көрсеткіштер арасындағы байланыстарды талдау үшін Спирменнің корреляция коэффициенті қолданылады.

Робасты стандартты қателері бар сызықтық модельдер байланыстардың бағыты мен салыстырмалы күшін бағалауға ыңғайлы қосымша диагностикалық тәсіл ретінде пайдаланылады. Тәуелді айнымалы бес санаттан тұратын жағдайларда нәтижелердің тұрақтылығын тексеру үшін жекелеген модельдерде реттік логистикалық регрессия қолданылады. Талдаудың осы тәсілдерін бірге пайдалану кейінгі тарауларда қолданылатын нақты зерттеу стратегиясына сәйкес келеді және реттік шкаланың автоматты түрде интервалдық шкала қасиеттеріне ие екенін білдірмейді [28].

Өмірге қанағаттану бір жалпы сұрақ арқылы өлшенеді, бірақ ол да әртүрлі шкалаларда берілген: WVS-2018, BNS-D002 және SWB-2025 деректерінде 1-ден 10-ға дейінгі шкала, ал TERR-2024 және IFPR-2025 зерттеулерінде бес санат қолданылады. 2-тарауда аталған көптармақты SWLS шкаласы осы конструктіні өлшеудің баламалы тәсілін сипаттайды, алайда оның толық бес тармақты нұсқасы пайдаланылған деректер жиынтықтарына енгізілмеген және монографияда жеке тәуелді айнымалы ретінде қолданылмайды. Өмірге қанағаттану бойынша негізгі салыстырулар сұрақтарының тұжырымы мен шкалалары бірдей деректер сериялarының ішінде жүргізіледі. Мәндерді ортақ диапазонға сызықтық түрлендіру тек көрнекі салыстыру үшін қолданылуы мүмкін және өлшемдік баламалылықтың дәлелі ретінде қарастырылмайды.

Кэнтрил сатысы ұлттық зерттеулердегі бақыт және өмірге қанағаттану туралы сұрақтардан бөлек талданады. Gallup World Poll және World Happiness Report деректерінде ол респонденттің қазіргі өмірін өзі үшін мүмкін болатын ең нашар және ең жақсы өмірдің аралығындағы 0–10 шкалада бағалауын білдіреді. Бұл көрсеткіш Қазақстанның халықаралық орнын анықтау, үш жылдық орташа мәндерді талдау және алдын ала белгіленген елдер топтарымен салыстыру үшін пайдаланылады. Ол ұлттық микродеректермен ортақ уақыт қатарына біріктірілмейді. Қорытындылардың сәйкестігі бал-

дардың дәлме-дәл сәйкес келуімен емес, нәтижелердің бағыты мен салыстырмалы орны бойынша бағаланады.

Позитивті және негативті аффект екі дербес көрсеткіш ретінде сақталады. Олар бірыңғай баланс көрсеткішіне біріктірілмейді, өйткені позитивті сезімдердің болуы негативті сезімдердің болмауын білдірмейді, ал жағымсыз эмоциялардың төмен жиілігі позитивті эмоциялардың жоғары жиілігіне тең емес. Өмірдің жекелеген салаларына берілетін бағалар да өмірді жалпы бағалаудың орнына қолданылмайды. Қаржылық жағдайға, денсаулыққа немесе әлеуметтік қатынастарға қанағаттану тиісті саланың субъективті қабылдануын қамтиды. Сондықтан олардың жалпы қанағаттанумен тығыз байланысы тәуелсіз себеп-салдарлық ықпалдың немесе дәлелденген делдалдық тетіктің айғағы ретінде емес, субъективті қабылдау құрылымының сипаты ретінде түсіндіріледі.

Негізгі нәтижелік көрсеткіштерді талдау қағидалары 3.5-кестеде жинақталған. Сұрақтардың нақты тұжырымдары мен бастапқы шкалалар Б қосымшасында, ал көрсеткіштерді біріздендіру нәтижелері мен диагностикалық есептеулер С қосымшасында берілген.

Кесте 3.4 — Негізгі нәтижелік көрсеткіштерді талдау қағидалары

Көрсеткіш	Дереккөздер және бастапқы шкалалар	Негізгі талдау тәсілі	Салыстырмалылық шектері
Адамның өз бақытын бағалауы	WVS-2018 — төрт санат; REL-2021, MAT-2022, TERR-2024 және SWB-2025 — бес санат; BNS-D002 — 1–10	Үлестірімдер, орташа мән және жоғарғы санаттардағы жауаптардың үлесі; рангтік байланыстар. Сызықтық модельдер диагностикалық жуықтау ретінде, ал реттік модельдер нәтижелердің сезімталдығын тексеру үшін пайдаланылады	Өмірге қанағаттанумен теңестірілмейді; санаттар саны әртүрлі шкалалар бойынша алынған орташа мәндер тікелей салыстырылмайды

3.4 кестенің жалғасы

Өмірге қанағаттану	WVS-2018, BNS-D002 және SWB-2025 — 1–10; TERR--2024 және IFPR-2025 — бес санат	Орташа мән, медиана, үлестірім, алдын ала нақты белгіленген шектер бойынша жауаптардың үлесі; топаралық және өңірлік модельдер	Негізгі салыстырулар сұрақтың тұжырымы мен шкаласы бірдей деректер аясында жүргізіледі; шкала диапазонын сызықтық түрлендіру өлшемдік баламалылықты қамтамасыз етпейді
Кэнтрил сатысы	Gallup World Poll / World Happiness Report — 0–10; елдер бойынша үш жылдық орташа мәндер	Орташа баға, сенімділік интервалы, рейтингтегі орны және алдын ала белгіленген елдер топтарына қатысты салыстырмалы орны	Халықаралық салыстыру үшін пайдаланылады және ұлттық зерттеулердегі бақыт пен өмірге қанағаттану туралы сұрақтармен ортақ уақыт қатарына біріктірілмейді
Позитивті және негативті аффект	World Happiness Report және SWB-2025; белгіленген кезеңдегі эмоциялық тәжірибе туралы жекелеген сұрақтар	Позитивті және негативті аффект бөлек талданады; көрсеткіштердің бағыты мен арақатынасы салыстырылады	Өмірді жалпы бағалаудың орнына қолданылмайды; негативті аффектінің төмен деңгейі позитивті аффектінің жоғары деңгейі ретінде түсіндірілмейді
Өмірдің жекелеген салаларына берілетін бағалар	BNS-D002, REL-2021, MAT-2022 және SWB-2025; реттік және он балдық шкалалар	Дербес нәтижелер немесе өмірді жалпы бағалаумен байланысты көрсеткіштер ретінде талданады; бірлескен модельдерде субъективті бағалаулар арасындағы байланыстардың құрылымы бағаланады	Объективті жағдайлардың орнына қолданылмайды және көлденең зерттеу дизайны жағдайында дәлелденген себепсалдарлық делдалдар ретінде қарастырылмайды

Ескертпе. World Database of Happiness нәтижелері жекелеген зерттеу нәтижелері деңгейінде іріктеледі; оларды белгілі бір көрсеткішке жатқызу және салыстыру мүмкіндігі сұрақтың тұжырымына, бастапқы шкалаға және зерттелген бас жиынтыққа қарай анықталады.

Осылайша, нәтиженің тұрақтылығы барлық көрсеткіштердің сандық мәндерінің дәл сәйкес келуін талап етпейді. Егер қорытындының бағыты көрсеткіштерді операцияландырудың бірнеше тәсілі мен тәуелсіз дереккөздерді жекежеке талдау барысында сақталса, мұндай қорытынды неғұрлым негізді деп есептеледі. Деректерді сандық тұрғыдан біріктіруге өлшемдік жағынан салыстыруға келетін сериялар шегінде ғана жол беріледі; ал шкалалар мен сұрақтардың тұжырымдалуындағы айырмашылықтар нәтиженің өлшеу тәсіліне сезімталдығы туралы ақпарат ретінде қарастырылады.

4-тарауда осы қағидалар Қазақстандағы субъективті әлауқат динамикасын және елдің халықаралық деңгейдегі орнын талдауға қолданылады. 5-тарауда халықаралық, ресми және тақырыптық дереккөздерден алынған нәтижелердің өзара қаншалықты сәйкес келетіні, сондай-ақ субъективті әлауқаттың әртүрлі компоненттері арасындағы сәйкестік жеке қарастырылады.

4-ТАРАУ. ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ДИНАМИКА ЖӘНЕ ЕЛДІҢ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ОРНЫ

4.1 Постсоциалистік трансформация тарихи контекст ретінде

2.8-бөлімде постсоциалистік трансформацияның жалпы салыстырмалы шеңбері берілді. Бұл бөлімде ол Қазақстан жағдайына қатысты нақтыланады. Негізгі міндет — ертеректегі зерттеулердің қандай тарихи бағдар беретінін және оларды субъективті әл-ауқаттың кейінгі көрсеткіштерімен салыстыру мүмкіндігінің шектерін анықтау.

Қазақстандағы субъективті әл-ауқат динамикасын күнделікті өмірдің түбегейлі қайта құрылған кезеңінен бастап қарастыру қажет. Жоспарлы экономикадан нарықтық экономикаға көшу инфляциямен, нақты табыстың төмендеуімен, жұмыспен қамтудың тұрақсыздығымен, қалыптасқан әлеуметтік кепілдіктердің әлсіреуімен және өмірлік күтулердің қайта қаралуымен қатар жүрді. Постсоциалистік қоғамдар үшін бұл кезең тек экономикалық дағдарыспен шектелген жоқ. Адамдардың өз жағдайын салыстыруына негіз болған өлшемдер де өзгерді: бұрынғы тұрақтылық өлшемдері маңызын жоғалтты, ал табысты өмір туралы жаңа түсініктер әлі жалпыға ортақ нормаға айналып үлгермеді. Сондықтан 1990-жылдардағы өмірге қанағаттанудың төмендеуі материалдық жағдайлардың нашарлауын, белгісіздіктің күшеюін және қалыптасқан салыстыру өлшемдерінің тұрақсыздануын бір мезгілде көрсетуі мүмкін [26].

Салыстырмалы зерттеулерде бұл үдеріс «өмірге қанағаттанудағы өтпелі алшақтық» ұғымы арқылы сипатталды: табыс және басқа да әлеуметтік-экономикалық сипаттамалар бойынша ұқсас жағдайларда посткоммунистік елдердің тұрғындары өз өмірін мұндай трансформациядан өтпеген елдер-

дің тұрғындарына қарағанда орта есеппен төмен бағалаған. Guriev және Melnikov (2018) 2015–2016 жылдардағы Life in Transition Survey және 2010–2016 жылдардағы Gallup World Poll деректерін пайдалана отырып, 2016 жылға қарай бұл алшақтықтың орта есеппен жойылғанын көрсетті. Мұндай жақындасу посткоммунистік елдерде жаһандық қаржы дағдарысынан кейін өмірге қанағаттану деңгейінің қалпына келуімен де, салыстырылатын елдердегі бағалардың төмендеуімен де байланысты болды. Бұл нәтиже барлық елдер мен әлеуметтік топтарда тарихи ерекшеліктер толық жойылды дегенді білдірмейді. Ол постсоциалистік даму тәжірибесінің өзі Қазақстанның қазіргі жағдайын түсіндіруге жеткілікті негіз бола алмайтынын көрсетеді.

Қазақстанда жүргізілген ертеректегі зерттеулер өтпелі кезеңдегі жалпы төмендеу көрінісімен үйлеседі, алайда олар үздіксіз статистикалық қатар құрмайды. Kalyuzhnova және Kambhampati (2008) еңбегінде үш қайталама көлденең зерттеудің деректері пайдаланылған: Дүниежүзілік банктің 1996 жылғы өмір сүру деңгейін зерттеуі, 2001 жылғы Қазақстандағы өмір сүру деңгейін зерттеу және авторлардың тапсырысы бойынша жүргізілген 2006 жылғы зерттеу. 1996 жылғы бағалаулар үлестірімі қанағаттанудың ең жоғары деңгейін көрсеткен респонденттер үлесінің аздығымен және төменгі санаттағы жауаптар үлесінің едәуір болуымен сипатталды. 2001 жылы өмірге жалпы қанағаттанудың орташа мәні төрт балдық шкала бойынша 2,57 болды. Бұл мән бастапқы өлшемінде сақталып, тек тарихи бағдар ретінде пайдаланылады. Оны он балдық диапазонға сызықтық түрде түрлендіру қолданылмайды, өйткені шкала диапазонын математикалық тұрғыдан өзгерту өлшемдік баламалылықты қамтамасыз етпейді.

1996, 2001 және 2006 жылдары жүргізілген сауалнамаларды салыстыру Қазақстан қоғамындағы өзгерістерге байланысты бақыт деңгейі мен әлеуметтік-экономикалық сипаттамалар арасындағы статистикалық байланыстардың да

өзгергенін көрсетеді. Тұрғын үйдің көлемі үш сауалнаманың барлығында да бақыт деңгейімен статистикалық тұрғыдан маңызды байланысын сақтаған. Ал адамның жеке, этностық және өңірлік ерекшеліктерінің маңызы әр кезеңде әртүрлі болған [45]. Бұл нәтижелер бақытқа әсер ететін факторлардың тұрақты жиынтығы бар екенін дәлелдемейді. Керісінше, анықталған байланыстардың сол кезеңдегі қоғамдық жағдайларға тәуелді екенін көрсетеді.

Осылайша, 1990-жылдар мен 2000-жылдардың басындағы сауалнамалар кейінгі өзгерістерді түсінуге негіз болатын тарихи деректер болып табылады. Олар қоғамдық өзгерістердің алғашқы кезеңінде адамдардың өз өмірін салыстырмалы түрде төмен бағалағанын көрсетеді. Алайда бұл деректер 1996 жылдан бүгінге дейінгі өзгерістердің біртұтас сандық көрінісін жасауға мүмкіндік бермейді. Себебі сұрақтардың тұжырымдалуы, бағалау шкалалары, зерттеуге қатысқан халық топтары мен дереккөздер әртүрлі болғандықтан, кейінгі өзгерістердің нақты мөлшерін анықтау мүмкін емес. Келесі бөлімшелерде кейінгі жылдардағы бағалар тек өзара салыстыруға болатын деректер қатарлары негізінде жеке-жеке қарастырылады.

Кесте 4.1 — Тарихи бағдарлар және оларды салыстыру шектері

Кезең	Дереккөз және көрсеткіш	Негізгі нәтиже	Жасауға болатын қорытынды
1996	Дүниежүзілік банктің өмір сүру деңгейін зерттеуі (LSMS); өмірді жалпы санаттық бағалау	Бағалаулардың қолайсыз үлестірімі: қанағаттанудың ең жоғары деңгейін көрсеткен респонденттер үлесі аз, ал төменгі санаттағы жауаптар үлесі едәуір	Трансформацияның ерте кезеңінде субъективті бағалаулардың неғұрлым қолайсыз болғанын көрсететін тарихи дерек; қазіргі шкалалармен тікелей салыстыру мүмкін емес

2001	Қазақстандағы өмір сүру деңгейін зерттеу; өмірге жалпы қанағаттану, 1–4 шкаласы	Бастапқы төрт балдық шкала бойынша орташа мән — 2,57	Тарихи бағдар ретінде пайдаланылады; мән 1–10 шкаласына қайта есептелмейді және қазіргі уақыт қатарына енгізілмейді
1996, 2001, 2006	Адамның өз бақытын бағалауға арналған үш қайталама көлденең зерттеуді салыстырмалы талдау	Тұрғын үй көлемімен байланыс үш зерттеудің барлығында да сақталған; жекелеген жеке, этностық және өңірлік сипаттамалармен байланыстар кезеңдерге қарай өзгерген	Әртүрлі кезеңдердегі статистикалық байланыстардың құрылымын салыстыруға болады, бірақ жеке адамдардың уақыт ішіндегі өзгерістерін және орташа көрсеткіштің нақты қаншалықты өскенін анықтауға болмайды

Дереккөз: Kalyuzhnova and Kambhampati (2008); Тленчиева (2025).

4.2 World Happiness Report деректері бойынша халықаралық салыстырмалы динамика

Халықаралық деңгейде салыстыруға болатын өзгерістерді талдау үшін World Happiness Report 2026 баяндамасының 2.1-суретіне негіз болған ашық деректер файлы пайдаланылады. Көрсеткіш Кэнтрил баспалдағы әдісіне негізделген: респондент өзінің қазіргі өмірін 0-ден 10-ға дейінгі шкала бойынша бағалайды. Мұнда 0 — ең нашар, ал 10 — ең жақсы өмірді білдіреді. Елдер бойынша көрсеткіштер бір-бірімен ішінара қабаттасатын үш жылдық кезеңдердің орташа мәні ретінде беріледі. Файлдағы жыл сол кезеңнің соңғы жылын көрсетеді. Мысалы, 2025 жылғы көрсеткіш 2023–2025 жылдарды, ал 2011 жылғы көрсеткіш 2009–2011 жылдарды қамтиды. Ресми файлда 2013 жылғы көрсеткіш жоқ, сондықтан монографияда оның мәні интерполяция арқылы есептелмейді. Үш жылдық орташа мәнді қолдану жыл сайынғы шағын іріктемелердегі кездейсоқ ауытқулардың әсерін азайтады. Алайда қатар тұрған кезеңдердің көрсеткіштері ішінара бір-

дей бақылауларға негізделеді. Сондықтан оларды бір-бірінен тәуелсіз жыл сайынғы бағалар қатары ретінде түсіндіруге болмайды.

Осы деректер сериясы бойынша Қазақстандағы өмірді орташа бағалау 2009–2011 жылдардағы 5,594 балдан 2023–2025 жылдардағы 6,633 балға дейін өсті. Алғашқы және соңғы қолжетімді нүктелер арасындағы айырмашылық 1,039 балды құрайды. Бұл ретте динамика бірқалыпты болған жоқ. 2013–2015 жылдарды қамтитын кезеңде көрсеткіш 5,919-ға дейін өскеннен кейін төмендеп, 2016–2018 жылдары 5,790–5,819 аралығында болды. Кейін өмірді бағалау көрсеткіші 2019–2021 жылдары 6,234-ке дейін өсті, келесі кезеңде 6,144-ке дейін төмендеді және 2023 жылғы нүктеде 2021 жылғы деңгейден төмен болып қалды. Соңғы екі кезеңде қайтадан өсім байқалып, көрсеткіш тиісінше 6,378 және 6,633 мәндеріне жетті. Осылайша, деректер қатары ұзақ мерзімді кезеңде өмірді бағалаудың жоғарылау үрдісін көрсетумен қатар, төмендеу және салыстырмалы тұрақтылық кезеңдерінің де болғанын көрсетеді.

Рейтингтегі орынның өзгерісін орташа балдың өзгерісіне қарағанда сақтықпен түсіндіру қажет. Елдің рейтингтегі орны оның өз көрсеткішіне ғана емес, басқа елдердегі динамикаға, талдауға енгізілген елдер санына және орташа мәндердің статистикалық белгісіздігіне де тәуелді. World Happiness Report 2026 есебінде Қазақстан 2023–2025 жылдардағы орташа көрсеткіш бойынша 147 елдің ішінде 33-орында тұр. Сонымен бірге рейтингтегі ықтимал орнының ресми интервалы 24-орыннан 43-орынға дейінгі аралықты қамтиды. Бұл рейтингтегі нақты бір орынның қоғамдық талқылауда жиі қабылданатындай жоғары дәлдікке ие еместігін көрсетеді. Ғылыми талдау үшін орташа мәннің өзі, оның сенімділік интервалы және Қазақстанның алдын ала белгіленген салыстыру топтарына қатысты орны анағұрлым ақпаратты. Ашық деректер файлында Қазақстан бойынша сенімділік интервал-

дары 2019 жылғы нүктеден бастап берілген; одан ертеректегі нүктелер үшін олар жарияланбаған.

Кесте 4.2 — Қазақстандағы өмірді бағалаудың халықаралық деңгейде салыстырылатын үш жылдық көрсеткіштері

Үш жылдық кезеңнің соңғы жылы	Орташа мән есептелген кезең	Қазақстанның көрсеткіші	Әлемдік рейтингтегі орны	Бағалаудың 95% сенімділік интервалы
2011	2009–2011	5,594	59	–
2012	2010–2012	5,671	57	–
2013	–	–	–	–
2014	2012–2014	5,855	54	–
2015	2013–2015	5,919	54	–
2016	2014–2016	5,819	60	–
2017	2015–2017	5,790	60	–
2018	2016–2018	5,809	60	–
2019	2017–2019	6,058	50	5,973–6,143
2020	2018–2020	6,152	45	6,060–6,243
2021	2019–2021	6,234	40	6,138–6,330
2022	2020–2022	6,144	44	6,049–6,239
2023	2021–2023	6,188	49	6,097–6,278
2024	2022–2024	6,378	43	6,294–6,462
2025	2023–2025	6,633	33	6,555–6,711

Ескертпе. Ресми деректер файлында 2013 жылға арналған мән жоқ және ол интерполяция арқылы қалпына келтірілген жоқ. «–» белгісі ашық деректер файлында тиісті мәннің немесе сенімділік интервалының жарияланбағанын білдіреді.

Дереккөз: World Happiness Report 2026, Data for Figure 2.1; Statistical Appendix, Figure 7.

4.1-сурет — World Happiness Report 2026 деректері бойынша Қазақстандағы өмірді бағалаудың үш жылдық орташа мәндерінің динамикасы

Дереккөз: World Happiness Report 2026, Data for Figure 2.1.

4.1-сурет тегістелген қатардың ұзақ мерзімді бағыты мен қысқа мерзімді ауытқулары арасындағы айырмашылықты көрнекі түрде көрсетеді. Алғашқы және соңғы қолжетімді нүктелер арасында бағалау 1,039 балға өскен, алайда сызық үздіксіз жоғарылайтын траектория түзбейді: 2010-жылдардың бірінші жартысындағы өсім 2016–2018 жылдардағы төмендеу және салыстырмалы тұрақтылық кезеңімен алмасқан, одан кейін 2021 жылға қарай жоғарылау, келесі кезеңде төмендеу және 2024–2025 жылдары қайтадан өсім байқалған. Бірбірімен қабаттасатын үш жылдық кезеңдер жекелеген нүктелердегі өзгерістерді нақты бір күнтізбелік жылмен немесе белгілі бір оқиғамен тікелей байланыстыруға мүмкіндік бермейді. Бұған қоса, халықаралық деңгейде жинақталған деректер ұлттық контексті сипаттайтын айнымалылардың толық жиынтығын қамтымайды. Сондықтан бұл қатар динамиканың бағыты мен салыстырмалы ауқымын айқындайды, бірақ оның себептерін өздігінен түсіндірмейді.

Басқа халықаралық дереккөздер — World Values Survey және World Database of Happiness — сұрақ тұжырымдарының, шкалалардың және бақылау кезеңдерінің айырмашылықта-

рына байланысты осы қатармен біріктірілмейді. Олар кейінгі бөлімдерде субъективті әл-ауқатты операцияландырудың өзге тәсілдерін қолданған жағдайда да Қазақстандағы өмірді салыстырмалы түрде қолайлы бағалау нәтижесінің әртүрлі дереккөздерде тұрақты қайталанатынын немесе қайталанбайтынын тексеруге арналған тәуелсіз дереккөздер ретінде пайдаланылады.

Осылайша, World Happiness Report халықаралық деректер сериясы Қазақстан көрсеткіштерін басқа елдермен салыстыра талдауға негіз болады. Бұдан әрі жалпыұлттық орташа көрсеткіштің өзгеруі жауаптардың бөлінуімен, әлеуметтік топтар арасындағы айырмашылықтармен және өңірлік ерекшеліктермен қалай байланысатынын анықтау үшін Ұлттық статистика бюросының ресми деректері қарастырылады.

4.3 2018–2023 жылдардағы ресми ұлттық деректер сериясы

Халықаралық деректер сериясы елдер арасындағы салыстырмалылықты қамтамасыз етеді, бірақ ұлттық деңгейдегі талдауды алмастырмайды. Ұлттық статистика бюросының «Халықтың өмір сүру сапасы» зерттеуі үй шаруашылықтарының жалпы іріктемесі негізінде субъективті бағалауларды жыл сайын тіркеп, бақыт пен өмірге қанағаттануды қатар қарастыруға мүмкіндік береді. Екі сұрақта да он балдық шкала қолданылады, алайда олардың мазмұны бірдей емес. Бақыт туралы сұрақ адамның өз өміріне қатысты жалпы субъективті бағасын білдірсе, өмірге қанағаттану адамның нақты өмірін өзінің күтулері мен өлшемдеріне қатысты бағалауын көрсетеді.

Алдыңғы бөлімдер тарихи және халықаралық шеңберді айқындаса, Ұлттық статистика бюросының «Халықтың өмір сүру сапасы» зерттеуі ел ішіндегі динамиканы бірыңғай ұлттық деректер сериясы аясында бақылауға мүмкіндік бере-

ді. Өмірге жалпы қанағаттану 2015 жылы және 2017–2023 жылдары он балдық шкала бойынша өлшенген; 2016 жылғы деректер жоқ. Бақыт туралы сұрақ осы шкала бойынша 2018–2022 жылдардағы бес толқында берілген. Сондықтан неғұрлым ұзақ кезеңдегі динамика өмірге қанағаттану көрсеткіші бойынша қарастырылады, ал екі көрсеткішті тікелей салыстыру олар қатар өлшенген кезеңмен шектеледі.

Талдау нәтижелері өмірге қанағаттану деңгейінің біркелкі өзгермегенін көрсетеді.

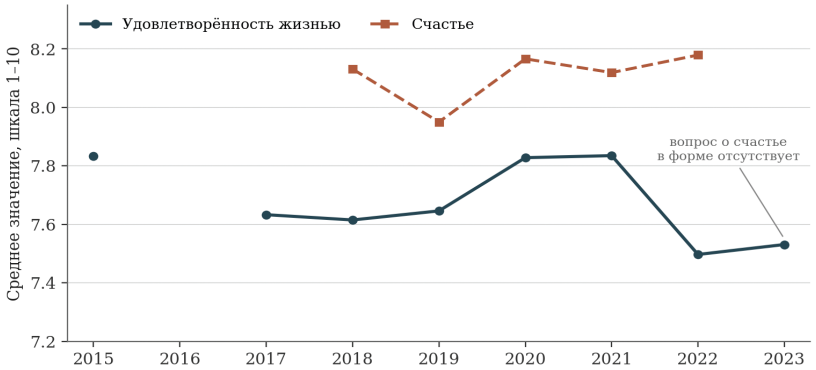
Орташа мән 2015 жылы 7,83 болды, 2017–2018 жылдары 7,63–7,61 деңгейіне дейін төмендеп, 2020–2021 жылдары қайтадан 7,83-ке жетті. 2022 жылы ол 7,50-ге дейін төмендеді, ал 2023 жылы 7,53 болды. Медиана 2021 жылды қоса алғанда 8 деңгейінде сақталып, 2022–2023 жылдары 7-ге дейін төмендеді. Демек, өзгеріс тек орташа мәннен ғана емес, үлестірімнің орталық мәнінен де байқалады.

2018–2022 жылдарды қамтитын ортақ кезеңде адамның өз бақытын бағалауы барлық толқындарда өмірге қанағаттану көрсеткішінен жоғары болды. Айырмашылық 0,29-дан 0,68 балға дейін ауытқып, 2022 жылы ең жоғары деңгейге жетті: бақыттың орташа бағасы 8,18 деңгейінде сақталса, өмірге қанағаттану 7,50-ге дейін төмендеді. Бұл нәтиже мазмұны жағынан өзара жақын жалпы субъективті бағалаулардың әлеуметтік контекст пен сұрақтың тұжырымдалуына әртүрлі дәрежеде сезімтал болуы мүмкін екенін көрсетеді.

Кесте 4.3 — ҰСБ микродеректері бойынша өмірге қанағаттану мен бақыттың орташа бағалары

Жыл	Өмірге қанағаттану, орташа мән	Бақыт, орташа мән	Айырмашылық: бақыт минус өмірге қанағаттану
2015	7,83 (N = 11 948)	–	–
2017	7,63 (N = 11 940)	–	–
2018	7,61 (N = 11 916)	8,13 (N = 11 846)	+0,52
2019	7,65 (N = 11 936)	7,95 (N = 11 856)	+0,30

2020	7,83 (N = 11 891)	8,17 (N = 11 743)	+0,34
2021	7,83 (N = 11 925)	8,12 (N = 11 830)	+0,29
2022	7,50 (N = 11 901)	8,18 (N = 11 844)	+0,68
2023	7,53 (N = 11 951)	–	–

4.2-сурет — ҰСБ деректері бойынша өмірге қанағаттану мен бақыттың орташа бағаларының динамикасы

Дереккөз: ҰСБ D002 деректері бойынша авторлардың есептеулері.

2022 жылы орташа мәннің төмендеуі жауаптар үлестірімінің өзгеруімен қатар жүрді. Микродеректер бойынша 8–10 балдық жауаптардың үлесі 2021 жылғы 62,5%-дан 2022 жылы 41,9%-ға дейін азайса, 4–7 балдық жауаптардың үлесі 37,1%-дан 57,9%-ға дейін өсті. 1–3 балдық жауаптардың үлесі өте төмен деңгейде қалды. Демек, негізгі өзгеріс бағалаулардың шкаланың төменгі бөлігіне жаппай ығысуынан емес, 7 және 8 балл арасындағы шартты жіктеу шегінің маңында жауаптардың қайта бөлінуінен туындады.

Ресми жарияланымдар да бұл өзгерістің бағытын растайды. Ұлттық статистика бюросының деректері бойынша 8–10 балдық жауаптардың үлесі 2021 жылы 61,3%, 2022 жылы 41,3%, ал 2023 жылы 41,8% болды. Бұл көрсеткіштердің микродеректер негізінде есептелген мәндерден шамалы айырма-

шылығы салмақтарды қолдануға, деректерді түпкілікті өңдеу қағидаларына және талдауға пайдаланылған түпкілікті деректер жиынтығының құрамына байланысты болуы мүмкін.

Кесте 4.4 — Өмірге қанағаттану жауаптарының үлестірімі және ҰСБ жариялаған деректермен салыстыру

Жыл	1–3, %	4–7, %	8–10, %	ҰСБ жарияланымдары бойынша 8–10, %
2015	2,2	33,7	64,2	–
2017	1,5	38,8	59,6	–
2018	1,0	40,9	58,1	–
2019	0,7	38,5	60,8	–
2020	0,6	35,8	63,6	–
2021	0,4	37,1	62,5	61,3
2022	0,2	57,9	41,9	41,3
2023	0,4	55,8	43,8	41,8

Ұлттық деректер сериясы бірін-бірі толықтыратын екі нәтижені көрсетеді. 2015–2021 жылдары өмірге қанағаттану салыстырмалы түрде жоғары деңгейде ауытқып отырды, 2022 жылы орташа мән де, медиана да төмендеді, ал 2023 жылы тек шамалы түзету байқалды. 2018–2022 жылдары бақытты өзіндік бағалау өмірге қанағаттану көрсеткішінен жоғары болып, олардың қатар өлшенген соңғы толқынында өмірге қанағаттанудағы төмендеуді қайталамады. Бұл конфигурацияны түсіндіру үшін ұлттық орташа мәндерден жауаптардың толық үлестірімін, әлеуметтік топтар мен өңірлік айырмашылықтарды талдауға көшу қажет.

4.4 Орташа мәндер, үлестірімдер және субъективті бағалаулардағы теңсіздік

Орташа мән елдерді, жылдарды және әлеуметтік топтарды салыстыруға мүмкіндік береді, алайда зерттелетін жиынтық ішінде бағалаулардың қалай бөлінгенін көрсетпейді. Бірдей орташа мән жауаптардың әртүрлі үлестірімінен қалыптасуы мүмкін. Бір жағдайда жауаптардың басым бөлігі орташа мәннің маңына шоғырланса, екінші жағдайда респонденттердің едәуір бөлігі жоғары, ал басқа бөлігі төмен баға беруі мүмкін. Әлеуметтанулық талдау үшін бұл айырмашылықтың принципті маңызы бар: орташа көрсеткіштің өсуі халықтың барлық топтарында бағалаулар жақсарғанын міндетті түрде білдірмейді және респонденттердің белгілі бір бөлігінде төмен бағалардың сақталуымен қатар жүруі мүмкін.

Ұлттық статистика бюросының 2019 және 2021 жылдардағы деректері өмірге қанағаттанудың орташа деңгейінің өсуі медиананың 8 балл деңгейінде сақталуымен қатар жүргенін көрсетеді. 8–10 балдық жауаптардың үлесі 60,8%-дан 62,5%-ға дейін артса, 1–3 балдық бағалардың үлесі 0,7%-дан 0,4%-ға дейін төмендеді. Демек, негізгі өзгерістер өте төмен бағалардың көбеюі есебінен емес, шкаланың орта және жоғарғы бөліктері арасындағы қайта бөліну есебінен қалыптасты. Сонымен бірге орташа мәндер мен ірілендірілген санаттарды салыстырудың өзі жеткіліксіз: бағалаулардың әркелкілігін анықтау үшін стандарттық ауытқуды және он балдық шкаладағы жауаптардың толық үлестірімін ескеру қажет.

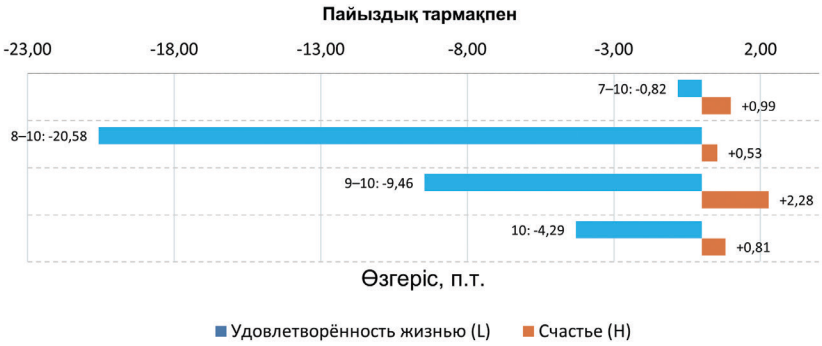
World Database of Happiness деректері де адамдардың өз өміріне берген бағаларында елеулі айырмашылықтар бар екенін көрсетеді. Қазақстанда 2010-жылдары жүргізілген өзара салыстыруға болатын жекелеген зерттеулерде бақыт көрсеткішінің стандартты ауытқуы 0–10 балдық шкала бойынша шамамен 2,35 балды құраған. Бұл жалпыұлттық орташа көрсеткіштің артында адамдардың өз өмірін әртүрлі бағалайтынын көрсетеді. Сондықтан шамамен 6,6 балдық орташа

мәнді елдің барлық тұрғындарына бірдей тән көрсеткіш деп қабылдауға болмайды. Бұл — жалпыланған нәтиже, оны материалдық жағдай, денсаулық, жас, отбасылық мәртебе және тұрғылықты жер бойынша айырмашылықтарды талдаумен толықтыру қажет.

Он балдық шкаладағы жауаптарды 1–3, 4–7 және 8–10 балдық үш санатқа біріктірудің де белгілі бір шектеулері бар. Әсіресе 4–7 балдық санатқа кіретін бағалар әркелкі. Бұл санатқа салыстырмалы түрде төмен 4 немесе 5 балдық бағалармен қатар, шкаланың жоғарғы бөлігіне жақын 7 балдық баға да кіреді. Сондықтан 1–3 балл бергендердің үлесінің аз болуы тек осы топтағы адамдар ғана қолайсыз жағдайда өмір сүреді дегенді білдірмейді. Өмірін 4–6 баллмен бағалаған респонденттердің арасында да елеулі материалдық, әлеуметтік немесе денсаулыққа байланысты қиындықтары бар адамдар кездесуі мүмкін. Сол себепті кейінгі талдауда орташа мәндер мен біріктірілген санаттармен қатар, бағалардың толық үлестірімі де қарастырылады.

Кесте 4.5 — 2019 және 2021 жылдар аралығындағы өмірге қанағаттану бағалары үлестірімінің өзгеруі

Көрсеткіш	2019	2021
Орташа мән	7,63	7,88
Медиана	8	8
Стандарттық ауытқу	1,65	1,76
0–3 балдық бағалардың үлесі	1,0%	1,5%
8–10 балдық бағалардың үлесі	60,6%	66,8%

4.3-сурет — 2021–2022 жылдардағы позитивті жауаптар үлесінің өзгеруінің таңдалған шекті мәнге сезімталдығы

4.5 Қазақстан посткеңестік елдер арасында

КСРО ыдырағаннан кейін құрылған басқа мемлекеттермен салыстыру Қазақстанның орнын тарихи тұрғыдан ең жақын контексте бағалауға мүмкіндік береді. Бұл елдерге кеңестік институционалдық мұра, жоспарлы экономикадан нарықтық экономикаға көшу тәжірибесі және жұмыспен қамту мен әлеуметтік қорғау жүйелерінің кейінгі қайта құрылуы ортақ. Сонымен бірге олардың одан кейінгі дамуы әртүрлі траекториялар бойынша жүрді. Қазіргі кезде бұл мемлекеттер табыс деңгейі, саяси институттардың құрылымы, демографиялық ахуал және бастан өткерген дағдарыстардың сипаты бойынша елеулі айырмашылықтарға ие. Сондықтан посткеңестік елдер біртекті топ ретінде емес, бастапқы тарихи жағдайлары ішінара ортақ мемлекеттер жиынтығы ретінде қарастырылады.

World Happiness Report 2026 есебінде бұрынғы 15 одақтас республиканың 13-і бойынша деректер берілген. Беларусь пен Түрікменстан қарастырылып отырған деректер жиынтығында ұсынылмаған. Елдерді 2023–2025 жылдардағы орташа бал бойынша орналастырғанда, Қазақстан Литвадан

кейінгі орында тұр. Әлемдік рейтингте Литва 28-орында, ал Қазақстан 33-орында орналасқан.

Алайда олардың арасындағы айырмашылық шамалы. Қазіргі өмірге берілген орташа баға Литвада 6,704 балды, Қазақстанда 6,633 балды құрайды. Айырмашылық — 0,071 балл, ал екі көрсеткіштің сенімділік интервалдары едәуір қабаттасады. Статистикалық қателікті ескерсек, Литвадағы орташа баға Қазақстанға қарағанда жоғары деп сенімді түрде айтуға болмайды. Яғни бірінші және екінші орындар есептелген орташа мәндер бойынша анықталғанымен, бұл екі ел арасында статистикалық тұрғыдан дәлелденген айырмашылық бар екенін білдірмейді.

Басқа мемлекеттермен салыстырғанда Қазақстанның көрсеткіші айқынырақ ерекшеленеді. Қазақстанның орташа көрсеткіші Эстониядан 0,223 балға, Латвиядан 0,268 балға, Өзбекстаннан 0,350 балға, Қырғызстаннан 0,584 балға жоғары. Қазақстан мен аталған елдердің сенімділік интервалдары қабаттаспайды. Сондықтан бұл айырмашылықтарды іріктемелік бағалардың кездейсоқ ауытқуымен ғана түсіндіру жеткіліксіз.

Салыстыруға алынған өзге елдермен айырмашылық одан да үлкен. Қазақстанның көрсеткіші Молдова мен Ресейден шамамен 0,8 балға, Тәжікстан, Армения және Грузиядан бір балдан астам, Әзербайжаннан 1,64 балға, Украинадан екі балға жуық жоғары. Бұл айырмашылықтар 0–10 балдық шкала бойынша елеулі мәнге ие. Сондықтан олар елдердің рейтингтегі орнын көрсетіп қана қоймай, елдер арасындағы айырмашылықтарды мазмұндық тұрғыдан сипаттауға да мүмкіндік береді.

Салыстыруға енгізілген 13 елдің қарапайым орташа көрсеткіші 5,882 балды құрайды. Қазақстанның көрсеткіші одан 0,751 балға жоғары. Алайда бұл мәнді жалпы бағдар ретінде ғана қарастырған жөн. Біріншіден, ол елдер көрсеткіштерінің салмақталмаған орташа мәні ретінде есептелген, яғни халық санына қарамастан әр елдің үлесі бірдей алынған. Екіншіден,

Беларусь пен Түрікменстанның зерттеуге енгізілмеуі бүкіл посткеңестік кеңістікке ортақ қорытынды жасауға мүмкіндік бермейді. Үшіншіден, Балтық елдерінің қамтылуы салыстырылатын мемлекеттер арасындағы айырмашылықтарды арттырады. Сондықтан Қазақстан көрсеткішінің топтық орташа мәннен жоғары болуы оның салыстыруға алынған елдер арасындағы орнын сипаттайды, бірақ ортақ кеңестік мұраның ықпалы туралы қорытынды жасауға негіз бола алмайды.

Қазақстанның қазіргі орнын тұрақты сипаттама ретінде қарастыруға болмайды. Әртүрлі кезеңдерде ел есепте деректері ұсынылған посткеңестік мемлекеттер арасында екінші орыннан жетінші орынға дейін орналасқан. 2010-жылдардың ортасында жоғары көрсеткіштер Өзбекстанда да жиі тіркелсе, 2020 жылдан кейін есептелген орташа мәндер бойынша Литва көбіне жоғары орында болды. Сонымен қатар жекелеген кезеңдерде деректері ұсынылған елдердің құрамы өзгеріп отырды. Сондықтан Қазақстанның қазіргі орны соңғы жылдардағы өзінің орташа көрсеткішінің өсуі мен басқа елдердегі көрсеткіштердің бір мезгілде өзгеруінің нәтижесінде қалыптасты.

Осылайша, 2023–2025 жылдары Қазақстан қазіргі өмірді орташа бағалау көрсеткіші салыстырмалы түрде жоғары посткеңестік мемлекеттердің қатарында болды. Сонымен бірге Қазақстанның халықаралық орны тұрақты емес және оны нақты кезеңге, салыстырылатын елдер құрамына және қолданылатын көрсеткішке байланысты қарастыру қажет.

Кесте 4.6 — World Happiness Report 2026 есебінде ұсынылған посткеңестік елдердегі 2023–2025 жылдардағы қазіргі өмірді орташа бағалау көрсеткіштері

Ел	WHR рейтингіндегі орны	Өмірді бағалау (орташа балл)	95% сенімділік интервалы	Қазақстанмен айырмашылығы, балл
Литва	28	6,704	6,606–6,801	–0,071
Қазақстан	33	6,633	6,555–6,711	–
Эстония	46	6,410	6,330–6,490	+0,223

4.6 кестенің жалғасы

Латвия	48	6,365	6,277–6,454	+0,268
Өзбекстан	53	6,283	6,180–6,386	+0,350
Қырғызстан	66	6,049	5,976–6,121	+0,584
Молдова	77	5,851	5,741–5,961	+0,782
Ресей	79	5,834	5,735–5,932	+0,799
Тәжікстан	88	5,591	5,513–5,669	+1,042
Армения	89	5,584	5,485–5,683	+1,049
Грузия	91	5,517	5,420–5,614	+1,116
Әзербайжан	102	4,993	4,913–5,072	+1,640
Украина	111	4,658	4,549–4,767	+1,975

4.6 Қазақстан Орталық Азия елдері арасында

Орталық Азия бүкіл посткеңестік кеңістікке қарағанда неғұрлым тар әрі мазмұндық жағынан жақын салыстыру контексін құрайды. Өңір елдерінің ұқсастығы кеңестік институционалдық мұрамен, мемлекеттің және отбасылық-туыстық байланыстардың елеулі рөлімен, сондай-ақ еңбек нарықтары мен көші-қонның ерекшеліктерімен байланысты. Сонымен бірге елдер табыс деңгейі, экономика құрылымы, еңбек көші-қонының ауқымы, саяси институттар және әлеуметтік қызметтердің қолжетімділігі бойынша ерекшеленеді. Сондықтан өңірлік салыстыру Қазақстанның орнын дәлірек бағалауға мүмкіндік береді, бірақ Орталық Азия елдерін біртекті топ ретінде қарастыруды білдірмейді.

World Happiness Report 2026 баяндамасына сәйкес, 2023–2025 жылдары Қазақстанда өмірге берілген орташа баға 6,633 балды құрады. Бұл — соңғы деректерде қамтылған Орталық Азияның төрт елі — Қазақстан, Өзбекстан, Қырғызстан және Тәжікстан арасындағы ең жоғары көрсеткіш. Қазақстан мен екінші орында тұрған Өзбекстан арасындағы айырмашылық 0,350 балды құрайды. Екі ел көрсеткіштерінің 95 пайыздық сенімділік интервалдары қабаттаспайды. Түрікменстан соңғы деректерге енгізілмегендіктен, Қазақстанның өңірдегі

жетекші орны туралы қорытынды тек деректері қолжетімді елдерге қатысты жасалады.

Кесте 4.7 — Орталық Азия елдеріндегі 2023–2025 жылдардағы өмірді бағалаудың орташа көрсеткіштері

Ел	WHR рейтингіндегі орны	Өмірді бағалау	95% сенімділік интервалы	Айырмашылық: Қазақстан — ел
Қазақстан	33	6,633	6,555–6,711	–
Өзбекстан	53	6,283	6,180–6,386	+0,350
Қырғызстан	66	6,049	5,976–6,121	+0,584
Тәжікстан	88	5,591	5,513–5,669	+1,042
Түрікменстан	дерек жоқ	дерек жоқ	дерек жоқ	дерек жоқ

Дереккөз: World Happiness Report 2026, Data for Figure 2.1.

Ұсынылған төрт ел бойынша қарапайым орташа мән 6,139 балды құрайды. Қазақстанның көрсеткіші бұл мәннен 0,494 балға жоғары. Бұл айырмашылық Қазақстанның қолжетімді посткеңестік елдер тобының орташа көрсеткішінен артықшылығына қарағанда аз, өйткені Өзбекстан мен Қырғызстандағы бағалаулар да салыстырмалы түрде жоғары. Өңірлік орташа мән тек сипаттамалық мағынаға ие: ол елдер халқының санын ескермейді және жекелеген ұлттық көрсеткіштердің статистикалық белгісіздігін бағалауды алмастырмайды.

Қазақстанның қазіргі орнын өзгермейтін сипаттама ретінде қарастыруға болмайды. Үш жылдық орташа мәндердің тарихи қатары өңір елдерінің өзара арақатынасы бірнеше рет өзгергенін көрсетеді. 2011 жылмен аяқталған алғашқы ұсынылған кезеңде ең жоғары бағалау Түрікменстанда тіркелген. 2012 жылы Қазақстан алдыңғы орынға шықса, 2014–2020 жылдары Өзбекстан жоғары көрсеткіш көрсетті. Қазақстан 2021–2022 жылдары қайтадан бірінші орынға шықты. 2023 жылы Өзбекстанның көрсеткіші небәрі 0,007 балға жоғары болды; мұндай айырмашылық және сенімділік

интервалдарының қабаттасуы жағдайында нүктелік бағалаулар іс жүзінде бірдей деп айту дұрысырақ. 2024–2025 жылдары Қазақстан деректері қолжетімді елдер арасында қайтадан бірінші орынға шықты.

Кесте 4.8 — Қазақстанның Орталық Азия елдері арасындағы орнының өзгеруі

Жыл	Көшбасшы ел	Көшбасшы елдің көрсеткіші	Қазақстанның көрсеткіші	Қазақстанның орны	Көшбасшыдан айырмашылығы
2011	Түрікменстан	6,568	5,594	5 елдің ішінде 2-орын	0,974
2012	Қазақстан	5,671	5,671	5 елдің ішінде 1-орын	–
2014	Өзбекстан	6,003	5,855	5 елдің ішінде 2-орын	0,148
2015	Өзбекстан	5,987	5,919	5 елдің ішінде 2-орын	0,068
2016	Өзбекстан	5,971	5,819	5 елдің ішінде 3-орын	0,152
2017	Өзбекстан	6,096	5,790	5 елдің ішінде 2-орын	0,306
2018	Өзбекстан	6,174	5,809	5 елдің ішінде 2-орын	0,365
2019	Өзбекстан	6,258	6,058	5 елдің ішінде 2-орын	0,200
2020	Өзбекстан	6,179	6,152	5 елдің ішінде 2-орын	0,027
2021	Қазақстан	6,234	6,234	5 елдің ішінде 1-орын	–
2022	Қазақстан	6,144	6,144	4 елдің ішінде 1-орын	–
2023	Өзбекстан	6,195	6,188	4 елдің ішінде 2-орын	0,007
2024	Қазақстан	6,378	6,378	4 елдің ішінде 1-орын	–
2025	Қазақстан	6,633	6,633	4 елдің ішінде 1-орын	–

Дереккөз: World Happiness Report 2026, Data for Figure 2.1 деректері негізінде авторлардың есептеулері.

Өңірлік көшбасшының ауысуы Қазақстанның қазіргі орны уақыт өте қалыптасқанын және оның Орталық Азия елдеріндегі көрсеткіштердің әркелкі динамикасына тәуелді болғанын көрсетеді. Орталық Азияға арналған салыстырмалы зерттеулер субъективті әл-ауқаттағы айырмашылықтарды қаржылық жағдайға қанағаттанумен, таңдау еркіндігін сезінумен, әлеуметтік сеніммен, қоғамдық қатысу нормаларымен және басқа да сипаттамалармен байланыстырады. Сонымен қатар бұл факторлардың маңызы елдер арасында әртүрлі екені байқалады [49; 74]. Бұл нәтижелер кейінгі талдаудың бағыттарын айқындайды, алайда өздігінен елдер арасындағы айырмашылықтардың себептерін анықтауға жеткіліксіз.

Экономикалық жағдай мен өмірге берілген бағалар арасындағы байланысты анықтау үшін World Happiness Report баяндамасының 2023–2025 жылдардағы деректері Дүниежүзілік банктің осы кезеңнің ортасына сәйкес келетін 2024 жылғы көрсеткіштерімен салыстырылды. Экономикалық даму деңгейін сипаттайтын негізгі көрсеткіш ретінде сатып алу қабілетінің паритеті бойынша 2021 жылғы тұрақты халықаралық доллармен есептелген жан басына шаққандағы жалпы ішкі өнім (ЖІӨ) алынды. Бұл көрсеткіш елдер арасындағы баға деңгейінің айырмашылықтарын ескеретіндіктен, жан басына шаққандағы нақты өндіріс көлемін салыстыруға АҚШ долларының ағымдағы бағамымен есептелген көрсеткішке қарағанда қолайлырақ. Қосымша көрсеткіштер ретінде ЖІӨ-нің өсу қарқыны мен шетелден түсетін жеке ақша аударымдарының ЖІӨ-дегі пайыздық үлесі қарастырылды.

Кесте 4.9 — Орталық Азия елдеріндегі өмірді бағалау және жекелеген экономикалық көрсеткіштер

Ел	Өмірді бағалау, 2023–2025	САҚП бойынша жан басына шаққандағы ЖІӨ, 2024, доллар	ЖІӨ өсімі, 2024, %	Ақша аударымдары, 2024, ЖІӨ-ге шаққанда %
Қазақстан	6,633	35 974	5,0	0,1
Өзбекстан	6,283	10 997	6,7	13,7
Қырғызстан	6,049	7 211	11,5	17,6
Тәжікстан	5,591	4 756	8,4	47,2

Дереккөздер: World Happiness Report 2026; Дүниежүзілік банк: сатып алу қабілетінің паритеті (САҚП) бойынша жан басына шаққандағы ЖІӨ; Дүниежүзілік банк: Орталық Азия елдерінің экономикалық көрсеткіштері.

Қарастырылып отырған елдер тобында жан басына шаққандағы ЖІӨ бойынша елдердің орналасу реті өмірге берілген орташа бағалар бойынша да сақталады: Қазақстаннан кейін Өзбекстан, Қырғызстан және Тәжікстан орналасқан. Бұл сәйкестік материалдық әл-ауқаттың қол жеткізілген деңгейі маңызды рөл атқаратыны туралы болжамға сай келеді, алайда себеп-салдарлық байланысты дәлелдемейді. Төрт елдің деректері бұл байланыстың тұрақтылығын статистикалық тұрғыдан бағалауға жеткіліксіз. Сонымен қатар елдер арасындағы айырмашылықтарға институционалдық жағдайлар, әлеуметтік қолдау, денсаулық, қауіпсіздік, адамдардың күтулері мен өлшеу ерекшеліктері қатар әсер етуі мүмкін.

Сонымен бірге жан басына шаққандағы ЖІӨ көрсеткішінің бірнеше есе жоғары болуы өмірге берілген бағалар арасындағы айырмашылықтың да соншалықты үлкен екенін білдірмейді. Қазақстанда сатып алу қабілетінің паритеті бойынша жан басына шаққандағы ЖІӨ Өзбекстанға қарағанда шамамен 3,3 есе жоғары, ал өмірге берілген бағалар арасындағы айырмашылық небәрі 0,350 балды құрайды. Тәжікстанмен салыстырғанда Қазақстанның экономикалық көрсеткіші шамамен 7,6 есе жоғары болғанымен, өмірге бе-

рілген бағалар арасындағы айырмашылық 1,042 балға тең. Демек, экономикалық даму деңгейінің жоғары болуы өмірге берілген жоғары бағалармен қатар байқалады, бірақ екі көрсеткіш арасындағы айырмашылықтар бірдей пропорцияда өзгермейді.

Экономикалық өсу қарқыны бойынша елдердің орналасу реті өзгеше. 2024 жылы ЖІӨ өсімінің ең жоғары қарқыны Қырғызстанда тіркелді, одан кейін Тәжікстан мен Өзбекстан орналасты, ал Қазақстан төрт елдің ішінде ең төмен көрсеткішке ие болды. Сондықтан өмірді бағалаудың қазіргі деңгейі жан басына шаққандағы ЖІӨ-нің қол жеткізілген деңгейі бойынша елдердің орналасу ретімен сәйкес келгенімен, бір жылдық экономикалық өсу қарқыны бойынша орналасу ретімен сәйкес келмейді. Бір жылдық өсу қарқыны экономиканың белгілі бір кезеңдегі өзгерісін көрсетеді және жинақталған өмір сүру деңгейінің тікелей баламасы ретінде қарастырыла алмайды.

Шетелден түсетін жеке ақша аударымдарының макроэкономикалық рөлі де елдер арасында айтарлықтай ерекшеленеді. Олардың көлемі Қазақстанда ЖІӨ-нің шамамен 0,1%-ын, Өзбекстанда 13,7%-ын, Қырғызстанда 17,6%-ын және Тәжікстанда 47,2%-ын құрайды. Сондықтан жан басына шаққандағы ЖІӨ субъективті әл-ауқатты түсіндіретін маңызды, бірақ жеткіліксіз экономикалық көрсеткіш ретінде қарастырылуы тиіс. Өмірді бағалаудағы айырмашылықтарды түсіндіру материалдық жағдайларды, әлеуметтік институттарды, әлеуметтік қолдауды, күтулерді және субъективті әл-ауқатты өлшеу ерекшеліктерін өзара байланыстыра талдауды талап етеді.

4.7 Даму деңгейі ұқсас елдермен салыстыру

Қазақстанның өмірді бағалау көрсеткіші бойынша орнын World Happiness Report 2026 есебінде даму сипаттамалары Қазақстанға жақын елдер тобымен салыстыра қарастырайық. Есептеулер 2025 жылғы деректер кесіндісіне негізделген, онда өмірді бағалау мен оны түсіндіретін компоненттер 2023–2025 жылдардағы орташа мәндер ретінде берілген.

Іріктеудің бірінші тәсілінде «Жан басына шаққандағы ЖІӨ логарифмімен түсіндірілетін үлес» (Explained by: Log GDP per capita) компоненті пайдаланылады. WHR-дің ашық деректер файлында жан басына шаққандағы ЖІӨ-нің бастапқы мәні емес, осы айнымалының өмірді есептік бағалауға қосатын модельдік үлесі берілген. Барлық елдерге бірдей коэффициент қолданылатындықтан, осы компонент мәндерінің арасындағы қашықтық WHR моделі шегінде елдердің жан басына шаққандағы ЖІӨ логарифмі бойынша қаншалықты жақын екенін көрсетеді. Сонымен бірге мұндай іріктеу World Development Indicators деректері негізінде макроэкономикалық көрсеткіштерді тікелей салыстыруды алмастырмайды.

Табыс компоненті бойынша Қазақстанмен абсолюттік айырмашылығы ең аз он елдің қатарына Түркия, Панама, Оман, Грекия, Болгария, Латвия, Малайзия, Словакия, Тринидад және Тобаго, Уругвай кірді. Бұл елдерде өмірге берілген орташа баға 6,061 балды, ал медианалық мән 6,101 балды құрайды. Қазақстанның көрсеткіші осы топтың орташа мәнінен 0,572 балға жоғары. Сонымен қатар Қазақстандағы өмірге берілген баға Уругвай көрсеткішімен іс жүзінде сәйкес келеді және Панама көрсеткішіне жақын, алайда Түркия, Грекия және Болгария көрсеткіштерінен айтарлықтай жоғары. Демек, табыс компоненті ұқсас елдердің өзінде адамдардың өміріне берген бағалары әртүрлі болады.

Екінші тәсіл көрсеткіштердің кеңірек жиынтығын қамтиды. Ол үшін WHR баяндамасында жарияланған алты компоненттің 147 ел бойынша мәндері стандартталды: табыс,

әлеуметтік қолдау, салауатты өмір сүрудің күтілетін ұзақтығы, өмірлік таңдау еркіндігі, жомарттық және сыбайлас жемқорлықты қабылдау деңгейі. Содан кейін стандартталған алты өлшемді кеңістікте әр ел мен Қазақстан арасындағы Евклид қашықтығы есептелді. Қазақстанға ең жақын он елдің қатарына Латвия, Сербия, Чехия, Бразилия, Маврикий, Черногория, Чили, Тринидад және Тобаго, Венгрия және Ресей кірді.

Бұл топта өмірге берілген орташа баға 6,257 балды, ал медианалық мән 6,221 балды құрайды. Қазақстан көрсеткішінің топтық орташа мәннен айырмашылығы 0,376 балға дейін азаяды. Дегенмен Қазақстан өмірге берілген бағалар бойынша қарастырылған көрсеткіштер жиынтығы ұқсас елдердің барлығынан жоғары тұрған жоқ: Чехия мен Сербияда бұл бағалар жоғары, Бразилияның көрсеткіші Қазақстанмен іс жүзінде сәйкес келеді, ал топтағы қалған елдердің көрсеткіштері төмен. Сондықтан қорытындыны салыстырылатын елдердің барлығына бірдей қатысты жалпыламай, Қазақстанның таңдалған топтың орташа көрсеткішімен салыстырғандағы орны негізінде тұжырымдау қажет.

Салыстырудың барлық нұсқалары бойынша нәтижелер 4.10-кестеде жинақталған. 4.5 және 4.6-бөлімшелерде келтірілген сипаттамалық орташа мәндерден айырмашылығы, мұнда Қазақстан әрбір салыстыру тобының құрамынан шығарылған. Мысалы, Орталық Азия елдерінің орташа көрсеткіші Қазақстанды қоса алғандағы төрт ел бойынша емес, тек Өзбекстан, Қырғызстан және Тәжікстан деректері негізінде есептелген.

Кесте 4.10 — Қазақстанның әртүрлі референттік топтардағы орны

Қазақстанды қоспағандағы референттік топ	N	Топтың орташа мәні	Медиана	Айырмашылық: Қазақстан — топтың орташа мәні
Рейтингтегі қалған барлық елдер	146	5,643	5,937	+0,990

4.10 кестенің жалғасы

Деректері қолжетімді басқа посткеңестік елдер	12	5,820	5,843	+0,813
Деректері қолжетімді Орталық Азияның басқа елдері	3	5,974	6,049	+0,659
WHR-дің табыс компоненті бойынша Қазақстанға ең жақын он ел	10	6,061	6,101	+0,572
WHR-дің алты компоненттік профилі бойынша Қазақстанға ең жақын он ел	10	6,257	6,221	+0,376

Дереккөз: World Happiness Report 2026, Data for Figure 2.1.

Салыстыруға алынатын елдер тобы нақтыланған сайын Қазақстан көрсеткіші мен топтың орташа мәні арасындағы айырмашылық азаяды: рейтингтегі қалған елдердің барлығымен салыстырғанда 0,990 балды құраса, алты компонент бойынша көрсеткіштері ең жақын елдермен салыстырғанда 0,376 балға дейін төмендейді. Бұл Қазақстанның салыстырмалы орнын бағалау нәтижесі салыстыруға қандай елдердің алынғанына байланысты өзгеретінін көрсетеді.

Әрбір салыстыру тобы белгілі бір сұраққа жауап береді. Посткеңестік елдер тобы тарихи-институционалдық жағдайды, Орталық Азия елдері өңірлік ерекшеліктерді, табыс деңгейі ұқсас елдер модельде қолданылған экономикалық даму компоненті бойынша жақындықты, ал көрсеткіштер жиынтығы ұқсас елдер жарияланған алты фактор бойынша ұқсастықты бағалауға мүмкіндік береді. Қарастырылған барлық нұсқада Қазақстандағы өмірге берілген орташа баға салыстыру тобының орташа көрсеткішінен жоғары. Сонымен бірге алты көрсеткіш бойынша ұқсас елдермен салыстыру Қазақстанның нәтижесі бірегей емес екенін көрсетеді. Сондықтан Қазақстанның салыстырмалы түрде қолайлы орында тұрғаны, алайда оның көрсеткіші жағдайлары ұқсас елдерде байқалатын мәндер шегінен шықпайтыны туралы

қорытынды жасауға болады. Талдаудың келесі кезеңінде өмірге берілген нақты баға модель бойынша күтілетін мәнмен салыстырылып, олардың арасындағы айырмашылықтың WHR баяндамасында жарияланған компоненттер арқылы түсіндірілмейтін бөлігі анықталады.

4.8 Байқалған және модель бойынша күтілетін өмірді бағалау

World Happiness Report рейтингіндегі елдердің орны Кэнтрил сатысы бойынша өмірді орташа бағалау көрсеткішіне негізделеді. Сондықтан Қазақстанның 6,633 балдық көрсеткіші респонденттердің 2023–2025 жылдардағы өмірін бағалау нәтижелерін көрсетеді. Табыс, денсаулық, әлеуметтік қолдау және басқа да жағдайлар туралы деректер бөлек пайдаланылады: олар елдер арасындағы өмірді бағалаудағы айырмашылықтарды талдауға арналған регрессиялық модельге енгізіледі. Бұл көрсеткіштерге жан басына шаққандағы ЖІӨ, әлеуметтік қолдау, салауатты өмірдің күтілетін ұзақтығы, өмірлік таңдау еркіндігі, жомарттық және жемқорлықты қабылдау жатады. Әрбір фактордың үлесі осы көрсеткіштердің ең төмен мәндері қабылданған шартты Dystopia еліне қатысты есептеледі. 2023–2025 жылдардағы Dystopia үшін өмірді есептік бағалау 1,160 балды құрайды [39].

Қазақстан бойынша алты фактордың жиынтық үлесі 5,136 балға тең. Оған Dystopia-ның базалық деңгейін қосқанда модель бойынша күтілетін мән 6,296 балды құрайды. Ал байқалған өмірді бағалау 6,633 балға тең, яғни модель бойынша күтілетін мәннен шамамен 0,337 балға жоғары.

Кесте 4.11 — Қазақстандағы байқалған өмірді бағалау және оның модельдік декомпозициясы

Компонент	Үлесі, балл
Жан басына шаққандағы ЖІӨ логарифмі	1,782
Әлеуметтік қолдау	1,599
Салауатты өмірдің күтілетін ұзақтығы	0,552
Өмірлік таңдау еркіндігі	0,982
Жомарттық	0,117
Жемқорлықты қабылдау	0,104
Алты фактордың жиынтық үлесі	5,136
Dystopia-ның базалық деңгейі	1,160
Модель бойынша күтілетін мән	6,296
Байқалған өмірді бағалау	6,633
Байқалған және модель бойынша күтілетін мәндер арасындағы айырмашылық	+0,337

Дереккөз: World Happiness Report 2026, Data for Figure 2.1.

Оң айырмашылық Қазақстандағы өмірге берілген орташа бағаның WHR баяндамасындағы алты фактор негізінде есептелген мәннен біршама жоғары екенін білдіреді. Алайда бұл айырмашылықтың неліктен пайда болғанын түсіндірмейді және оны мәдениеттің, отбасылық қатынастардың немесе өзге де ұлттық ерекшеліктердің ықпалын дәлелдейтін дербес айғақ ретінде қарастыруға болмайды.

Бұл айырмашылық модельге енгізілмеген жағдайларға, қарастырылып отырған кезеңнің ерекшеліктеріне, өлшеу қателіктеріне және модельдің өз шектеулеріне байланысты болуы мүмкін. Болжамдық интервал болмағандықтан, айырмашылықтың статистикалық қателік шегінен шығатынын анықтау мүмкін емес. Сондықтан WHR деректері негізінде тек мынадай қорытынды жасауға болады: 2023–2025 жылдары Қазақстандағы өмірге берілген нақты орташа баға есептелген мәннен шамамен 0,34 балға жоғары болды. Қолда бар

деректер бұл айырмашылықтың нақты қандай себептерден туындағанын анықтауға мүмкіндік бермейді.

4.9 Қазақстанның халықаралық орнының сезімталдығын талдау

Қазақстанның халықаралық деңгейде салыстырмалы түрде қолайлы орында тұрғаны туралы қорытынды жалпы алғанда тұрақты болғанымен, салыстыру тәсіліне қарай өзгеріп отырады. 2023–2025 жылдары елде өмірге берілген орташа баға 6,633 балды құрады. Бұл көрсеткіш рейтингтегі қалған елдердің орташа мәнінен, деректері қолжетімді посткеңестік мемлекеттердің көпшілігінің көрсеткіштерінен, сондай-ақ Өзбекстан, Қырғызстан және Тәжікстандағы бағалардан жоғары болды. Дегенмен айырмашылықтың мөлшері салыстыру кезеңіне, салыстыру тобының құрамына, дерек көзге және субъективті әл-ауқатты бағалау үшін таңдалған көрсеткішке байланысты өзгеріп отырады.

Нәтижеге ең алдымен салыстырылатын елдердің құрамы әсер етеді. Қазақстанның көрсеткіші рейтингтегі қалған 146 елдің орташа мәнінен 0,990 балға, деректері қолжетімді басқа посткеңестік елдердің орташа көрсеткішінен 0,813 балға, ал Өзбекстан, Қырғызстан және Тәжікстанның орташа мәнінен 0,659 балға жоғары. WHR баяндамасындағы табыс компоненті бойынша Қазақстанға жақын он елмен салыстырғанда айырмашылық 0,572 балға, ал алты компоненттің жиынтығы бойынша ұқсас елдермен салыстырғанда 0,376 балға дейін қысқарады. Яғни, ең алдымен, Қазақстанның орны бағаланатын салыстыру негізі өзгереді.

Елдің салыстырмалы орны уақыт өте де өзгеріп отырды. Әртүрлі кезеңдерде Қазақстан деректері қолжетімді посткеңестік елдер тобында екінші орыннан жетінші орынға дейін орналасқан. Сондықтан қазіргі орынды елдің бүкіл 2010-жылдар бойындағы өзгермейтін сипаттамасы ретін-

де қарастыруға болмайды. Ол соңғы үш жылдық кезеңдегі нәтижені және басқа мемлекеттер көрсеткіштерінің осы кезеңдегі қатар өзгеруін көрсетеді.

Дереккөздерді салыстыру да сақтықты талап етеді. World Database of Happiness әртүрлі жылдары, әртүрлі сұрақтар мен шкалалар негізінде алынған жарияланған нәтижелерді қамтитын архив болса, World Happiness Report Кэнтрил сатысы бойынша өмірді бағалауға және үш жылдық орташа мәндерге негізделген бірыңғай халықаралық рейтинг қалыптастырады. Сондықтан бұл дереккөздердегі сандық жағынан жақын мәндердің салыстырмалы мағынасы міндетті түрде бірдей бола бермейді. Халықаралық орынды анықтау кезінде көрсеткіштің шамасын ғана емес, қамтылатын кезеңді, сұрақтың тұжырымын және нақты салыстыруға енгізілген елдер құрамын да ескеру қажет.

Қорытынды таңдалған көрсеткішке бұдан да күштірек тәуелді. World Happiness Report 2026 баяндамасында Қазақстан өмірге берілген жалпы баға бойынша 33-орында, жағымды эмоциялық күй бойынша 98-орында, ал жағымсыз эмоциялық күй бойынша 146-орында тұр. Жағымсыз эмоциялық күй рейтингі алаңдаушылық, мұң және ашу сезімдерінің байқалу жиілігі ең жоғары елден ең төмен елге қарай жасалған. Сондықтан 146-орын Қазақстанда жағымсыз эмоциялардың байқалу жиілігі ең төмен елдердің бірі екенін білдіреді. Ал жағымды эмоциялық күй көрсеткіші халықаралық рейтингтің төменгі үштен бір бөлігінде орналасқан. Осылайша, өмірге берілген жоғары жалпы баға жағымды эмоциялардың орташа жиілігімен және жағымсыз эмоциялардың өте сирек байқалатыны туралы жауаптармен қатар жүреді.

Анықталған бұл ерекшелікті әртүрлі түсіндіруге болады. Ол күнделікті эмоциялық тәжірибенің ерекшеліктерін көрсетуі мүмкін. Сонымен қатар жағымсыз эмоцияларды білдірудің қалыптасқан нормаларына, сұрақтардың аудармасына, өткен күндегі оқиғаларды еске түсіру ерекшеліктеріне немесе сұхбат жүргізу тәсіліне байланысты болуы да ықтимал. Қолда

бар деректер осы түсіндірмелердің қайсысы дұрыс екенін біржақты анықтауға мүмкіндік бермейді. Сондықтан өмірге берілген жалпы баға мен эмоциялық көрсеткіштер субъективті әл-ауқаттың өзара байланысты, бірақ дербес сипаттамалары ретінде талданады.

Ақырында, рейтингтегі нақты бір орынды қатаң белгіленген көрсеткіш ретінде қабылдауға болмайды. Орташа бағалау 6,633 балды, ал 95% сенімділік интервалы 6,555–6,711 аралығын құраған жағдайда Қазақстанның ықтимал орны 24-орыннан 43-орынға дейінгі аралықты қамтиды. Бұл аралықта Польшадан Мальтаға дейінгі елдер орналасқан. Демек, «әлемде 33-орын» деген тұжырым нүктелік бағалардың ретіне негізделген орынды көрсетеді, бірақ рейтингтегі орынға тән статистикалық белгісіздікті толық сипаттамайды.

Осылайша, 2023–2025 жылдары Қазақстандағы өмірді бағалау көрсеткішінің халықаралық салыстыруда салыстырмалы түрде жоғары болғаны туралы жалпы қорытынды тұрақты. Ал басқа елдермен айырмашылықтың нақты шамасы, рейтингтегі жекелеген орын және нәтижені эмоциялық көрсеткіштер тұрғысынан түсіндіру салыстыру тәсіліне анағұрлым сезімтал. Сондықтан елдің халықаралық орнын сипаттағанда қолданылған көрсеткішті, қамтылған кезеңді және референттік топты міндетті түрде көрсету қажет.

Осы тарауда жүргізілген талдау Қазақстандағы субъективті әл-ауқат динамикасы мен елдің халықаралық орнына қатысты бірнеше қорытынды тұжырымдауға мүмкіндік береді.

Біріншіден, қолда бар тарихи және халықаралық деректер қоғамдық өзгерістер кезеңіндегі құлдыраудан кейін өмірге берілген бағалардың ұзақ мерзімде өскенін көрсетеді. WHR баяндамасының өзара салыстыруға болатын деректер қатарында алғашқы және соңғы қолжетімді кезеңдер арасында өмірге берілген орташа баға шамамен 1,04 балға артқан. Алайда бұл өзгеріс біркелкі жүрген жоқ: өсу кезеңдері салыс-

тырмалы тұрақтылық және төмендеу кезеңдерімен алмасып отырды.

Екіншіден, ұлттық және халықаралық дереккөздер субъективті әл-ауқаттың әртүрлі қырларын өлшейді. WHR Кэнтрил баспалдағы әдісін қолданып, бір-бірімен ішінара қабаттасатын үш жылдық кезеңдер бойынша деректер ұсынады. Ал Ұлттық статистика бюросының зерттеуінде бақыт пен өмірге қанағаттану туралы жыл сайынғы сұрақтар қамтылған. Бұл көрсеткіштер мазмұны жағынан жақын болғанымен, бірін-бірі толық алмастыра алмайды және уақыт өте әртүрлі өзгеруі мүмкін.

Үшіншіден, соңғы халықаралық деректер бойынша Қазақстан салыстырмалы түрде қолайлы орында тұр. Ел WHR рейтингінде 33-орын алады, деректері қолжетімді посткеңестік мемлекеттер арасында Литвадан кейінгі орында тұр және рейтингке енген Орталық Азияның төрт елі ішінде ең жоғары көрсеткішке ие. Алайда экономикалық және әлеуметтік жағдайлары ұқсас елдермен салыстырғанда бұл артықшылықтың мөлшері азаяды.

Төртіншіден, Қазақстанда өмірге берілген нақты баға WHR баяндамасындағы алты фактор негізінде есептелген мәннен шамамен 0,34 балға жоғары. Бұл нәтиже нақты және есептік бағалар арасында айырмашылық бар екенін көрсеткенімен, оның себептерін түсіндірмейді. Қолда бар деректер айырмашылықтың модельде ескерілмеген әлеуметтік жағдайлардан, өлшеу ерекшеліктерінен немесе кездейсоқ ауытқулардан туындағанын анықтауға мүмкіндік бермейді.

Бесіншіден, өмірге берілген жалпы бағаның салыстырмалы түрде жоғары болуы жағымды эмоциялық күй көрсеткіші бойынша да сондай жоғары орын алумен қатар жүрмейді. Сонымен бірге Қазақстан жағымсыз эмоциялардың байқалу жиілігі өте төмен елдердің бірі ретінде ерекшеленеді. Демек, өмірге берілген жалпы баға мен эмоциялық тәжірибе халықаралық салыстыруда әртүрлі нәтиже көрсетеді, сондықтан оларды жеке-жеке талдау қажет.

Келесі тарауда Қазақстанның әл-ауқат деңгейі мен халықаралық орнын бағалау нәтижелерінің тұрақтылығы тексеріледі. Халықаралық, ұлттық және тақырыптық дереккөздер бағалау шкалаларының, сұрақтардың тұжырымдалуының, сұхбат тілі мен оны жүргізу тәсілдерінің айырмашылықтарын ескере отырып салыстырылады. Бұл әртүрлі өлшеу тәсілдері қолданылғанда қолайлы жағдайды сипаттайтын қандай нәтижелердің қайталанатынын анықтауға мүмкіндік береді.

5-ТАРАУ. СУБЪЕКТИВТІ ӘЛ-АУҚАТ БАҒАЛАУЛАРЫНЫҢ ТҰРАҚТЫЛЫҒЫ

5.1. Халықаралық және ұлттық дереккөздердің өзара сәйкестігі

Дереккөздердің сәйкестігі үш деңгей бойынша бағаланады. Бірінші деңгей нәтижелердің бағытына қатысты: оң бағалар басым ба және әр дереккөз үшін рұқсат етілетін сәйкестендірулер шеңберінде Қазақстан салыстырмалы түрде қолайлы орында ма? Екінші деңгей елдердің, кезеңдердің немесе әлеуметтік топтардың өзара салыстырмалы реттілігіне қатысты. Үшінші деңгей өлшемдік салыстырмалылықты білдіреді, яғни баллдар арасындағы бірдей айырмашылық әртүрлі зерттеулерде бірдей мағынаға ие болуы тиіс. Ол үшін сұрақтардың тұжырымдары ұқсас, бағалау шкаласы ортақ және өлшеу эквиваленттілігі расталған болуы қажет. Қолда бар деректер нәтиженің бағытын және жекелеген жағдайларда салыстырмалы орнын бағалауға мүмкіндік береді, алайда бірыңғай өлшем жүйесін қалыптастырмайды.

Халықаралық салыстырудың бастапқы нүктесі ретінде Gallup World Poll деректеріне негізделген World Happiness Report 2026 саналады. Өмірді бағалау 0-ден 10-ға дейінгі Кэнтрил баспалдағы бойынша өлшенеді, ал елдік көрсеткіш үш жылдық кезеңнің орташа мәні ретінде есептеледі. Қазақстан үшін 2023-2025 жылдардағы орташа көрсеткіш 6,633 баллды құрады. Бұл нәтиже 147 ел мен аумақтың ішінде 33-орынға сәйкес келді. Рейтингтегі ықтимал орын аралығы 24-тен 43-ке дейінгі орындар болды. Демек, бұл дереккөз елдің халықаралық деңгейдегі салыстырмалы түрде қолайлы жағдайын растайды, алайда рейтингтегі белгілі бір орынды нақты әрі өзгермейтін позиция деп түсіндіруге мүмкіндік бермейді [96].

World Database of Happiness басқа қызмет атқарады. Бұл — бірыңғай бақылаулар жиыны емес, зерттеу нәтижелерінің мұрағаты. Онда әр жылдары әртүрлі сұрақтар мен шкалалар арқылы алынған бағалау нәтижелері біріктірілген. Сондықтан бұл мұрағат өзара салыстырмалы өлшемдерді іздеуге және тарихи бағдарларды қалпына келтіруге пайдаланылады, бірақ Қазақстанның бір жиынтық көрсеткішін есептеу үшін қолданылмайды [86].

Ұлттық статистика бюросының ресми зерттеуі елдің ішіндегі өзіндік бағалауларының бөлінісін сипаттайды. 2023 және 2024 жылдардағы жарияланымдарда өміріне қанағаттанатын тұрғындар санатына жатқызылған респонденттердің үлесі тиісінше 41,8 және 43,8% деп көрсетілген. Бұл мәндер Кэнтрил баспалдағы бойынша орташа бағаны емес, он баллдық шкалада 8–10 деген жауаптардың үлесін білдіреді. Сондықтан оларды 6,633 көрсеткішімен тікелей салыстыруға болмайды.

Бір респонденттер тобының жауаптары негізінде әртүрлі көрсеткіштерді өзара салыстыру анағұрлым маңызды болады. TERR-2024 аумақтық зерттеуінде бес баллдық бақыт туралы сұраққа қатысушылардың 84,0%-ы ең жоғарғы екі бағаны, ал өмірге қанағаттану туралы сұраққа 75,0%-ы ең жоғарғы екі бағаны таңдаған. Орташа мәндер тиісінше 4,184 және 3,966 болды. Екі көрсеткіш арасындағы Спирменнің рангтік корреляциясы орташа деңгейде болды ($\rho = 0,429$; $p < 0,001$). Демек, бақыт пен өмірге қанағаттану ұғымдары өзара байланысты болғанымен, сұрақтардың әрқалай тұжырымдалуы жауаптардың әртүрлі үлестірімін береді.

SWB-2025 зерттеуінде бақыт туралы сұрақтың жоғарғы екі санатын респонденттердің 85,2%-ы, ал өмірге қанағаттану туралы он баллдық сұрақта 8-10 бағаларын 79,6%-ы таңдаған. Бұл үлестерді сақтықпен салыстыру қажет: бағалау санаттарының саны мен шкаланың жоғарғы бағалардың шекаралары әртүрлі. Тағы бір шектеу — қатысушылардың 54,0%-ы өмірге қанағаттануды ең жоғары 10 баллмен бағa-

лаған. Жауаптардың осылай ең жоғарғы шекарада шоғырлануы шкаланың жоғары баға берген респонденттер арасындағы айырмашылықтарды анықтау мүмкіндігін азайтады. Зерттеуге әртүрлі аумақтардың тең үлеспен қатысуы алынған деректерді іріктеме ішіндегі және аумақтар арасындағы салыстырулар үшін құнды етеді. Ал ұлттық деңгейдегі жалпылама қорытындылар іріктеу әдісінің құжатталған параметрлеріне және қолданылған салмақтау коэффициенттеріне тәуелді.

Кесте 5.1 — Дереккөздердің сәйкестігі және салыстыру шектері

Дереккөз	Көрсеткіш	Негізгі нәтиже	Рұқсат етілетін қорытынды
World Happiness Report 2026	Кэнтрил баспалдағы 0-10; 2023-2025 жылдардағы орташа мән	6,633 балл; 33-орын; орын аралығы 24-43	Халықаралық деңгейдегі салыстырмалы түрде қолайлы орын; рейтингтегі белгілі бір орынды нақты әрі өзгермейтін позиция емес
ҰСБ, 2023 және 2024 жылдардағы жарияланымдар	Өмірге қанағаттану бойынша 8-10 бағаларының үлесі	41,8 және 43,8%	Оң бағалар үлестірімнің елеулі бөлігін құрайды; жылдық динамика толқындардың салыстырмалылығын растауды талап етеді
TERR-2024, N = 500	Бақыт және өмірге қанағаттану; 1-5 шкалалары	Жоғарғы санаттар: 84,0 және 75,0%; ρ = 0,429	Көрсеткіштер байланысты, бірақ бірін-бірі алмастырмайды; қорытынды зерттелген бес аумақпен шектеледі
SWB-2025, N = 2000	Бақыт 1-5; өмірге қанағаттану 1-10	Жоғарғы санаттар: 85,2 және 79,6%; 10 мәніндегі жауаптар — 54,0%	Үлестірімдер жоғарыға ығысқан; айқын төбелік әсер жоғары бағаларды ажыратуды шектейді

Дереккөздер: World Happiness Report (2026); Қазақстан Республикасының Ұлттық статистика бюросы (2023, 2024); TERR-2024 және SWB-2025 дерекқорлары бойынша есептеулер.

Дереккөздер негізінен нәтиженің бағыты бойынша өзара сәйкес келеді: бағалар шкаланың жоғарғы бөлігіне бейім, ал Кэнтрил баспалдағы бойынша Қазақстанның халықаралық орны салыстырмалы түрде қолайлы. TERR-2024 және SWB-2025 зерттеулерінде бақыт туралы сұраққа берілген жоғарғы жауаптардың үлесі өмірге қанағаттану туралы сұраққа берілген жауаптардың үлесінен жоғары болды.

5.2. Субъективті әл-ауқат құрамдастарының сәйкестігі

Дереккөздердің сәйкестігі субъективті әл-ауқаттың барлық көрсеткіштері бірдей дегенді білдірмейді. Зерттеулерде әдетте бағалау, аффективтік және эвдемониялық құрамдастар ажыратылады. Бағалау құрамдасы өмір туралы жалпыланған пайымды білдіреді; аффективтік құрамдас белгілі бір кезеңде жағымды және жағымсыз эмоцияларды бастан кешіруді көрсетеді; эвдемониялық құрамдас өмірдің мәнін, мақсатын және толыққанды қызмет етуді сезінуді сипаттайды. Бұл құрамдастар өзара байланысты, бірақ табыспен, денсаулықпен, әлеуметтік қатынастармен және қоршаған орта жағдайларымен әртүрлі деңгейде байланысуы мүмкін [25; 63].

Халықаралық деректер Қазақстанның орны таңдалған көрсеткішке қарай әртүрлі болатынын көрсетеді. World Happiness Report 2026 есебінде ел өмірге жалпы баға беру көрсеткіші бойныша 33-орында, ал позитивті аффект бойынша 98-орында тұр. Негативті аффект мәні 0,106-ға тең. Жоғары мәннен төмен мәнге қарай саралағанда Қазақстан 146-орында, яғни 147 ел мен аумақ арасында екінші ең төмен мәнге ие. Сонымен бірге әлеуметтік қолдау көрсеткіші 0,935 болып, 11-орынға сәйкес келеді. Өмірлік таңдау еркіндігіне қанағаттану бойынша Қазақстан 47-орында, ал салауатты өмір сүрудің күтілетін ұзақтығы бойынша 88-орында тұр.

Кесте 5.2 — World Happiness Report 2026-ның жекелеген көрсеткіштері бойынша Қазақстанның бейіні

Көрсеткіш	Мәні	147 ел ішіндегі орны	Мазмұндық түсіндірме
Өмірді бағалау	10-нан 6,633	33	Қазіргі өмірді жалпы бағалау бойынша салыстырмалы түрде қолайлы жағдай
Әлеуметтік қолдау	0,935	11	Көмек қажет болған жағдайда сенуге болатын адамы бар екенін хабарлаған респонденттердің жоғары үлесі
Салауатты өмір сүрудің күтілетін ұзақтығы	61,55 жас	88	Денсаулық ресурсы бойынша көрсеткіш өмірді жалпы бағалау көрсеткішінен төмен
Өмірлік таңдау еркіндігіне қанағаттану	0,864	47	Өмірлік шешімдерді қабылдау еркіндігіне қанағаттану бойынша салыстырмалы түрде қолайлы орын
Сыбайлас жемқорлықты қабылдау	0,780	65	Көрсеткіш сыбайлас жемқорлықты қабылдаудың таралу деңгейін көрсетеді; бастапқы мәннің неғұрлым жоғары болуы жағдайдың соғұрлы қолайсыздығын білдіреді
Жағымды аффект	0,628	98	Хабарланған жағымды эмоциялар жиілігі өмірді жалпы бағалаудағы орынға қарап күтілетін деңгейден төмен
Жағымсыз аффект	0,106	Мәні бойынша 146	Мазасыздық, мұң және ашудың хабарланған жиілігі бойынша екінші ең төмен көрсеткіш

Дереккөз: World Happiness Report (2026), Statistical Appendix. Көрсеткіштер 2023-2025 жылдар кезеңіне қатысты; салауатты өмір сүрудің күтілетін ұзақтығы туралы деректер қосымшада көрсетілген ең соңғы қолжетімді бағалауға негізделген. Жағымсызі аффект бойынша орын нөмірі жоғарылаған сайын көрсеткіш мәні төмендейді.

Көрсеткіштер біркелкі емес бейінді қалыптастырады. Өмірді жалпы бағалау халықаралық үлестірімнің жоғарғы бөлігінде, позитивті аффект едәуір төменде, ал негативті аффект хабарланған ең төмен мәндердің бірі болып отыр. Демек, елдің өмірді жалпы бағалаудағы орнын эмоциялық көрсеткіштерге көшіруге болмайды. Бұл деректер субъектив-

ті тәжірибенің әртүрлі қырларын сипаттайды, бірақ олардың арасында себеп-салдарлық байланыс орнатпайды.

Негативті аффектіні түсіндіруде ерекше сақтық қажет. Gallup World Poll зертеуінде бұл көрсеткіш респонденттің алдыңғы күннің едәуір бөлігінде мазасыздық, мұң және ашу сезінген-сезінбегені туралы жауаптарына сүйеніп есептеледі. Ол мазасыздық немесе депрессиялық күйдің клиникалық бағасы емес. Жауаптардың төмен үлесі мұндай сезімдерді сирек тіркеуді көрсетуі мүмкін, бірақ оған өткен күнді еске түсіру, эмоцияны білдіру нормалары, сұрақ аудармасы және сұхбат жүргізу тәсілі де әсер етуі ықтимал. Қолда бар деректер осы ықтимал айырмашылық көздерін бір-бірінен ажыратуға мүмкіндік бермейді.

Ұлттық деректер бұл көріністі толықтырады: TERR-2024 зерттеуінде бақыт пен өмірге қанағаттану арасындағы байланыс орташа болды, ал екі тақырыптық зерттеуде де екі көрсеткіштің үлестірімі әртүрлі шықты. Сондықтан өмірді жалпы бағалауды, бақытты және аффектіні бөлек талдау қажет.

5.3. Нәтижелердің өлшеу тәсіліне сезімталдығы

Дереккөздер арасындағы айырмашылықтар респонденттердің өміріндегі өзгерістерден ғана емес, өлшеуді ұйымдастыру ерекшеліктерінен де туындауы мүмкін. Әсіресе сұрақтың тұжырымдалуы, жауап нұсқаларының саны, уақыт шеңбері, сұхбат тілі және тәсілі маңызды. Бұл сипаттамалар сандық нәтиже алынғаннан кейін елемеуге болатын техникалық ұсақ-түйек емес, өлшеу құралының бір бөлігі ретінде қарастырылады [63].

Сұрақтың тұжырымдалуы жауап беру кезінде тәжірибенің қай қырына басымдық берілетінін айқындайды. Бақыт туралы сұрақ адамның өз сезімдеріне сүйене отырып бағалауына мүмкіндік береді, өмірге қанағаттану туралы сұрақ көбіне қол жеткізген нәтижелерін өз үміттерімен салыстырып

жалпы қорытынды жасауды көздейді, ал Кэнтрил баспалдағы адам өмірін ең нашар және ең жақсы болуы мүмкін өмірмен салыстыруды ұсынады. Сондықтан жауаптардың өзара жоғары корреляциясы қосымша тексерусіз көрсеткіштерді біріктіруге негіз бола алмайды.

Санаттардың саны мен бағыты жауаптардың үлестіріміне әсер етеді. Бес балдық шкала он немесе он бір тармақты шкалаға қарағанда жоғары бағаларды ажыратуға азырақ мүмкіндік береді. Сонымен қатар респонденттердің едәуір бөлігі ең жоғары мәнді таңдаса, жауап нұсқаларын көбейту бағалаудың төбелік әсерін жоймайды. Зерттеулер шкаланың бағыты мен оның шеткі мәндерінің сөзбен белгіленуі де жауаптардың бөлінуін өзгерте алатынын көрсетеді [99]. Сондықтан орташа мәндер мен жоғарғы санаттардың үлестері тек кодтау мен шекті мәндердің мағыналық сәйкестігі тексерілгеннен кейін ғана салыстырылады.

Деректерді жинау тәсілі респонденттердің сезімтал немесе қоғам құптамайтын күйлер туралы ашық жауап беруге деген дайындығына әсер етуі мүмкін. Бетпе-бет, телефон арқылы және өз бетінше сауалнама толтыру тәсілдері құпиялылықтың сақталу дәрежесі мен интервьюердің қатысуына әсері жағынан ерекшеленеді. Әдістің әсері алдын ала болжанбайды, бірақ зерттеулер арасындағы айырмашылықтарды түсіндіру кезінде ескеріледі [18; 46; 65].

Сұхбат тілін де жеке-дара қарастыруға болмайды. Қазақ немесе орыс тілін таңдау өңірмен, елді мекен түрімен, жаспен, этностық тиістілікпен және респонденттердің басқа сипаттамаларымен байланысты. Сондықтан тілдік топтар арасындағы айырмашылықтар топтардың құрамы статистикалық бақылауға алынбайынша және сұрақ тұжырымдарының бірдей түсінілетіні тексерілмейінше тілдің дербес әсері ретінде түсіндірілмейді. Халықаралық салыстыруларда да аудармаға және бағалау білдірудің мәдени нормаларына қатысты осындай талап қойылады [83; 63].

Соңында, зерттеудің жеке толқынын, жылдық орташа мәнді және бірнеше жылдағы орташа мәнді ажырату қажет. World Happiness Report-тың үш жылдық орташа көрсеткіші жыл сайынғы шағын іріктемелердегі кездейсоқ ауытқуларға төзімдірек, алайда қысқа мерзімді өзгерістерді тегістеп көрсетеді. Ұлттық статистика бюросының жыл сайынғы деректері ел ішіндегі серпінді толығырақ көрсетеді, алайда зерттеу нысандары мен іріктеу дизайнының салыстырмалылығын бақылауды талап етеді. Сондықтан халықаралық және ұлттық деректер қатарлары арасындағы айырмашылықтар уақыттық және өлшеу сәйкестігі тексерілгенге дейін өзара қайшылық ретінде қарастырылмайды.

Кесте 5.3 — Өлшеу сезімталдығының негізгі көздері және талдау қағидалары

Өлшеу қыры	Нәтижеге ықтимал әсері	Монографиядағы талдау қағидасы
Сұрақтың тұжырымы	Эмоциялық өзіндік бағалауды, өмірге деген жалпы қанағаттануды немесе мүмкін өмірде болуы мүмкін балама жағдайлармен салыстыруды белсендіреді	Бақыт, өмірге қанағаттану және Кэнтрил баспалдағы бөлек-бөлек талданады
Санаттардың саны мен бағыты	Жауап беру шектерін, жауаптардың шоғырлануын және төбелік әсердің айқындығын өзгертеді	Толық үлестірімдер тексеріледі; орташа мәндер мен жоғарғы санаттар автоматты түрде өзара салыстырылмайды
Уақыт шеңбері	Қазіргі өмір, кешегі эмоциялар және көпжылдық орташа мән туралы жауаптар әртүрлі кезеңдерге қатысты	Қорытынды әрбір көрсеткішке қатысты нақты уақыт аралығы шегінде тұжырымдалады
Сұхбат тәсілі	Құпиялылықтың қабылдану деңгейіне және әлеуметтік тұрғыдан құпталатын жауаптардың берілуіне әсер етуі мүмкін	Бетпе-бет, телефон және өз бетінше толтырылатын сауалнамалар арасындағы айырмашылықтар әдісті ескере отырып түсіндіріледі

Сұхбат тілі	Сұрақтың мағыналық реңктерін өзгертуі және сонымен бірге жауап беруші топтардың құрамын көрсетуі мүмкін	Тілдік айырмашылықтар әлеуметтік және аумақтық сипаттамаларды бақылағаннан кейін бағаланады
Іріктеме және біріктіру	Ұлттық бағаларға, стандартты қателерге және нәтижелерді жалпылау мүмкіндігіне әсер етеді	Әр қорытынды үшін зерттелген жиынтық, жалпылау деңгейі және есептеу тәсілі көрсетіледі

Дереккөз: OECD (2025), Veenhoven (2012), Chadi (2013), Piccitto, Liefbroer, and Emery (2022), Wöhner and Franzen (2024).

Осы факторларды ескеру мазмұндық айырмашылықтарды өлшеу қатесіне жатқызу дегенді білдірмейді. Ол нәтижелерді қаншалықты дәрежеде өзара салыстыруға болатынын анықтайды: дереккөздер сұрақ тұжырымы, шкала, тіл, сұхбат тәсілі және біріктіру әдісі жағынан неғұрлым көп ерекшеленсе, ортақ қорытынды соғұрлым сақтықпен жасалуы тиіс.

Дереккөздерді өзара салыстыру жалпы, бірақ белгілі бір шектеулері бар қорытынды жасауға мүмкіндік береді: қарастырылып отырған кезеңдерде Қазақстандағы өмірге берілген бағалар негізінен шкаланың оң бөлігінде орналасқан, ал Кэнтрил баспалдағы бойынша елдің орны салыстырмалы түрде қолайлы.

Бақыт, өмірге қанағаттану, Кэнтрил баспалдағы және аффект өзара байланысты, бірақ бірін-бірі алмастыра алмайды. Халықаралық деректер Қазақстанның өмірді жалпы бағалау, позитивті және негативті аффект бойынша әртүрлі орында екенін; ұлттық зерттеулер бақыт пен өмірге қанағаттанудың үлестірімдері әртүрлі екенін көрсетеді. Сондықтан «бақыт» термині субъективті әл-ауқаттың барлық көрсеткіштерінің ортақ атауы ретінде қолданылмайды.

6-ТАРАУ. СУБЪЕКТИВТІ ӘЛ-АУҚАТТЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК БӨЛІНІСІ ЖӘНЕ ОСАЛ ТОПТАР

6.1. Әлеуметтік теңсіздікті зерттеудің талдамалық қағидаттары

Бұл тарауда әлеуметтік теңсіздік қоғам құрылымында әртүрлі орын алатын топтар арасындағы субъективті әл-ауқаттың тұрақты айырмашылығы ретінде қарастырылады.

Орташа мәндер немесе үлестер арасындағы айырмашылықтың болуының өзі оның шығу тегін түсіндіруге жеткіліксіз. Сондықтан талдау төрт сұраққа бірізді жауап береді: топтар бір-бірінен қаншалықты ерекшеленеді; статистикалық белгісіздік қаншалықты үлкен; топтардың құрамын ескергеннен кейін айырмашылық сақтала ма және ол қандай әлеуметтік жағдайлармен байланысты болуы мүмкін.

Негізгі нәтижелер ретінде бақыт пен өмірге қанағаттанудың орташа бағалары, сондай-ақ шкаланың жоғарғы және төменгі бөліктеріндегі жауаптардың үлестері алынады. Он балдық көрсеткіштер үшін жоғарғы топқа 8-10 жауаптары кіреді. Төмен бағалаудың жұмыс көрсеткіші ретінде 1-5 аралығы пайдаланылады; ең төменгі 1-3 тобы бөлек бақыланады. Бұл тәсіл әл-ауқаттың төмендігін сирек кездесетін шеткі жауаптарға ғана тіреп қоймауға және сонымен қатар ресми топтастырумен салыстырмалылықты сақтауға мүмкіндік береді.

Бірінші кезеңде жыныс пен жас бойынша түзетілмеген айырмашылықтар келтіріледі: орташа мәндер, үлестер, 95%-дық сенімділік интервалдары және әсер мөлшерлері. Екінші кезеңде Ұлттық статистика бюросының қайталанған көлденең қималары бойынша біріктірілген модельдер бағаланады. Оларда зерттеу жылы, жас тобы, өңір және елді мекен түрі ескеріледі, ал жыныстың жылмен және жаспен өзара әрекеттесуі гендерлік алшақтық әр кезеңде және өмір-

дің әр сатысында бірдей болуын тексеруге мүмкіндік береді. Коэффициенттер статистикалық байланыстар ретінде түсіндіріледі. Статистикалық бақылаудан кейін де табыс, денсаулық, жұмыспен қамтылу, отбасылық жағдай және күтім жасау міндеттері бойынша есепке алынбаған айырмашылықтардың ықпалын жоққа шығаруға болмайды. SWB-2025 және TERR-2024 қосымша зерттеулерінің нәтижелері ресми қатардың жалғасы ретінде емес, қорытындылардың қайталанатынын тексеру үшін пайдаланылады.

6.2. Жыныс пен жас: орташа айырмашылықтардың шағын болуы және жас топтары бойынша айқын әркелкілік

Ұлттық статистика бюросының ресми зерттеулер қатарында ерлер өмірге қанағаттану мен бақытты әйелдерге қарағанда орта есеппен сәл жоғары бағалайды. Алайда айырмашылықтардың мөлшері шағын, жыл сайын өзгеріп отырады және жасқа едәуір тәуелді. Сондықтан мұны ер адамдардың біртұтас топ ретіндегі тұрақты артықшылығы деп емес, жыныс-жас топтары арасында субъективті әл-ауқаттың әркелкі бөлінуі деп түсінген дұрыс.

Жыныс бойынша айырмашылықтар. 2018-2023 жылдары ер адамдардың өмірге қанағаттануының орташа бағасы әйелдердікінен 0,09-0,19 баллға жоғары болды. Әсердің стандартталған мөлшері 0,07-0,14 аралығында болды, яғни айырмашылықтар шағын еді. Үлестірімнің жоғарғы бөлігінде де осы көрініс байқалады: ерлер арасында 8-10 бағаларының үлесі 3,1-6,5 пайыздық тармаққа жоғары болды. Сонымен бірге әйелдер 1-5 бағаларын сәл жиірек таңдаған.

Кесте 6.1 — Жыныс бойынша өмірге қанағаттану, 2018-2023 жылдар

Жыл	Ерлер: орташа мән (N)	Әйелдер: орташа мән (N)	Орташа мәндердің айырмасы; 95%-дық СИ	8-10 үлесі, ерлер / әйелдер, %
2018	7,73 (5022)	7,53 (6894)	0,19; 0,13–0,26	60,8 / 56,2
2019	7,73 (4933)	7,59 (7003)	0,14; 0,08–0,20	62,6 / 59,5
2020	7,91 (4836)	7,77 (7055)	0,13; 0,08–0,19	66,0 / 62,0
2021	7,92 (4876)	7,77 (7049)	0,15; 0,09–0,21	64,9 / 60,9
2022	7,61 (4840)	7,42 (7061)	0,19; 0,14–0,25	45,7 / 39,3
2023	7,59 (4892)	7,49 (7059)	0,09; 0,04–0,15	46,3 / 42,1

Дереккөз: Ұлттық статистика бюросының деректері бойынша есептеулер.

Жас, жыл, өңір және елді мекен түрі ескерілгеннен кейін айырмашылықтар азаяды. Ерлердің пайдасына түзетілген айырмашылық 2018 жылы 0,11 баллды, 2021 жылы 0,07 баллды және 2022 жылы 0,11 баллды құрайды; 2019, 2020 және 2023 жылдары ол 5% деңгейінде нөлден статистикалық тұрғыдан ерекшеленбейді. Жыныс пен жылдың өзара әрекеттесуін бірлесіп тексеру p = 0,058 нәтижесін береді. Демек, деректер гендерлік алшақтықтың жыл сайын күрт өзгеретінін растамайды, бірақ оны толық тұрақты деп санауға да мүмкіндік бермейді.

Бақыт бойынша салыстыруға келетін сұрақтар 2018-2022 жылдардағы толқындарда бар. Бес толқынның бәрінде де орташа баға және 8-10 жауаптарының үлесі ерлер арасында жоғары, алайда айырмашылықтар мұнда да шағын. Іріктеме құрамы ескерілгеннен кейін жыныс пен жылдың өзара әрекеттесуі мәнді болмады (p = 0,263). 2023 жылғы толқында бақыттың салыстырмалы көрсеткіші жоқ.

Кесте 6.2 — Жыныс бойынша бақытты өзіндік бағалау, 2018-2022 жылдар

Жыл	Ерлер: орташа мән	Әйелдер: орташа мән	Орташа мәндердің айырмасы; 95%-дық СИ	8–10 үлесі, ерлер / әйелдер, %
2018	8,26	8,04	0,23; 0,17–0,29	74,2 / 68,2
2019	8,03	7,89	0,14; 0,09–0,20	69,5 / 65,9
2020	8,27	8,10	0,17; 0,11–0,23	73,9 / 70,1
2021	8,22	8,05	0,16; 0,11–0,22	71,5 / 68,1
2022	8,29	8,10	0,19; 0,13–0,24	73,0 / 68,1

Дереккөз: Ұлттық статистика бюросының деректері бойынша есептеулер.

Қосымша дереккөздер ерлердің аздаған артықшылығын қайта көрсетпейді. SWB-2025 зерттеуінде ерлер мен әйелдердің өмірге қанағаттануының орташа мәндері шамамен бірдей: 8,66 және 8,70 балл; ал бақыттың орташа бағасы бес балдық шкала бойынша тиісінше 4,21 және 4,27. TERR-2024 зерттеуінің бес аумақтық жағдайында да әйелдердің бағалары сәл жоғары. Бұл нәтижелер Ұлттық статистика бюросының қатарын теріске шығармайды, бірақ шағын жалпы алшақтық кезеңге, географияға, шкалаға және іріктеме құрамына тәуелді екенін көрсетеді.

Жас ерекшеліктері. Жасқа байланысты көрініс гендерлік көрініске қарағанда тұрақтырақ. Ұлттық статистика бюросының барлық зерттеу толқындарында өмірге қанағаттанудың ең жоғары орташа бағалары 15-24 жас тобында байқалады. Одан кейін көрсеткіш жалпы алғанда төмендейді, дегенмен көршілес жас топтарының айырмашылықтары әрдайым бір бағытта емес. Ең жас топ пен 65 жастағы және одан үлкен респонденттер арасындағы алшақтық 2020 жылғы 0,30 баллдан 2021 жылғы 0,55 баллға дейін өзгерді.

Кесте 6.3 — Жас топтары бойынша өмірге қанағаттанудың орташа бағасы, 2018-2023 жылдар

Жыл	15–24	25–34	35–44	45–54	55–64	65+
2018	7,90	7,73	7,68	7,57	7,43	7,39
2019	7,95	7,71	7,63	7,61	7,59	7,45
2020	8,00	7,97	7,78	7,84	7,74	7,71
2021	8,19	8,03	7,84	7,73	7,69	7,64
2022	7,75	7,68	7,52	7,43	7,40	7,25
2023	7,71	7,74	7,54	7,46	7,45	7,33

Дереккөз: Ұлттық статистика бюросының деректері бойынша есептеулер.

SWB-2025 зерттеуі жалпы жас градиентін растайды: өмірге қанағаттанудың орташа мәні 18-29 жастағы респонденттерде 8,99 балл, 30-45 жас тобында 8,68 балл, 46-60 жас тобында 8,40 балл, ал 61 жастан асқандар арасында 8,44 балл болды. Егде жастағы топтағы аздаған өсу бұл тәуелділікті бір ғана сызықтық коэффициентпен сипаттауға болмайтынын көрсетеді. Қайталанған көлденең қималар да жасқа байланысты өзгерістерді ұрпақаралық айырмашылықтар мен нақты кезеңнің ықпалынан ажыратуға мүмкіндік бермейді.

Жыныс пен жастың қиылысуы. Ұлттық статистика бюросының біріктірілген моделі жас топтары арасында қағидатты маңызды айырмашылық бар екенін анықтайды. Жыл, өңір және елді мекен түрі ескерілгеннен кейін 15-24 жастағы әйелдер өмірге қанағаттануды сол жастағы ерлерден орта есеппен 0,10 баллға жоғары бағалайды. 25 жастан бастап айырмашылықтың бағыты өзгереді. Ал ең үлкен алшақтық 65 жастан асқан топта байқалады: әйелдердің орташа бағасы ерлердікінен 0,19 баллға төмен. Жыныс пен жастың өзара әрекеттесуін бірлесіп тексеру статистикалық тұрғыдан мәнді ($p < 0,001$). Бақыт бойынша да ұқсас құрылым байқалады.

Кесте 6.4 — Жас топтары бойынша әйелдер мен ерлер арасындағы түзетілген айырмашылық

Жас	Өмірге қанағаттану: айырма; 95%-дық СИ	p	Бақыт: айырма; 95%-дық СИ	p
15–24	+0,10; +0,03–+0,16	0,003	+0,09; +0,02 — +0,16	0,014
25–34	-0,05; -0,10 — -0,00	0,041	-0,05; -0,10 — +0,01	0,096
35–44	-0,10; -0,15 — -0,05	<0,001	-0,12; -0,17 — -0,06	<0,001
45–54	-0,06; -0,12 — -0,01	0,017	-0,08; -0,14 — -0,02	0,005
55–64	-0,06; -0,11 — -0,01	0,017	-0,10; -0,16 — -0,04	0,001
65+	-0,19; -0,26 — -0,13	<0,001	-0,22; -0,29 — -0,15	<0,001

Дереккөз: Ұлттық статистика бюросының деректері бойынша есептеулер.

Осылайша, жалпы гендерлік алшақтық шағын және теңсіздіктің құрылымы туралы өздігінен аз мәлімет береді. Неғұрлым мазмұнды нәтиже жыныс пен жасты бірлесіп талдағанда анықталады: жас әйелдердің жағдайы қолайсыз емес, ал 25 жастан кейін олардың орташа бағалары ерлердікінен төмендейді; ең айқын айырмашылық егде жастағы топта тіркеледі.

6.3. Білім және әлеуметтік-кәсіби мәртебе

Білім мен жұмыспен қамту саласындағы жағдай табысқа, кәсіби дербестікке, әлеуметтік байланыстарға және қоғам тарапынан мойындауға қол жеткізумен байланысты. Алайда бұл сипаттамалар субъективті әл-ауқатты тікелей айқындамайды. Білім деңгейі бірдей адамдардың еңбек жолы әртүрлі болуы мүмкін, ал адамның жұмыспен қамтылғаны жұмысының тұрақтылығын, біліктілігінің атқаратын міндеттеріне сәйкестігін, еңбекақы мөлшерін және жұмыс жүктемесін ашып көрсетпейді. Сондықтан бұл бөлімде формалды білім, әлеуметтік-кәсіби мәртебе және еңбек жағдайларына қатысты қолжетімді көрсеткіштер жеке қарастырылады.

Авторлық есептеулердің негізгі дереккөзі — субъективті әл-ауқат жөніндегі SWB-2025 ұлттық зерттеуі (N = 2000). Оның нәтижелері TERR-2024 бес аумақтық зерттеу жағдайымен (N = 500) және бұған дейін жүргізілген MAT-2022 талдауымен салыстырылады. SWB-2025 зерттеуінде өмірге қанағаттану 1-10 шкаласы бойынша, ал бақыт бес реттелген санат бойынша өлшенді. Әрбір білім беру және кәсіби топ үшін қатысушылар саны, орташа мән және 95%-дық сенімділік интервалы есептелді. Одан кейін жынысты, жас тобын, аумақты және отбасының материалдық жағдайын ескеретін, робаст стандартты қателері бар сызықтық модельдер құрылды.

Білім деңгейіне байланысты айырмашылықтар. SWB-2025 зерттеуінде орташа бағалар білім деңгейіне қарай іс жүзінде ерекшеленбейді. Өмірге қанағаттанудың орташа мәні орта білімді респонденттер арасында 8,69 балл, кәсіптік-техникалық білімі барларда 8,60 және жоғары білімділерде 8,71 балл болды. Бақыт бойынша тиісті мәндер 4,26, 4,24 және 4,23 баллға тең. Жоғары және орта білім топтарының айырмасы өмірге қанағаттану бойынша 0,01 балл, бақыт бойынша — 0,02 балл; екі сенімділік интервалы да нөлді қамтиды. Демек, SWB-2025 формалды білім деңгейі артқан сайын субъективті әл-ауқат біртіндеп жоғарылайды деген тұжырымды растамайды.

Кесте 6.5 — SWB-2025 және TERR-2024 зерттеулерінде білім деңгейіне қарай субъективті әл-ауқат

Дереккөз және шкала	Білім деңгейі	N	Орта	95%-дық СИ
SWB-2025: өмірге қанағаттану, 1-10	Орта	641	8,69	8,54–8,85
	Кәсіптік-техникалық	471	8,60	8,43–8,78
	Жоғары	888	8,71	8,59–8,83
SWB-2025: бақыт, 1-5	Орта	641	4,26	4,19–4,32
	Кәсіптік-техникалық	471	4,24	4,17–4,32
	Жоғары	888	4,23	4,18–4,29

6.5 кестенің жалғасы

TERR-2024: өмірге қанағаттану, 1-5	Орта	135	3,71	3,52–3,90
	Кәсіптік-техникалық	147	4,00	3,84–4,16
	Жоғары	218	4,10	3,97–4,23
TERR-2024: бақыт, 1-5	Орта	135	4,07	3,92–4,23
	Кәсіптік-техникалық	147	4,18	4,05–4,32
	Жоғары	218	4,25	4,15–4,36

TERR-2024 зерттеуінде өзге көрініс байқалады: орта және жоғары білімі бар топтары арасында өмірге қанағаттанудың орташа мәні 3,71-ден 4,10 баллға дейін өседі. Айырмашылық 0,39 баллға тең (95%-дық СИ: 0,16 — 0,62; p = 0,001). Бақыт бойынша алшақтық аздау — 0,18 балл және статистикалық мәнділіктің 5%-дық деңгейіне жетпейді (p = 0,061). SWB-2025 нәтижелерімен айырмашылық білім мен өмірді бағалау арасындағы байланыс іріктеменің құрамы мен аумағына не біліммен байланысты басқа сипаттамаларға тәуелді екенін көрсетеді. Сондықтан бес жағдайдың нәтижесін бүкіл елге таратуға болмайды.

Бұрын жүргізілген MAT-2022 талдауы да білім мен бақыт арасындағы әлсіз оң корреляцияны анықтады (r = 0,153). Алайда бұл корреляция жас, кәсіби мәртебе және материалдық жағдайды ескермейді. Үш дереккөздің жиынтығы шектеулі қорытынды жасауға мүмкіндік береді: білім жекелеген іріктемелерде субъективті әл-ауқатпен байланысты болуы мүмкін, бірақ жоғары білімді адамдардың тұрақты әрі дербес артықшылығы анықталмады.

Жұмыспен қамту саласындағы жағдай. SWB-2025 зерттеуінде әлеуметтік-кәсіби топтар арасындағы айырмашылықтар білім топтарына қарағанда біршама айқынырақ. Өмірге қанағаттанудың ең жоғары бағасын студенттер (8,99 балл), ең төменгісін жұмыссыздар (8,33) және зейнеткерлер (8,37) берген. Алайда бұл айырмашылықтардың бір бөлігі жаспен және топтар құрамының өзге ерекшеліктерімен байланысты.

Мысалы, студенттердің жоғары бағалары 6.2-бөлімде анықталған жас респонденттердің артықшылығымен үйлеседі және оларды тек студент мәртебесіне түсіндіруге болмайды.

Кесте 6.6 — Әлеуметтік-кәсіби мәртебе бойынша субъективті әлауқат, SWB-2025

Әлеуметтік-кәсіби топ	N	Өмірге қанағаттану, 1-10	Бақыт, 1-5
Жеке сектор	580	8,67	4,16
Мемлекеттік қызмет	263	8,74	4,32
Бюджеттік ұйым	392	8,80	4,29
Бизнес және өзін-өзі жұмыспен қамту	126	8,61	4,22
Студенттер	185	8,99	4,38
Жұмыссыздар	98	8,33	4,14
Зейнеткерлер	201	8,37	4,21
Үй шаруашылығы	97	8,63	4,37
Өзге жұмыспен қамтылмау / басқасы	58	8,59	4,12

Білім, жыныс, жас және аумақ ескерілгеннен кейін кәсіби топтар арасындағы өмірге қанағаттанудың жалпы айырмашылықтары статистикалық тұрғыдан мәнді емес (Wald χ^2 = 9,96; df = 8; p = 0,268). Шекаралық жалғыз нәтиже жұмыссыздарға қатысты: олардың бағасы жеке сектор қызметкерлеріне қарағанда 0,46 баллға төмен (95%-дық СИ: -0,92 — -0,00; p = 0,050). Материалдық жағдайды қосқаннан кейін де айырмашылық сақталып, 0,53 баллды құрайды (95%-дық СИ: -1,01 — -0,05; p = 0,030).

Бақытты тікелей өзіндік бағалау бойынша базалық модельдегі кәсіби топтардың жалпы тесті қабылданған мәнділік деңгейіне жетпейді (p = 0,068). Соған қарамастан мемлекеттік қызметшілер мен бюджеттік ұйымдардың қызметкерлері жеке сектор қызметкерлерінен шамамен 0,13 баллға жоғары баға береді. Бұл шағын айырмашылықтар материалдық жағдай ескерілгеннен кейін де сақталады. Нәтиже Demircioglu

және Sharipova (2024) қорытындысына жақын [21]: жұмыспен қамту секторы өмір жағдайларының жекелеген бағаларымен байланысты, бірақ субъективті әл-ауқаттың барлық көрсеткіші бойынша әмбебап артықшылықты өздігінен қалыптастырмайды.

Кесте 6.7 — SWB-2025 көпөлшемді модельдерінің негізгі нәтижелері

Тәуелді айнымалы және модель сипаттамасы	N	Тексерілетін айырмашылық	Коэффициент; 95%-дық СИ	p
Өмірге қанағаттану: демография, аумақ, білім және мәртебе	2000	Жоғары білім мен орта білімді салыстыру	−0,06; −0,27–0,15	0,582
	2000	Жұмыссыздар мен жеке секторды салыстыру	−0,46; −0,92–−0,00	0,050
Өмірге қанағаттану + материалдық жағдай	1886	Жоғары білім мен орта білімді салыстыру	−0,21; −0,42–−0,00	0,048
	1886	Жұмыссыздар мен жеке секторды салыстыру	−0,53; −1,01–−0,05	0,030
Бақыт: демография, аумақ, білім және мәртебе	2000	Жоғары білім мен орта білімді салыстыру	−0,06; −0,15–0,02	0,144
	2000	Мемлекеттік қызмет пен жеке секторды салыстыру	+0,14; +0,01–+0,26	0,028
	2000	Бюджеттік ұйым мен жеке секторды салыстыру	+0,13; +0,03–+0,24	0,013
Бақыт + материалдық жағдай	1886	Жоғары білім мен орта білімді салыстыру	−0,12; −0,21–−0,03	0,008

Материалдық жағдай ескерілгенге дейін білім коэффициенттері нөлге жақын. Бұл көрсеткіш енгізілгеннен кейін материалдық жағдайы салыстырмалы түрде ұқсас болғанда жоғары білімділердің бағалары орта білім тобынан сәл төмен

болып шығады. Мұндай шартты айырма жоғарырақ күтулерді, біліктіліктің жұмысқа сәйкес келмеуін немесе топтар құрамының ерекшеліктерін көрсетуі мүмкін, бірақ модель бұл түсіндірмелердің бірін таңдауға мүмкіндік бермейді. Болжамды аралық факторды қосу коэффициенттің мағынасын да өзгертеді, сондықтан оны жоғары білімнің теріс әсері ретінде түсіндіруге болмайды.

Әртектілікті тексеру жас топтары арасында білім әсерінің сенімді айырмашылықтарын анықтамады: өмірге қанағаттану үшін p = 0,489, бақыт үшін p = 0,418. Кәсіби мәртебе мен жыныстың өзара әрекеттесуі де статистикалық тұрғыдан мәнді емес (тиісінше p = 0,943 және p = 0,352). Демек, SWB-2025 деректері жасқа немесе жынысқа қарай білім және кәсіби айырмашылықтардың бағыты жүйелі түрде өзгереді деп айтуға негіз бермейді.

Осылайша, формалды білім деңгейі субъективті әл-ауқаттың тұрақты иерархиясын қалыптастырмайды. SWB-2025 ұлттық деректерінде білім топтарының орташа мәндері бір-біріне өте жақын, ал TERR-2024-тегі оң градиент бес аумақтық жағдаймен шектеледі. Жұмыспен қамту саласындағы жағдай бағалармен біршама күштірек байланысты, бірақ нәтижелер көрсеткішке тәуелді: жұмыссыздық өмірге қанағаттануда айқынырақ көрінеді, ал секторлар арасындағы шағын айырмашылықтар бақытты тікелей өзіндік бағалауда байқалады. Негізді қорытынды: субъективті әл-ауқат үшін білім немесе кәсіби мәртебе ғана емес, солармен байланысты нақты ресурстар мен жағдайлар да маңызды. Оларды тікелей өлшеу алдағы зерттеулердің міндеті болып қалады.

6.4. Материалдық жағдай әлеуметтік жіктелу өлшемі ретінде

Материалдық жағдай — субъективті әл-ауқаттың әлеуметтік жіктелуіндегі ең тұрақты өлшемдердің бірі. Топтарды салыстыру үшін отбасының сатып алу қабілеті пайдаланылады, өйткені ол отбасының қолдағы қаражатымен қандай күнделікті шығындарды өтей алатынын көрсетеді. Табыс, жинақ, қарыз және материалдық тапшылықтың егжей-тегжейлі талдауы 8.3-бөлімде берілген.

Кесте 6.8 — Сатып алу қабілетінің деңгейі бойынша өмірді бағалау, SWB-2025

Отбасының сатып алу қабілеті	N	Өмірге қанағаттану, орташа 1-10	Бақыт, орташа 1-5
Ірі сатып алуларды елеулі шектеулерсіз жүзеге асыру мүмкін	269	9,23	4,50
Ұзақ мерзім пайдаланатын қымбат тауарлар қолжетімді	297	9,05	4,37
Тұрмыстық техника қолжетімді, бірақ автокөлік емес	589	8,67	4,20
Тамақ пен киімге жетеді, бірақ ірі сатып алулар жасау қиын	525	8,44	4,17
Киім сатып алу елеулі қиындық туғызады	150	8,35	4,15
Кейде тамаққа да ақша жетпейді	56	7,38	3,86

Ең бірізді айырмашылықтар сатып алу қабілеті бойынша анықталады. Өмірге қанағаттанудың орташа мәні ең ауқатты респонденттер арасында 9,23 балл болып, кейде тіпті азық-түлікке де ақшасы жетпейтіндер арасында біртіндеп 7,38 баллға дейін төмендейді. Бақыттың орташа бағасы 4,50-ден 3,86-ға дейін азаяды. Соңғы топта небәрі 56 адам бар, сондықтан оның орташа мәнін дәл түсіндіруде сақтық қажет. Дегенмен жалпы бағыт айқын: күнделікті тұтынудағы шектеулер неғұрлым ауыр болса, өмірге берілген екі баға да соғұрлым төмен болады.

6.5. Отбасылық-демографиялық жағдай

Отбасылық-демографиялық жағдай неке мәртебесі, балалардың болуы және отбасының көлемі арқылы сипатталады. Бұл белгілер формалды топтарды салыстыруға мүмкіндік береді, бірақ қатынастардың сапасын, көмектің қолжетімділігін және іс жүзінде алынатын қолдауды өлшемейді. Қарым-қатынас ресурстары 9.3-бөлімде егжей-тегжейлі қарастырылады.

Отбасылық жағдай жөніндегі деректер некеде тұрған адамдар әрдайым басқалардан бақыттырақ деген қарапайым тәуелділікті растамайды. TERR-2024 зерттеуінде бақыттың орташа бағасы некеде тұрмайтындар арасында 4,28, некеде тұрғандар арасында 4,16 болды. Ажырасқандарда бұл баға төменірек — 3,70, бірақ бұл топта небәрі 20 адам болғандықтан, бағалауда елеулі белгісіздік бар. SWB-2025 зерттеуінде де айырмашылықтар шағын: некеде тұрмайтындарда орташа көрсеткіш — 4,29, тіркелген некедегілерде — 4,26, ажырасқандарда — 4,10 және жесірлерде 4,02 болды.

TERR-2024 зерттеуінде баланың болуы бақытпен іс жүзінде байланысты емес: корреляция коэффициенті r = 0,04 шамасында. Алайда бұл нәтижені ата-ана болудың маңызы жоқ деп түсінуге болмайды. «Баласы бар — баласы жоқ» деген екілік көрсеткіш балалардың саны мен жасын, бірге тұруын, материалдық жүктемені және күнделікті күтім көлемін ескермейді. Сонымен қатар ата-ана болудың салдары әртүрлі бағытта көрінуі мүмкін: балалар өмірдің мәні мен отбасына байланыстылық сезімін күшейтіп, бір мезгілде шығындар мен уақыт тапшылығын арттыруы ықтимал.

Қолда бар материалдарда үй шаруашылығының көлемі бірге тұратын және ортақ бюджет жүргізетін адамдар саны арқылы беріледі. Бұл көрсеткіш табысты талдағанда отбасылық жүктемені ескеруге мүмкіндік береді, бірақ туыстық байланыстар мен отбасының ұрпақтық құрамын ашпайды. Аталған айнымалы арқылы респонденттің серігімен, балала-

рымен, ата-анасымен немесе басқа туыстарымен тұратынын анықтай алмайды. Сондықтан үй шаруашылығының көлемін отбасылық қолдаудың дербес өлшемі емес, бақылаушы сипаттамасы ретінде қолдану қажет.

Қабылданатын қолдаудың, байланыстар жиілігінің және жақын қатынастар сапасының егжей-тегжейлі талдауы 9.3-бөлімде берілген; бұл жерде аталған көрсеткіштер отбасылық және әлеуметтік қатыстылықтың қай қыры субъективті әл-ауқат теңсіздігімен байланысты екенін анықтау үшін пайдаланылады.

6.6. Денсаулық және психологиялық қолайсыздық

Денсаулық — субъективті әл-ауқаттың әлеуметтік теңсіздігін сипаттайтын негізгі өлшемдердің бірі. Ол адамның жұмыс істеуіне, күнделікті белсенділігін сақтауына, әлеуметтік қатынастарға қатысуына және қолжетімді ресурстарды пайдалануына ықпал етеді. Дегенмен қолда бар зерттеулер денсаулықтың бір көрсеткішке біріктіруге болмайтын әртүрлі қырларын тіркейді. Ұлттық статистика бюросының зерттеулер сериясы денсаулық жағдайына қанағаттануды өлшейді; SWB-2025 денсаулықтың жалпы өзіндік бағасын, психологиялық симптомдардың жиілігін және қажетті дәрі-дәрмек не медициналық көмектің қолжетімсіз болған жағдайларын өлшейді. Медициналық расталған аурулар мен функционалдық шектеулер бұл деректерде жүйелі түрде өлшенбеген. Жалғыз жанама санат — мүгедектік себебінен жұмыс істемеу; SWB-2025 деректерінде мұндай сегіз жағдай ғана болғандықтан, ол топтық талдауға пайдаланылмайды.

Ең тұрақты нәтиже Ұлттық статистика бюросының ресми сериясынан алынды. 2017-2023 жылдардағы әрбір толқында денсаулыққа қанағаттану өмірге қанағаттанумен оң байланысты: Спирмен коэффициенті 0,540 пен 0,620 аралығында өзгереді. Байланыс қаржылық қанағаттануды, жасты,

жыныcты, елді мекен түрін және өңірді ескергеннен кейін де сақталады. Денсаулықтың стандартталған коэффициенті 0,168 — 0,397 аралығында және барлық толқында нөлден статистикалық тұрғыдан ерекшеленеді. Бақыттың да өзіндік бағасы бойынша нәтиже қайталанады: 2018-2022 жылдары рангтік корреляциялар 0,480 — 0,557 аралығында болды. Демек, бұл бір зерттеудің кездейсоқ табысы емес, әртүрлі тәуелді айнымалылар мен жылдарда байқалған қайталанатын байланыс.

2022-2023 жылдары түзетілген денсаулық коэффициентінің төмендеуі байланыстың жойылғанын білдірмейді. Бұл жылдары жұптық корреляциялар жоғары күйінде қалады, бірақ қаржылық жағдайға қанағаттану модельге қосқанда денсаулықтың дербес байланысы әлсірейді. Бұл материалдық жағдай мен денсаулықтың өзара тығыз астасқанын көрсетеді: денсаулықтағы шектеулер шығындардың артуымен және еңбек мүмкіндіктерінің азаюымен қатар жүруі мүмкін, ал қаржылық қиындықтар емделуге қолжетімділікті және өз жағдайын субъективті бағалауды нашарлатуы ықтимал.

SWB-2025 деректері бұл қорытындыны сұрақтың басқа тұжырымдамасы арқылы тексеруге мүмкіндік береді. 1-10 шкаласы бойынша денсаулықтың өзіндік бағасы өмірге қанағаттанумен $\rho = 0{,}400$, ал бақытпен $\rho = 0{,}290$ деңгейінде байланысты. Жас пен оның сызықтық емес әсерін, жынысты, білімді, жұмыспен қамтылуды, материалдық жағдайды, отбасылық мәртебені, үй шаруашылығының көлемін және өңірді ескеретін көпфакторлы модельдерде стандартталған коэффициенттер тиісінше 0,299 және 0,204 болады. Реттік логистикалық модель арқылы жүргізілген қосымша тексеру де осы қорытындыға әкеледі: денсаулықтың өзіндік бағасы бір стандартты ауытқуға артқан кезде өмірге қанағаттанудың жоғарырақ санатын таңдау мүмкіндігі 1,95 есеге, ал бақыттың жоғарырақ санатын таңдау мүмкіндігі 1,56 есеге ұлғаяды.

Осы зерттеуде психологиялық қолайсыздықтың бес көрінісі өлшенді: мазасыздық, қатты шаршау, көңілдің түсуі, зейін

қоюдағы қиындықтар және ұйқының бұзылуы. Тармақтар жеткілікті дәрежеде үйлесімді шкала құрайды: Кронбах альфа коэффициенті 0,758, ал бірінші компонент олардың жалпы дисперсиясының 51,0%-ын түсіндіреді. Психологиялық қолайсыздық индексі өмірге қанағаттанумен ($\rho = -0{,}334$) және бақытпен ($\rho = -0{,}237$) теріс байланысты. Әлеуметтік сипаттамалар ескерілгеннен кейін де байланыстар сақталады. Реттік модельдерде индекстің бір стандартты ауытқуға ұлғаюы өмірге қанағаттанудың жоғарырақ санатына өту мүмкіндігінің 42,7%-ға, ал бақыт бойынша 30,8%-ға төмендеуімен байланысты. Сызықтық сезімталдық тексеруінде денсаулықтың өзіндік бағасын қосу өмірге қанағаттану моделінің R^2 көрсеткішін 0,116-дан 0,230-ға, ал психологиялық қолайсыздықты енгізу 0,262-ге дейін арттырады. Демек, дене жағдайының жалпы өзіндік бағасы мен психологиялық қолайсыздық субъективті әл-ауқат айырмашылықтарының өзара байланысты, бірақ бірдей емес қырларын көрсетеді.

Кесте 6.9 — Денсаулық пен психологиялық қолайсыздықтың субъективті әл-ауқатпен байланысы

Дереккөз және көрсеткіш	Бастапқы байланыс	Әлеуметтік сипаттамалар ескерілгеннен кейінгі нәтиже
ҰСБ, 2017-2023: денсаулыққа және өмірге қанағаттану; әр толқында N = 11,5 — 11,7 мың	Барлық жеті толқында $\rho = 0{,}540–0{,}620$	Қаржылық қанағаттану, жас, жыныс, елді мекен түрі және өңір ескерілгеннен кейін стандартталған коэффициент 0,168–0,397; $p < 0{,}001$
ҰСБ, 2018–2022: денсаулыққа қанағаттану және бақыт; әр толқында N = 11,7 — 11,8 мың	$\rho = 0{,}480$ — 0,557	Байланыстың бағыты мен шамасы қатарынан бес толқында қайталанады

6.9 кестенің жалғасы

SWB-2025: денсаулықтың өзіндік бағасы; толық модельдегі N = 1881	Өмірге қанағаттанумен ρ = 0,400; бақытпен ρ = 0,290	Реттік модель: өмірге қанағаттану үшін МҚ = 1,945, бақыт үшін МҚ = 1,560; p < 0,001
SWB-2025: психологиялық әл-ауқатсыздық индексі; α = 0,758	Өмірге қанағаттанумен ρ = −0,334; бақытпен ρ = −0,237	Реттік модель: тиісінше МҚ = 0,573 және 0,692; p < 0,001

Ескерту. ρ — Спирменнің рангтік корреляция коэффициенті; МҚ — реттік логистикалық модельде тәуелді айнымалының жоғарырақ санатын таңдаудың мүмкіндік қатынасы. SWB-2025 модельдері жасты және оның сызықтық емес әсерін, жыныстық, білімді, жұмыспен қамтылуды, материалдық жағдайды, отбасылық мәртебені, отбасының көлемін және өңірді ескереді.

Жас пен гендерлік айырмашылықтар денсаулықты теңсіздіктің басқа негіздерімен байланыстыра қарастыру қажеттігін растайды. SWB-2025 деректерінде денсаулықтың орташа өзіндік бағасы 18-29 жас тобындағы 8,52 баллдан 60 жастан асқандар арасында 7,17 баллға дейін төмендейді. Ерлерде ол — 8,20 балл, әйелдерде — 7,72 балл, ал психологиялық қолайсыздық индексінің орташа мәні тиісінше 2,36 және 2,53.

Алынған нәтижелер денсаулықтың әлеуметтік теңсіздік құрылымындағы орнын нақтылауға мүмкіндік береді. Өмірді жалпы бағалау мен денсаулықтың субъективті жағдайы арасындағы байланыс ең сенімді түрде қайталанады. Психологиялық қолайсыздық дербес өлшемді құрайды, ал оны енгізу модельдердің түсіндіру қабілетін едәуір жақсартады. Жас және жыныс бойынша айырмашылықтар денсаулықты әлеуметтік теңсіздіктің өзге негіздерімен бірге талдау қажеттігін көрсетеді.

Денсаулықтың нашар болуы өмірді бағалауды төмендетуі мүмкін, бірақ субъективті әл-ауқаттың төмендігі де денсаулықтың өзіндік бағасына және хабарланатын симптом-

дар жиілігіне ықпал ете алады. Сонымен бірге денсаулық пен өмірге қанағаттану бір сұхбатта өлшенеді және жауап беру стилінің ортақ ерекшеліктерін ішінара көрсетуі мүмкін. Сондықтан бұл тарауда денсаулық субъективті әл-ауқат айырмашылықтарының тұрақты қайталанатын факторы ретінде қарастырылады.

6.7. Елді мекен түрі: қала және ауыл

Елді мекен түрі субъективті әл-ауқатпен байланысты болуы мүмкін көптеген айырмашылықтарды біріктіреді. Қалалар әдетте жұмыс, білім және қызмет түрлерінің кең таңдауын ұсынады, бірақ тұрғын үйдің қымбаттығымен, уақыт шығындарымен және күнделікті өмірдің жоғары қарқынымен қатар жүреді. Ауылдық жерлер тығызырақ әлеуметтік байланыстар мен тұрғын үйге жұмсалатын шығынның аздығын қамтамасыз етуі мүмкін, алайда жұмысқа, медицинаға, білімге және көлікке қолжетімділікті шектеуі ықтимал. Сондықтан қала мен ауылды салыстыру айырмашылықтың бар-жоғын анықтайды, бірақ оның қандай факторлардан туындайтынын түсіндірмейді.

Талдау Ұлттық статистика бюросының 2018-2023 жылдардағы зерттеу деректеріне негізделген. Әр жыл үшін орташа бағалар, 8-10 жауаптарының үлесі және қала мен ауыл айырмашылықтарының стандартталған шамалары есептелді. Одан кейін қала және ауыл тұрғындарының құрамын ескеретін бірізді модельдер құрылды. Он балдық шкаланы реттік шкала есебінде де қарастыруға болатындықтан, нәтижелер реттік логистикалық регрессия бағаларымен қосымша салыстырылды.

Өмірге қанағаттану бойынша бастапқы айырмашылық 2018-2021 жылдары анағұрлым көбірек байқалды. Ауыл тұрғындарының орташа бағалары қала тұрғындарынан 0,249 — 0,374 баллға жоғары болды. 2022-2023 жылдары айырмашы-

лық 0,103 баллға дейін азайды. Барлық жылда оның шамасы шағын болып қалды: елді мекен түрінің өзі жеке бағалардың шашырауының 1,5%-ынан аспайтын бөлігін түсіндірді.

Кесте 6.10 — Өмірге қанағаттанудағы қала мен ауыл айырмашылықтары, 2018-2023 жж.

Жыл	Жарамды N: қала / ауыл	Орташа мән: қала / ауыл	Орташа мәндер айырмасы	Коуэннің d көрсеткіші	8-10 үлесі, %: қала / ауыл (айырмасы, п.т.)
2018	6060 / 5856	7,492 / 7,741	+0,249	0,147	54,9 / 61,4 (+6,5)
2019	6441 / 5495	7,494 / 7,824	+0,330	0,207	56,9 / 65,4 (+8,6)
2020	6490 / 5401	7,694 / 7,990	+0,296	0,189	59,7 / 68,4 (+8,7)
2021	6516 / 5409	7,665 / 8,039	+0,374	0,246	58,0 / 68,0 (+10,0)
2022	6494 / 5407	7,450 / 7,553	+0,103	0,073	42,1 / 41,6 (-0,4)
2023	6508 / 5443	7,484 / 7,587	+0,103	0,072	43,1 / 44,6 (+1,5)

Орташа мәндер мен санаттық үлестерді салыстыру маңызды өлшеу әсерін анықтайды. 2022 жылы 8-10 жауаптарының үлесі қалада бар болғаны 0,4 пайыздық тармаққа жоғары болса да, орташа балл ауылда жоғары болып қалды. 7-10 шегін қолданғанда ауыл үлесі 5,4 тармаққа, ал 9-10 шегінде 2,0 тармаққа жоғары болды. Демек, 2022 жылғы шағын «қалалық артықшылық» бүкіл үлестірімді сипаттамайды, ол 7 мен 8 баллдың арасындағы шекке байланысты туындайды.

Бақыт туралы сұрақ бойынша ауыл респонденттерінің орташа бағалары осы көрсеткіш қолжетімді болған бес жылдың бәрінде, яғни 2018-2022 жылдары, жоғары болды. Орташа мәндер айырмасы 0,226–0,410 балл, ал 8-10 жауаптарының үлесіндегі алшақтық 6,4–11,2 пайыздық тармақ болды. Ең үлкен айырма 2021 жылы байқалды: 8-10 жауаптарының үлесі қалада 64,4%-ға, ауылда 75,7%-ға жетті.

Кесте 6.11 — Бақыттың өзіндік бағасындағы қала мен ауыл айырмашылықтары, 2018-2022 жж.

Жыл	Жарамды N: қала / ауыл	Орташа мән: қала / ауыл	Орташа мәндер айырмасы	Коуэннің d көрсеткіші	8-10 үлесі, %: қала / ауыл (айырмасы, п.т.)
2018	6020 / 5826	7,974 / 8,294	+0,321	0,200	66,5 / 75,2 (+8,7)
2019	6400 / 5456	7,845 / 8,072	+0,226	0,141	64,3 / 71,0 (+6,7)
2020	6382 / 5361	8,018 / 8,343	+0,324	0,208	68,0 / 76,0 (+8,0)
2021	6457 / 5373	7,932 / 8,343	+0,410	0,267	64,4 / 75,7 (+11,2)
2022	6477 / 5367	8,062 / 8,320	+0,258	0,170	67,2 / 73,6 (+6,4)

Байқалған айырмашылықтар олардың елді мекен түрімен тікелей байланысты екенін немесе қала мен ауыл халқы құрамының әркелкілігінен туындағанын анықтауға мүмкіндік бермейді. Осы түсіндірмелерді ажырату үшін модельдер бірізді түрде бағаланды. Бірінші модель өзге факторларды ескермеген бастапқы айырманы көрсетті. Екінші модельде жыныс, жас және тұрғылықты өңір ескерілді. Үшінші модельге денсаулық пен қаржылық жағдайға қанағаттану қосымша енгізілді. Бұл көрсеткіштер елді мекен түрі мен субъективті әлауқат арасындағы байланысты жанама түрде жеткізуі мүмкін болғандықтан, үшінші модельдің коэффициентін тұрғылықты жердің «таза» әсері деп түсіндіруге болмайды.

Кесте 6.12 — Бірізді модельдердегі ауыл және қала тұрғындарының айырмашылықтары, балл

Көрсеткіш	Жыл	Басқа факторларсыз	Жыныс, жас және өңір ескерілген	Денсаулық пен қаржылық жағдай қосымша ескерілген
Өмірге қанағаттану	2018	0,249*	0,237*	0,175*
	2019	0,330*	0,246*	0,119*
	2020	0,296*	0,287*	0,097*
	2021	0,374*	0,362*	0,129*
	2022	0,103*	0,059*	0,029
	2023	0,103*	0,002	–0,022
Бақыт	2018	0,321*	0,257*	0,202*
	2019	0,226*	0,116*	–0,009
	2020	0,324*	0,275*	0,111*
	2021	0,410*	0,330*	0,117*
	2022	0,258*	0,131*	0,098*

*Ескерту. * $p < 0,05$.*

Жыныс, жас және өңір ескерілгеннен кейін 2018-2021 жылдардағы өмірге қанағаттану айырмашылықтары сақталып, ауыл тұрғындарының пайдасына 0,237–0,362 балл аралығында болды. 2022 жылы коэффициент 0,059 баллға, ал 2023 жылы 0,002-ге дейін төмендеп, нөлден статистикалық тұрғыдан ерекшеленбеді. Денсаулық пен қаржылық жағдайға қанағаттануды қосымша ескергеннен кейін де 2022 және 2023 жылдардың коэффициенттері статистикалық мәнділікке жетпеді. Бұл нәтиже қарастырылған кезеңнің соңына қарай қала мен ауыл арасындағы айырмашылықтардың іс жүзінде жойылғанын көрсетеді.

Бақыт бойынша нәтижелер онша біркелкі болмады. Енгізілген барлық факторды ескергеннен кейін ең айқын байланыс 2018 жылы байқалды. 2019 жылы денсаулық пен қаржылық жағдайға қанағаттану қосылған соң айырма жойылды, ал 2020-2022 жылдары ауыл тұрғындарының шағын артықшылығы сақталды.

Ұқсас нәтижелер реттік модельдерде де алынды. Толық түзетілген өмірге қанағаттану модельдерінде ауыл тұрғындарының жоғарырақ жауап санатын таңдау мүмкіндіктерінің қатынасы 2018-2021 жылдары 1,21–1,30, 2022 жылы 1,07 және 2023 жылы 0,99 болды. Соңғы екі коэффициент бірден статистикалық тұрғыдан ерекшеленбеді. Бақыт бойынша байланыс 2019 жылы расталмады, бірақ қалған қолжетімді толқындарда сақталды. Демек, қала мен ауыл айырмашылығының шағын әрі азайып бара жатқаны туралы қорытынды сызықтық немесе реттік модельді таңдауға тәуелді емес.

Жас айырмашылықтары бойынша бөлек тексеру ауыл жастарының субъективті әл-ауқаты төменірек деген болжамды растамады. Ұлттық статистика бюросының 2018-2023 жылдардағы біріктірілген деректерінде 15-24 жастағы ауыл респонденттерінің өмірге қанағаттануының орташа мәні қаладағы құрдастарының көрсеткішінен 0,234 баллға жоғары болды. 2018-2022 жылдардағы бақыт көрсеткіші бойынша айырмашылық 0,338 баллды құрады. Зерттеу жылы, өңір, жыныс, денсаулық пен қаржылық жағдайға қанағаттану ескерілгеннен кейін де ауылда тұру коэффициенті барлық жас топтарында оң болып қалды. Осылайша, қолжетімді деректер ауыл жастары қала жастарымен салыстырғанда жүйелі түрде әл-ауқаты төмен топ деп есептеуге негіз бермейді.

Алынған нәтижелер басқа зерттеулердің қорытындыларымен үйлеседі. Ұлттық статистика бюросының 2018-2021 жылдардағы деректерін талдаған Kudebayeva және Sharipova (2025) отбасының бір мүшесіне шаққандағы табысты, жұмыспен қамтылуды, білімді, неке мәртебесін және өзге сипаттамаларды ескергеннен кейін ауылда тұру мен өмірге қанағаттану арасындағы оң байланысты анықтады. Сонымен бірге WVS және EVS деректеріне негізделген халықаралық талдауы елді мекен көлемінің субъективті әл-ауқатпен байланысы сызықтық емес болуы мүмкін екенін, ал оның дербес үлесі әдетте шағын болатынын көрсетеді [11]. Сондықтан

қала мен ауылды екі ғана санатқа бөліп салыстыру аумақтық әркелкіліктің күрделілігін сөзсіз жеңілдетеді.

TERR-2024 аумақтық зерттеуінің деректері бойынша тексеру өзгеше нәтиже берді. Қала мен ауыл респонденттерінің өмірге қанағаттануы орташа мәндері іс жүзінде бірдей болып, бес балдық шкалада тиісінше 3,96 және 3,99 баллды құрады. Жас, жыныс, отбасылық және материалдық сипаттамалар, сондай-ақ аумақтық кейс ескерілгеннен кейін елді мекен түрінің байланысы расталмады. Өмірге қанағаттану үшін коэффициент −0,023 ($p = 0,860$), бақыт үшін 0,094 ($p = 0,378$) болды. Жалпылау мүмкіндігі бес аумақтық кейспен және ауыл респонденттерінің шағын санымен ($n = 85$) шектеледі. Дегенмен бұл нәтиже қала мен ауыл айырмашылығының барлық кезең мен аумақта тұрақты әрі бірдей емес екенін қосымша дәлелдейді.

Жалпы нәтижелер мынадай қорытынды жасауға мүмкіндік береді. 2018-2021 жылдары ауыл тұрғындарының өмірге қанағаттануы мен бақыт бойынша бағасында шағын артықшылық байқалды. 2022-2023 жылдары айырмашылық едәуір азайды, ал өмірге қанағаттану бойынша өңір мен жеке сипаттамалар ескерілгеннен кейін расталмады. Демек, деректер тұрақты «ауыл бақыты» барын да, қаланың орнықты артықшылығының барын да көрсетпейді. Елді мекен түрінің субъективті әл-ауқатпен байланысы кезеңге, өңірге, халық құрамына және әлеуметтік әрі материалдық ресурстардың бөлінуіне тәуелді.

6.8. Бөліністің төменгі бөлігі және әлеуметтік осалдықтардың ұштасуы

Орташа мәндер мен топтар арасындағы айырмашылықтар әлеуметтік қолайсыздық туралы толық түсінік бермейді. Әлеуметтік саясат үшін өмірге қанағаттанудың жалпы деңгейін ғана емес, төмен баға материалдық ресурстардың

шектеулі болуымен, денсаулықтың нашарлауымен, психологиялық әл-ауқатсыздықпен, жұмыссыздықпен немесе қажетті медициналық көмектің болмауымен қатар кездесетін адамдарды да анықтау маңызды. Мұндай топ салыстырмалы түрде шағын болса да, оның мүшелері ұлттық орташа көрсеткішке аз әсер ете отырып, елеулі қиындықтарға тап болуы мүмкін.

Бөліністің төменгі бөлігінің көлемі таңдалған шекті мәнге байланысты. Ұлттық статистика бюросының 2018-2023 жылдардағы микродеректерінде өмірге қанағаттанудың он балдық шкаласындағы 1-3 жауаптарының үлесі 0,2–1,0% аралығында болды. 1-5 жауаптарын қоса есептегенде, бұл үлес 7,3–11,7%-ға дейін өседі. 2023 жылы тиісті көрсеткіштер 0,4 және 7,4% болды. Демек, шкаланың ең төменгі шетіндегі жауаптар анағұрлым терең қолайсыздықты көрсетеді, бірақ әлеуметтік тұрғыдан маңызды төменгі аймақтың барлығын қамтымайды.

Басқа сауалнамалар да осы жалпы қорытындыға әкеледі. Бақыттың бес баллдық шкаласындағы екі төменгі санатты MAT-2022 қатысушыларының 4,7%-ы, TERR-2024 қатысушыларының 3,4%-ы және SWB-2025 қатысушыларының 2,8%-ы таңдаған. Үш сауалнаманың бәрінде бейтарап санат едәуір кең болып, 12,1–13,1% құрады. Бұл мәндерді орташалауға болмайды: зерттеу жылдары, іріктемелер мен сұрақ тұжырымдары әртүрлі. Оларды салыстыру басқа жайтты көрсетеді: бөліністің төменгі бөлігін бағалау қолданылған шкалаға және қолайсыздықты басқа жауаптардан ажырататын шекке тәуелді.

Бір ғана белгіні емес, бір мезгілде қатар кездесетін бірнеше осалдықты талдау анағұрлым мазмұнды болып шығады. SWB-2025 деректері бойынша бес жағдайды қамтитын көрсеткіш есептелді: ауыр материалдық шектеулер; денсаулықтың өзіндік бағасы 10 баллдың 5-інен аспауы; психологиялық белгілердің орта есеппен «кейде» санатынан сирек болмауы; жұмыссыздық; қажетті дәрі-дәрмектердің немесе медицина-

лық көмектің жиі не мезгіл-мезгіл қолжетімсіз болуы. Осы бес көрсеткіш бойынша толық мәлімет 1886 респондентте болды.

Жекелеген осалдықтар әртүрлі жиілікпен кездесті. Психологиялық әл-ауқатсыздық респонденттердің 30,9%-ында, денсаулықты төмен бағалау — 15,5%-ында, медициналық көмектен қағылу — 12,5%-ында, елеулі материалдық шектеулер — 10,9%-ында, жұмыссыздық — 4,7%-ында тіркелді. Алайда қолайсыздықтың тереңдігін бағалау үшін осы жағдайлардың ұштасуы маңыздырақ. Қолайсыз жағдайлардың саны артқан сайын өмір мен бақыт бағалары бірізді түрде төмендеді.

Кесте 6.13 — Әлеуметтік осалдықтардың санына қарай субъективті әл-ауқат, SWB-2025

Осалдықтар саны	N (%)	Өмірге қанағаттанудың орташа бағасы	1-5 жауаптары, %	Бақыттың орташа бағасы	1-2 жауаптары, %
0	929 (49,3)	9,20	3,0	4,41	1,0
1	621 (32,9)	8,63	8,5	4,19	3,1
2	249 (13,2)	7,78	18,1	4,01	5,2
3 және одан көп	87 (4,6)	6,23	40,2	3,69	10,3

Аталған осалдықтар болмаған кезде өмірге қанағаттанудың орташа бағасы 9,20 баллды, ал 1-5 жауаптарының үлесі 3,0%-ды құрады. Үш немесе одан көп осалдығы бар респонденттер арасында орташа баға 6,23 баллға дейін төмендеп, төменгі жауаптардың үлесі 40,2%-ға дейін өсті. Бақыт көрсеткіші бойынша да осы реттілік байқалды: орташа баға 4,41-ден 3,69 баллға дейін азайды, ал екі төменгі санаттың үлесі 1,0-ден 10,3%-ға дейін көтерілді.

Бұл байланыс жыныстық, жастық және оның сызықтық емес әсерін, білімді, отбасылық жағдайды және өңірді ескергеннен кейін де сақталды. Әрбір қосымша осалдық өмірге қанағаттанудың орта есеппен 0,78 баллға және бақыттың 0,21 баллға төмендеуімен байланысты болды. Екі жағдайда да $p<0,001$. Денсаулық пен психологиялық әл-ауқатсыздықтың шекті мәндерін өзгерту негізгі нәтижені өзгертпеді: бір мезгілде кездесетін қолайсыз жағдайлар неғұрлым көп болса, өмір мен бақыт бағалары соғұрлым төмен болды.

Материалдық жағдай бойынша градиент МАТ-2022 зерттеуінде де қайталанады. Қатысушылардың 10,2%-ында елеулі материалдық шектеулер болды. Осы топта респонденттердің 14,4%-ы бақыт шкаласының екі төменгі санатын таңдаса, қалғандары арасында бұл үлес 3,5% болды. Бұл айырмашылық себеп-салдарлық байланысты дәлелдемейді, бірақ бөліністің төменгі бөлігі шкаланың ерекшеліктерімен ғана емес, күнделікті тұтыну шектеулерімен де байланысты екенін көрсетеді.

Ұсынылған көрсеткіш қосалқы талдамалық сипатқа ие. Оның құрамдас бөліктеріне бірдей салмақ берілді, дегенмен олардың салдары әртүрлі болуы мүмкін. Барлық дерек көлденең қималы сауалнамалар аясында жиналғандықтан, оқиғалардың реттілігін анықтау мүмкін емес. Бұған қоса, бірлескен талдауға жалғыздық, жұмыспен қамту сапасы және қауіпсіздік сезімі енгізілмеді: SWB-2025 зерттеуінде олардың салыстырмалы тікелей көрсеткіштері жоқ. Бұл шектеулер анықталған заңдылықты жоққа шығармайды, бірақ оны түсіндіру шегін белгілейді.

Осылайша, өте төмен бағалар сирек кездескенімен, олар бөліністің төменгі бөлігін түгел қамтымайды. Қолайсыздықтың кеңірек аймағы 1-5 жауаптарын және әсіресе бірнеше әлеуметтік осалдықтың ұштасуын есепке алғанда айқындалады. Өмірді төмен бағалау қаупі бір әмбебап белгінің салдарынан емес, материалдық, медициналық, психологиялық және

еңбек саласындағы шектеулердің бір мезгілде көбеюіне қарай артады.

6-тарауда жүргізілген талдау мынаны көрсетеді:

Қазақстандағы субъективті әл-ауқаттың әлеуметтік теңсіздігі демографиялық топтардың өзгермейтін иерархиясын қалыптастырмайды. Гендерлік және жас ерекшеліктеріне байланысты айырмашылықтар жыл мен көрсеткішке тәуелді, ал білім мен кәсіби мәртебенің өмірді бағалаумен байланысы материалдық жағдай мен денсаулыққа қарағанда әлсіз. Материалдық жағдай бойынша градиент, әл-ауқаттың денсаулық бағасымен байланысы және психологиялық қолайсыздықтың дербес рөлі ең тұрақты түрде қайталанады.

Ресми отбасылық мәртебе мен балаларының болуының түсіндіру қабілеті шектеулі; қарым-қатынастардың сапасы мен қолдаудың қолжетімділігі маңыздырақ. 2018-2021 жылдардағы ауыл тұрғындарының шағын басымдығы 2022-2023 жылдары айтарлықтай қысқарды. Елді мекен түрін бақытты дербес себебі ретінде емес, ресурстар мен шектеулердің ұштасу контексі ретінде түсіну керек.

Бөлініс тің төменгі бөлігі бір ғана топқа немесе ең төменгі жауапқа келіп тірелмейді: ең айқын қолайсыздық бірнеше осалдық ұштасқанда туындайды. Келесі тарау осы логиканы аумақтық деңгейге көшіріп, халық құрамының ықпалы мен жергілікті орта ерекшеліктерінің ықпалын ажыратады.

7-ТАРАУ. ӨМІРГЕ ҚАНАҒАТТАНУДЫҢ ӨҢІРЛІК АЙЫРМАШЫЛЫҚТАРЫ ЖӘНЕ АУМАҚТЫҚ КОНТЕКСТ

7.1. Әл-ауқатты зерттеудегі аумақ ұғымының мәні

Өңірдің өзі өмірге қанағаттанудың жоғары немесе төмен болуына себеп болмайды. Облыс бойынша орташа көрсеткіш әртүрлі жастағы, жыныстағы, әлеуметтік жағдайдағы және әртүрлі елді мекендерде тұратын адамдардың бағалауларынан қалыптасады. Егер бір облыста егде жастағы тұрғындар, ауыл халқы немесе ресурстары шектеулі отбасылар көбірек болса, айырмашылықтың бір бөлігі халық құрамымен байланысты болуы мүмкін. Бұл — құрамдық түсіндірме. Контекстік түсіндірме ортаның өзінің қасиеттеріне, атап айтқанда жұмыспен қамтылу мүмкіндіктеріне, бағаларға, қызметтердің сапасына, қауіпсіздікке, экологияға және институттардың жұмысына қатысты. Үшінші мүмкіндік те бар: айырмашылықтар ішінара зерттеуді ұйымдастыруға, ішкі іріктемелердің құрамына немесе жауап шкаласын әркелкі қолдануға байланысты туындауы мүмкін.

Бұл тетіктерді ажырату әсіресе маңызды, өйткені облыс — аумағы үлкен әрі ішкі құрылымы біртекті емес кеңістік. Өңір бойынша жоғары орташа көрсеткіш оның ішінде әл-ауқаты төмен аудандардың жоқ екенін білдірмейді, ал салыстырмалы түрде төмен көрсеткіш өңірдің барлық тұрғынының жағдайы бірдей дегенді білдірмейді. Мегаполистер, қалалық және ауылдық елді мекендер, облыс орталықтары мен шалғай аудандар өмір сүру құны, көлікке қолжетімділік, еңбек нарығы және әлеуметтік байланыстар бойынша едәуір ерекшеленуі мүмкін. Сондықтан өңірлік деңгейді ел ішіндегі әркелкілікті көруге мүмкіндік беретін алғашқы кеңістіктік қима ретінде түсіну керек, бірақ оны түпкілікті түсіндіру ауқымы деп қарастыруға болмайды.

Халықаралық ұсынымдар өңірлік көрсеткіштерді төмендегідей түсіндіруді ұсынады: жеке адамның сипаттамаларын, аумақтың ерекшеліктерін және іріктемелік бағалаулардың сенімділігін бір мезгілде ескеру қажет [10; 63]. Осы тарауда алдымен жауаптардың бастапқы үлестірімдері қарастырылады, кейін орташа көрсеткіштер мен шкаланың жоғарғы санаттарындағы жауаптардың үлестері салыстырылады. Соңында өңірлік айырмашылықтардың респонденттердің негізгі құрамымен және денсаулық пен қаржылық жағдайға берген субъективті бағаларымен қаншалықты қабаттасатыны тексеріледі.

7.2. Деректер және нәтижелерді түсіндіру қағидалары

Талдаудың негізін Ұлттық статистика бюросының «Халықтың өмір сүру сапасы» зерттеуінің жеке тұлғаны анықтауға мүмкіндік бермейтін микродеректері құрайды; олар 2024 жылғы наурыз айына қатысты жарияланған қорытындылармен салыстырылған. Зерттеуде отбасының 15 жастан асқан бір мүшесі өмірге қанағаттануын 1-ден 10-ға дейінгі шкала бойынша бағалайды. Ресми жарияланымда 1-3 жауаптары «қанағаттанбайды», 4-7 жауаптары «ішінара қанағаттанады», ал 8-10 жауаптары «қанағаттанады» санаттарына біріктірілген. Мұндай топтастыру мониторинг жүргізуге ыңғайлы, алайда кең аралықтардың ішіндегі бір-бірінен едәуір ерекшеленетін жауаптарды біріктіреді. Сондықтан бұдан әрі ресми санаттармен қатар орташа мән, медиана, шашырау және шкала мәндерінің толық қатары пайдаланылады.

Деректер жиынында 11 967 жазба бар, олардың 11 951-інде 1-ден 10-ға дейінгі жарамды баға көрсетілген. Барлық жарамды жауаптардың орташа мәні 7,53 балл, медианасы — 7. Жауаптардың 0,4%-ы 1-3 санатына, 55,8%-ы 4-7 аралығына, ал 43,8%-ы 8-10 санатына жатады. Жоғарғы шектің қатаңырақ 9-10 аралығы жауаптардың 24,6%-ын қамтиды. Ең жиі

таңдалған баға — 7 балл, оны респонденттердің 39,1%-ы таңдаған. Демек, ұлттық деңгейдегі үлестірімді тек жоғары қанағаттанудың басымдығы ретінде сипаттау дұрыс емес: оның басты ерекшелігі — жауаптардың шкаланың аралық және жоғарғы бөліктерінің шекарасында көп шоғырлануы.

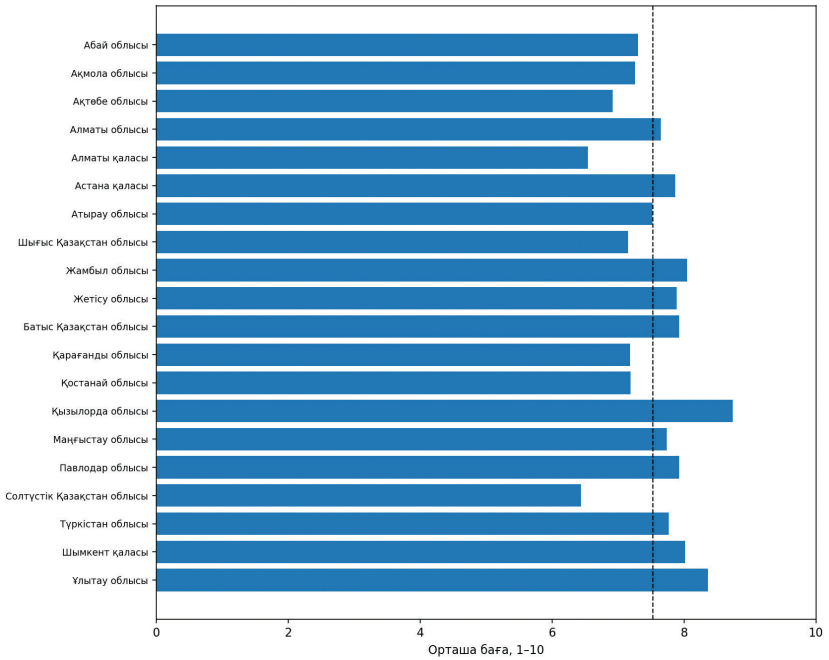
Өңірлік нәтижелерді дұрыс түсіну үшін бір шектеуді ескеру қажет. Қолда бар микродеректерде ресми салмақтар, әлеуметтік топтар және бастапқы іріктеу бірліктері анықталмаған, сондықтан төмендегі есептеулер салмақсыз жүргізілді. Ұлттық деңгейде 8-10 жауаптарының үлесі Ұлттық статистика бюросы жариялаған 43,8% мәнімен сәйкес келеді, алайда жалпы қорытындының сәйкес келуі кіші топтарға қатысты бағалаулардың дұрыстығына кепілдік бермейді. Мысалы, салмақталмаған деректер бойынша 8-10 жауаптарының үлесі қалада 43,1%, ауылда 44,6% болса, ресми жарияланған мәндер тиісінше 38,5% және 55,3%. Бұл алшақтық салмақтардың мазмұндық тұрғыдан маңызды екенін көрсетеді.

Сондықтан бұдан әрі келтірілетін сандар талданып отырған деректер жиынының құрылымын сипаттайды және өңірлік бейіндерді анықтауға, қорытындылардың тұрақтылығын тексеруге және гипотезаларды тұжырымдауға қызмет етеді. Олар облыстар халқының үлестеріне қатысты ресми бағалаулар болып саналмайды және өңірлердің түпкілікті рейтингін құрмайды. Аталған шектеу талдауды пайдасыз етпейді: ол тек қорытындының нақты қолданылу аясын белгілейді және зерттеудің іріктемелік дизайны туралы ақпарат жеткіліксіз болған жағдайда негізсіз сенімділікке жол бермейді.

7.3. Өңірлік айырмашылықтар: ұлттық орташа көрсеткіш бастапқы нүкте ретінде

Өңірлер бойынша талдау жалпыұлттық 7,53 орташа мәнінің едәуір ерекшеленетін бағалардан құралатынын көрсетеді. Талданған ішкі іріктемелердегі орташа мәндер Солтүстік

Қазақстан облысындағы 6,44 баллдан Қызылорда облысындағы 8,74 баллға дейін өзгереді; шеткі мәндердің айырмасы 2,30 баллға жетеді. Он балдық шкала үшін бұл — тұтас елге арналған бір ғана көрсеткіштен байқалмайтын елеулі алшақтық.

7.1-сурет. Талданған деректер жиынындағы өңірлер бойынша өмірге қанағаттанудың орташа деңгейі

Ескерту. Жалпы жарамды жауаптар бойынша орташа мән — 7,53 балл. Көрсеткіштер ресми салмақтарды қолданбай есептелген және талданатын деректер жиынтығын сипаттайды; бұл сурет өңірлердің ресми рейтингі болып табылмайды.

Дереккөз: Ұлттық статистика бюросының микродеректері бойынша авторлардың есептеулері.

Бақыланған аралықтың жоғарғы бөлігінде Ұлытау облысы (8,36), Жамбыл облысы (8,05) және Шымкент қаласы (8,02) да орналасқан. Павлодар, Батыс Қазақстан, Жетісу облыстары мен Астанадағы мәндер шамамен 7,9 баллға тең. Атырау облысы (7,52) жалпы орташа мәнге жақын, ал Ақтөбе облысында (6,92), Алматы қаласында (6,54) және Солтүстік Қазақстан облысында (6,44) көрсеткіш жеті баллдан төмен. Бұл айырмашылықтар жауаптардың біркелкі еместігін көрсетеді, бірақ оларды қалыптастырған экономикалық, әлеуметтік немесе өлшеуге байланысты тетіктерді өздігінен ашып бермейді.

7.1-кестеде барлық жиырма аумақтың нақты сипаттамалары келтірілген. Өңірлер орын беру үшін емес, бағалардың деңгейі мен үлестірім нысанын салыстыру мақсатында әліпбилік тәртіппен берілген. Орташа мәннен бөлек, медиана, стандартты ауытқу және 8-10 жауаптарының үлесі көрсетілген. Бұл көрсеткіштерді бірге қарау маңызды: бірдей орташа мән жауаптардың әртүрлі шоғырлануымен, ал қанағаттанғандардың ұқсас үлесі жоғарғы және төменгі бағалардың әртүрлі жиілігімен қатар жүруі мүмкін.

Кесте 7.1 — Өңірлер бойынша өмірге қанағаттанудың негізгі сипаттамалары

Өңір	Жауаптар саны	Орташа мән	Медиана	Стандартты ауытқу	8-10, %
Абай облысы	510	7,30	7	1,25	26,9
Ақмола облысы	749	7,26	7	1,56	29,2
Ақтөбе облысы	719	6,92	7	0,93	14,5
Алматы облысы	477	7,65	8	1,31	59,3
Алматы қаласы	717	6,54	7	1,27	16,9
Астана қаласы	556	7,87	8	1,24	56,7
Атырау облысы	503	7,52	7	1,39	38,2

7.1 кестенің жалғасы

Шығыс Қазақстан облысы	480	7,15	7	1,25	35,4
Жамбыл облысы	629	8,05	8	1,22	59,3
Жетісу облысы	478	7,89	8	1,39	63,6
Батыс Қазақстан облысы	659	7,93	8	1,48	56,3
Қарағанды облысы	622	7,18	7	1,30	24,3
Қостанай облысы	777	7,19	7	1,04	32,3
Қызылорда облысы	600	8,74	9	0,90	93,7
Маңғыстау облысы	567	7,74	8	1,83	61,0
Павлодар облысы	780	7,93	8	1,34	53,5
Солтүстік Қазақстан облысы	659	6,44	7	1,16	8,8
Түркістан облысы	600	7,77	7	1,42	49,5
Шымкент қаласы	479	8,02	8	1,47	61,2
Ұлытау облысы	390	8,36	8	1,45	69,2

Ескерту. Мәндер ресми салмақтарды қолданбай есептелген және өңірлер халқын емес, талданған деректер жиынын сипаттайды.
Дереккөз: Ұлттық статистика бюросының микродеректері бойынша авторлардың есептеулері.

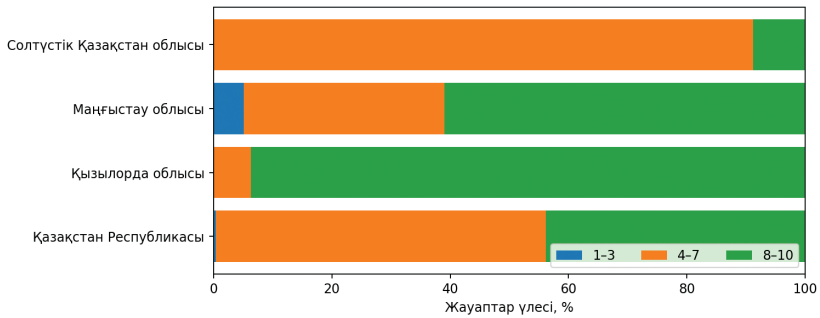
7.4. Неліктен бір ғана орташа мән жеткіліксіз

Орташа мән жалпы бағдар алуға қолайлы, бірақ жауаптардың шкаланың қай тұсында шоғырланғанын көрсетпейді. Өңірлік талдауда үш жағдайды ажырату айрықша маңызды: шкаланың жоғарғы бөлігіндегі шоғырлану, кең аралық диапазонда жинақталу және жоғары бағалармен қатар төменгі мәндердің де едәуір үлесі кездесетін полярлану. Кейде орташа мәндері ұқсас болғанымен, бұл жағдайлардың әлеуметтік мәні әртүрлі.

Кесте 7.2 — Бір-біріне қарама-қарсы үш өңірлік бейін, %

Аумақ	Орташа мән	Стандартты ауытқу	1-3	4-7	8-10	9-10
Қазақстан Республикасы	7,53	1,43	0,4	55,8	43,8	24,6
Қызылорда облысы	8,74	0,90	0,0	6,3	93,7	60,3
Маңғыстау облысы	7,74	1,83	5,1	33,9	61,0	36,5
Солтүстік Қазақстан облысы	6,44	1,16	0,0	91,2	8,8	3,9

Ескерту. ҰСБ жіктеуі бойынша 1-3 — «қанағаттанбайды», 4-7 — «ішінара қанағаттанады», 8-10 — «қанағаттанады»; 9-10 — қосымша, неғұрлым қатаң жоғарғы шек.
Дереккөз: Ұлттық статистика бюросының микродеректері бойынша авторлардың есептеулері.

7.2-сурет. Шкала бөліктері бойынша өмірге қанағаттанудың өңірлік бейіндері

Қызылорда облысының бейіні шкаланың жоғарғы бөлігінде айқын шоғырлануымен ерекшеленеді. Мұндағы орташа мән 8,74 балға жетеді, медиана 9-ға тең, ал жауаптардың 93,7%-ы 8-10 аралығына жатады. Сонымен бірге респонденттердің 60,3%-ы 9 немесе 10-ды таңдаған, стандартты ауытқу небәрі 0,90. Басқаша айтқанда, жоғары орташа мән аз ғана шеткі жауаптардан емес, жоғары бағалардың кең әрі салыстырмалы біркелкі шоғырлануынан қалыптасқан.

Маңғыстау облысы мүлде басқа бейінді көрсетеді. Оның орташа мәні 7,74 балл, яғни жалпыұлттық көрсеткішке жақын, ал 8-10 жауаптарының үлесі 61,0%-ға жетеді. Сонымен қатар жауаптардың 5,1%-ы төменгі 1-3 санатына жатады, ал стандартты ауытқу 1,83 болып, өңірлік ішкі іріктемелер ішіндегі ең жоғары мәнді құрайды. Мұнда қанағаттанғандардың жоғары үлесі төмен баға берген елеулі топпен қатар кездеседі. Мұндай үлестірім жай ғана жоғары немесе төмен деңгейден гөрі әлеуметтік саясат үшін орташа мәннен маңыздырақ болуы мүмкін ішкі әркелкілікті көрсетеді.

Солтүстік Қазақстан облысында 1-3 жауаптары іс жүзінде кездеспейді, алайда жауаптардың 91,2%-ы 4-7 аралығында шоғырланып, тек 8,8%-ы 8-10 санатына кіреді. Сондықтан төмен орташа мәнді (6,44) жаппай аса ауыр қолайсыздықтың белгісі деп түсіндіруге болмайды. Ол, ең алдымен, шкаланы ұстамды пайдалануды және жоғарғы бағаларға сирек өтуді көрсетеді. Үш бейінді салыстыру бір ғана көрсеткіш толық үлестірімді талдаудың орнын баса алмайтынын дәлелдейді.

Көрсеткішті таңдау кейбір өңірлердің өзара орналасуын да өзгертеді. Орташа мән, 8-10 және 9-10 жауаптарының үлесі бойынша реттілік жалпы ұқсас болғанымен, жекелеген аумақтарда төрт-бес орынға өзгереді. Мысалы, Маңғыстау облысы орташа мәнге қарағанда жоғарғы жауаптар үлесі бойынша жоғарырақ көрінеді, өйткені оның үлестірімінде жоғары және төмен бағалар қатар бар. Ал Павлодар облысы орташа мән бойынша 8-10 үлесіне қарағанда қолайлырақ орында, себебі жауаптардың едәуір бөлігі жеті шамасында шоғырланған. Сондықтан алдағы уақытта орындардың бір ғана кестесін емес, бірін-бірі толықтыратын бірнеше сипаттаманы жариялау орынды. 1-10 мәндері бойынша толық үлестірім тараудың қосымшасында берілген.

7.5. Өңірлік айырмашылықтар немен түсіндіріледі

Алғашқы ықтимал түсіндірме өңірлік ішкі іріктемелер құрамының әртүрлілігіне байланысты. Оны тексеру үшін барлық енгізілген айнымалылар бойынша дерегі толық 11 654 бақылауға сипаттамалық регрессиялық модельдер тізбегі бағаланды. Жастың сызықтық емес байланысын, жыныс және елді мекен түрін бірге есепке алу өмірге қанағаттанудың статистикалық өзгергіштігінің небәрі 1,1%-ын қамтиды. Өңірлік тиесілікті қосқанда бұл көрсеткіш 16,5%-ға дейін өседі. Өңірлерді жас, жыныс және қала-ауыл құрамы бірдей болған жағдайда салыстырсақ, орташа мәндер ауқымы іс жүзінде өзгермейді: бастапқы 2,30 баллға қарсы 2,29 балл. Демек, осы деректер жиынындағы аумақтық әркелкілік өңірлер халқының аталған негізгі сипаттамалар бойынша айырмашылығымен ғана түсіндірілмейді.

Кесте 7.3 — Өмірге қанағаттанудың диагностикалық модельдерінің тізбегі

Модель	Енгізілген сипаттамалар	R^2	Мазмұндық түсіндірме
1	Жас, жастың квадраты, жыныс, елді мекен түрі	0,011	Негізгі құрам айырмашылықтардың аз ғана бөлігімен байланысты
2	1-модель және өңір	0,165	Негізгі құрамды ескергеннен кейін де өңірлік әркелкілік сақталады
3	1-модель және денсаулық пен қаржылық жағдай бағалары	0,659	Денсаулық пен қаржылық жағдай бағалары өмірді жалпы бағалаумен тығыз байланысты
4	3-модель және өңір	0,673	Осы бағаларды ескергеннен кейін өңірдің қосымша рөлі едәуір азаяды

Ескерту. Модельдер ресми салмақтарсыз есептелген және себеп-салдарлық әсерлерді дәлелдеу үшін емес, сипаттамалық диагностика үшін пайдаланылады.

Дереккөз: Ұлттық статистика бюросының микродеректері бойынша авторлардың есептеулері.

Денсаулыққа және жеке қаржылық жағдайға қанағаттану енгізілгенде басқа көрініс байқалады. Біріншісінің өмірді жалпы бағалаумен корреляциясы 0,592, екіншісінікі 0,798 деңгейінде. Негізгі сипаттамаларды осы екі бағамен біріктіретін модель жауаптар өзгергіштігінің 65,9%-ын қамтиды. Өңірді кейіннен қосу R^2 мәнін тек 0,673-ке дейін арттырады, яғни өңірлік блоктың қосымша үлесі 15,4-тен 1,4 пайыздық тармаққа дейін қысқарады. Түзетілген өңірлік мәндердің ауқымы 0,65 баллға дейін азаяды.

Бұл нәтиже өңірдің маңызы жоғалады дегенді білдірмейді және денсаулық не қаржылық жағдай өмірге қанағаттанудың бірден-бір себептері екенін дәлелдемейді. Үш көрсеткіш те бір уақытта және бір респонденттің субъективті бағасы ретінде өлшенген. Кемінде үш түсіндірме болуы мүмкін: өңір жағдайлары табыс пен медициналық ресурстарға қолжетімділік арқылы өмірді жалпы бағалауға әсер етуі мүмкін; жеке ресурстар тұрғылықты жерге тәуелсіз ерекшеленуі мүмкін; ақырында, жауап берудің жалпы оң не теріс мәнері барлық бағалардың корреляциясын арттыруы ықтимал. Бір реттік көлденең қима бұл түсіндірмелердің бірін таңдауға мүмкіндік бермейді.

Соған қарамастан, алдыңғы тараумен байланыс айқынырақ көрінеді. Материалдық осалдық пен денсаулық жағдайы жекелеген адамдардың сипаттамалары ғана емес, кеңістіктік теңсіздіктің ықтимал арналары да болып табылады. Өңірлік көрініс түрлі аумақтарда жеке ресурстар мен өмірдің нақты салаларын бағалаудың қалай ұштасатынын едәуір дәрежеде көрсетеді. Демек, өңірді бақыттың дербес себебі ретінде емес, кейбір тәуекелдер жинақталып, басқалары өтелетін орта ретінде қарастырған дұрыс.

Алайда ұлттық орташа мәндер елеулі өңірлік әркелкілікті жасырады. 2018-2021 жылдары әр топта кемінде 30 бақылауы бар, салыстыруға жарамды 14 өңірдің 11-12-сінде өмірге қанағаттанудың орташа бағасы ауыл тұрғындары арасында жоғары болды. 2022 жылы жеті өңірде ауылдағы, тағы жеті өңірде қаладағы бағалар жоғары болды. 2023 жылы салысты-

руға жарамды 17 өңірдің тоғызында ауылдық, сегізінде қалалық артықшылық байқалды.

Өңір ішіндегі айырманың медианасы 2018-2021 жылдардағы 0,26–0,34 баллдан 2022 жылы 0,06 баллға және 2023 жылы 0,02 баллға дейін қысқарды. Осылайша, қарастырылған кезең соңында ауылдың жалпыұлттық артықшылығы іс жүзінде жойылып, оның орнына жекелеген өңірлердегі қала мен ауыл арасындағы әртүрлі арақатынастар келді.

Өмірдің жекелеген салаларын бағалау ауылдағы байқалған артықшылықтың қандай қырлармен байланысты екенін нақтылауға мүмкіндік береді. 2023 жылы ауыл респонденттері әріптестермен қарым-қатынасқа қанағаттануды орта есеппен 0,330 баллға, достармен — 0,300, туыстармен — 0,279, денсаулық жағдайын — 0,234, тұрғын үйді — 0,219 және қаржылық жағдайды — 0,110 баллға жоғары бағалады. Бұл нәтижелер әлеуметтік байланыстар мен қабылданатын тұрмыс жағдайларының маңызы туралы болжаммен үйлеседі, бірақ табыс деңгейі, денсаулық жағдайы немесе қызметтер сапасы тұрғысынан ауылдың объективті артықшылығын дәлелдемейді. Барлық көрсеткіш бір сұхбат барысында алынған субъективті бағалар болғандықтан, байқалған байланыстардың бір бөлігі респонденттердің өмірінің түрлі қырларын жүйелі түрде жоғарырақ не төменірек бағалауға жалпы бейімділігін көрсетуі мүмкін.

7.6. Субъективті бағалау және өңірдің объективті жағдайлары

ҰСБ жауаптарындағы өңірлік айырмашылықтарды басқа көрсеткіштерді пайдаланатын зерттеулермен салыстыру қажет. Rodríguez-Pose және әріптестері (2024) Қазақстанның барлық жиырма өңірінде 4032 адамнан сауалнама алып, көрсеткіштердің екі түрін құрастырған: өмірдің түрлі қырларын қабылдауға негізделген субъективті индекс және экономика-

лық, әлеуметтік әрі институционалдық сипаттамаларды да қамтитын біріктірілген индекс. Олардың кеңістіктік нәтижелері едәуір ерекшеленген. Алматы мен Астана субъективті индекс бойынша төменірек көрінгенімен, объективті көрсеткіштер қосылғанда қолайлырақ топқа өткен. Бірқатар облыста кері арақатынас байқалған.

Бұл сәйкессіздік индекстердің біреуі қате дегенді білдірмейді. Объективті жағдайлар мен оларды субъективті қабылдау әртүрлі сұрақтарға жауап береді. Экономикалық тұрғыдан қуатты қала тұрғындары жоғары бағаларға, күшті бәсекеге, көлік жүктемесіне және салыстырудың жоғарырақ өлшемдеріне тап болуы мүмкін. Керісінше, ресурстары шектеулі аумақ тығыз әлеуметтік байланыстарды, біршама ұстамды күтулерді және адамның өз өмір жолын қолайлы бағалауын сақтауы ықтимал. Сондықтан өмірге қанағаттанудың жоғары болуы табысты, денсаулықты, білімді, қауіпсіздікті және қызметтер сапасын талдаудың алмастырмайды; сондай-ақ жақсы макроэкономикалық көрсеткіштер жоғары субъективті бағаға кепілдік бермейді.

2018-2021 жылдардағы отбасы бюджеттерін зерттеу деректеріне негізделген Kudebayeva және Sätre (2024) еңбегі облыстық талдаудың тағы бір маңызды шегін көрсетеді [47]: аудандар арасында және экономикалық тұрғыдан қолайлы қалалардың ішінде де елеулі айырмашылықтар бар. Бұл қорытынды осы тараудың нәтижелерін толықтырады. Кеңістіктік теңсіздіктің бірнеше деңгейі бар, сондықтан облыстық орташа мәнді аумақтың түпкілікті сипаттамасы емес, талдаудың басы ретінде қарастырған жөн.

Әртүрлі дереккөздерді қатар қарастыру мазмұндырақ зерттеу бағдарламасын тұжырымдауға мүмкіндік береді. Алдымен іріктеме дизайны бойынша салмақталған өңірлік бағаларды алып, олардың бірнеше толқындағы тұрақтылығын тексеру қажет. Содан кейін субъективті көрсеткіштерді уақыт жағынан сәйкестендірілген табыс, жұмыспен қамту, тұрғын үй құны, медицина мен білімге қолжетімділік, экология, қауіпсіз-

дік және инфрақұрылым сипаттамаларымен салыстырған жөн. Тек осыдан кейін аумақтық ортаның қандай қасиеттері өмірді жалпы бағалаумен байланысты екенін және бұл байланыстар қала, ауыл мен жекелеген әлеуметтік топтар арасында қаншалықты ерекшеленетінін негізді түрде талқылауға болады.

Осы тарауда жүргізілген талдау мынадай қорытындылар жасауға мүмкіндік береді:

Өңірлік талдау Қазақстандағы субъективті әл-ауқаттың жалпы көрінісін нақтылайды. Ұлттық орташа мән шынайы орталық үрдісті көрсеткенімен, елді толық сипаттамайды. Талданған деректер жиынында өңірлік орташа мәндердің айырмасы 2,30 баллға жетеді, ал жауаптар үлестірімі шкаланың жоғарғы бөлігіндегі шоғырланудан аралық мәндерді ұстамды таңдауға және жоғары бағалардың елеулі төменгі бөлікпен қатар жүруіне дейін өзгереді.

Мазмұндық тұрғыдан үш нәтиже айрықша маңызды. Біріншіден, өңірлік айырмашылықтарды жасқа, жынысқа және қала мен ауыл халқының арақатынасына ғана тіреуге болмайды. Екіншіден, орташа мән мен 8-10 жауаптарының үлесі үлестірімнің әртүрлі жақтарын көрсетеді, сондықтан олардың ешқайсысын жеке-дара қолдануға болмайды. Үшіншіден, байқалған аумақтық әркелкіліктің басым бөлігі денсаулық пен қаржылық жағдай бағаларымен статистикалық тұрғыдан қабаттасады. Бұл өңірлік талдауды материалдық және жеке ресурстардың бұрын анықталған рөлімен байланыстырады, бірақ себеп-салдар бағытын айқындамайды.

Алынған нәтижелер неғұрлым сақ әрі мазмұнды тұжырымды негіздейді: Қазақстанда өмірге қанағаттанудың айқын кеңістіктік өлшемі бар; оны жауаптар үлестірімі, халық құрамы, өмірдің жекелеген салаларын бағалау және жергілікті орта қасиеттері арқылы зерттеу қажет.

Келесі тарауда материалдық, еңбек, медициналық және институционалдық ресурстардың жеткіліктілігі, тұрақтылығы және өмірлік тәуекелдер туындағанда адамды қорғау қабілеті қарастырылады.

8-ТАРАУ. РЕСУРСТАР ЖӘНЕ ӘЛЕУМЕТТІК ҚОРҒАЛҒАНДЫҚ МЕХАНИЗМДЕРІ

8.1. Формалды ресурстан нақты қорғалғандыққа дейін

Табыс, білім, жұмыспен қамтылу, тұрғын үй, денсаулық және қызметтерге қолжетімділік адамның мүмкіндіктер жиынтығын құрайды, алайда бұлар бірдей нәтижеге кепілдік бермейді. Рут Винховеннің жіктемесінде материалдық жағдайлар, қауіпсіздік пен институттар ортаның өмір сүруге қолайлылығына, ал денсаулық пен қиындықтарды еңсеру қабілеті адамның өміршеңдігіне жатады. Екі топ та жақсы өмір сүру мүмкіндіктерін сипаттайды, ал бақыт сол өмірге берілетін жалпы субъективті бағаны білдіреді [82].

Бірдей номиналды табыстың отбасы үшін мәні оның құрамындағы мүшелердің санына, тұрғын үй құнына, қарыз жүктемесіне және емделуге ақы төлеу қажеттілігіне қарай өзгереді. Ресми жұмыспен қамтылу тұрақтылықты қамтамасыз етуі мүмкін, бірақ төмен жалақымен, мерзімді еңбек шартымен немесе даму мүмкіндіктерінің болмауымен қатар жүруі де ықтимал. Медициналық мекеменің болуы емнің қолжетімді екенін білдірмейді: қабылдауды ұзақ күту, басқа жерге бару немесе едәуір шығын жұмсау қажет болуы мүмкін.

Сондықтан ресурстың өмірге берілетін жалпы бағаға ықпалы оның көлемімен ғана анықталмайды. Оның жеткіліктілігі, тұрақтылығы және нақты өмірлік міндеттерді шешу үшін пайдалана алу мүмкіндігі, яғни конвертациялануы маңызды. Материалдық әл-ауқат күнделікті шығыстарды өтеуге және күтпеген жағдайларды еңсеруге мүмкіндік бергенде; жұмыс табыс әкеліп, белгісіздікті азайтқанда; институттар қызмет көрсетіп, құқықтарды болжамды түрде қорғағанда маңызды бола түседі.

Бұл тарауда субъективті әл-ауқаттың әртүрлі көрсеткіштері пайдаланылады. 2022 жылғы сауалнамада бақыт «мүлде бақытты емес» дегеннен «өте бақытты» дегенге шейін бес балдық шкала бойынша өлшенді. Ұлттық статистика бюросы өмірге қанағаттануды 1-ден 10-ға дейінгі шкаламен өлшейді, ал Listening to Kazakhstan жалпы қанағаттанудың өзіндік көрсеткіштерін қолданады. Бұл айнымалылар бір-біріне жақын болғанымен, бірдей емес. Сондықтан төмендегі әрбір нәтиже сұрақтың бастапқы тұжырымдамасына сәйкес аталады.

Кесте 8.1 — Дереккөздер және олардың талдаудағы рөлі

Дереккөз	Зерттеу дизайны мен кезеңі	Нәтижелік көрсеткіш
Қазақстан халқы арасында жүргізілген 2022 жылғы сауалнама	18 жастан асқан 1504 респондент; қалада 888 және ауылда 616 сұхбат; CAPI; далалық кезеңі: 2022 жылғы 22 шілде — 26 тамыз	Бақыттың өзіндік бағасы, 1-5
ҚР ҰСБ, «Халықтың өмір сүру сапасы», 2024 жыл	Барлық өңірдегі отбасылардың іріктемелі зерттеуі; 15 жастан асқан респонденттер	Өмірге және оның жекелеген қырларына қанағаттану, 1-10
World Bank, Listening to Kazakhstan	Ұлттық панель; айына шамамен 2000 телефон сұхбаты; тарауда 2024 жылғы нәтижелер пайдаланылады	Өмірге қанағаттану, қаржылық осалдық, қарыз
Қазақстан бойынша жарияланған зерттеулер	WVS, отбасы бюджеттерінің зерттеулері және арнайы ұлттық деректер массивтері	Бақыт, өмірге қанағаттану және қаржылық қанағаттану

2022 жылғы сауалнама сол кездегі барлық облыстарды және республикалық маңызы бар үш қаланы қамтыды. Аумақтық бірліктер стратификация және PPS әдісі арқылы іріктелді, ал респонденттерді түпкілікті таңдау жынысы, жасы және ұлты бойынша квоталар негізінде жүргізілді. Қолжетімді деректер жиынтығында салмақтар мен іріктеменің жүз нүктесінің идентификаторлары жоқ. Сондықтан есептеулер салмақ қолданылмай орындалды, ал статистика-

лық белгісіздікті кластерлік дизайнды толық ескере отырып бағалау мүмкін емес. Кестелерде формалды маңыздылықтан гөрі байланыстардың шамасы мен үйлесімділігіне баса назар аударылады.

Жұптық байланыстар үшін Пирсон және Спирмен коэффициенттері есептелді. Көпфакторлы тексеру робаст стандартты қателері бар сызықтық модельдер арқылы жүргізілді; реттік логистикалық модель тәуелді айнымалының бес балдық сипатына қатысты нәтижелердің сезімталдығын тексеру үшін қолданылды.

8.2. Макроэкономикалық ахуал және оның отбасы жағдайына ықпалы

Макроэкономикалық көрсеткіштер жалпы ортаны айқындайды, бірақ өмірлік мүмкіндіктердің қалай бөлінгенін сипаттамайды. 2025 жылы Қазақстан экономикасы 6,5%-ға өсті, ал ресми жұмыссыздық деңгейі 4,6% шамасында қалды. Сонымен қатар желтоқсанда инфляция 12,3%-ға жетіп, үшінші тоқсанда нақты жалақы 2%-ға төмендеді [92]. Бұл деректердің қатар байқалуы экономикалық өсім мен төмен жұмыссыздықты әрбір отбасының әл-ауқатының автоматты түрде артуы ретінде қарастыруға болмайтынын көрсетеді. Күнделікті өмір үшін жұмыстың болуы немесе өндіріс көлемінің ұлғаюы ғана емес, табыстың сатып алу қабілетін сақтауы да маңызды.

Макроэкономикалық серпін мен адамның өз өміріне беретін бағасының арасындағы алшақтық Қазақстанда бұған дейін де байқалды. Kalyuzhnova және Kambhampati (2008) 1996, 2001 және 2006 жылдардағы деректерді талдап, адамның бақыты экономикалық трансформацияның жалпы кезеңіне ғана емес, отбасылардың сипаттамалары мен тұрмыс жағдайларына да байланысты болғанын көрсетті. Кейін Sharipova және Kudebayeva (2023) 2011-2018 жылдары субъективті әл-

ауқаттағы өзгерістер қаржылық қанағаттанумен және таңдау еркіндігімен әсіресе тығыз байланысты болғанын анықтады. Бұл ретте серпін қаржылық жағдайына қанағаттанатын және қанағаттанбайтын топтар арасында әртүрлі болды.

Бұл нәтижелер екі тұжырымға жетелейді. Біріншіден, орташа экономикалық өсім отбасының қажетті шығындарды өтеу қабілетіндегі айырмашылықтарды жоймайды. Екіншіден, номиналды табыс тым жалпылама көрсеткіш болып табылады: оның мәні сатып алу қабілеті, қарыздар, жұмыспен қамтылудың тұрақтылығы және болашақты жоспарлау мүмкіндігі арқылы ашылады. Сондықтан әрі қарайғы талдау макроэкономикалық жиынтық көрсеткіштен емес, отбасының материалдық қорғалғандығынан басталады.

8.3. Материалдық ресурстар, қаржылық қор және борыштық осалдық

Талдаудың негізін 2000 респондент қамтылған SWB-2025 зерттеуі құрайды. Онда өмірге қанағаттану, бақыт, отбасының табысы, қаржылық қанағаттану, сатып алу қабілеті, тамақтануға жұмсалатын шығындар, жинақтар, кредиттер және қаражат жетіспегендіктен қажетті шығыстардан бас тартуға тура келген жағдайлар өлшенді. Барлық мәлімет бір мезетте жиналғандықтан, нәтижелер байланыстардың баржоғын және тұрақтылығын көрсетеді, бірақ ненің себеп, ненің салдар екенін анықтауға мүмкіндік бермейді.

Есептеулер табыс мөлшері мен материалдық жағдайды қабылдаудың өмірді бағалаумен байланысы бірдей емес екенін көрсетеді. Табыс санатының өмірге қанағаттанумен байланысы әлсіз: Пирсон коэффициенті — 0,074, Спирмен коэффициенті — 0,034. Бақытпен байланысы одан да әлсіз — тиісінше 0,047 және 0,032. Қаржылық қанағаттану екі көрсеткішпен де айқынырақ байланысты: өмірге қанағаттанумен $r = 0,407$ және $\rho = 0,456$, бақытпен $r = 0,270$ және $\rho = 0,307$. Бұл

субъективті қабылдау әл-ауқаттың себебі ретінде табыстан маңыздырақ дегенді білдірмейді. Керісінше, қаржылық қанағаттану жалпы табыс сомасы көрсете алмайтын жайттарды — нақты отбасының қаражатының жеткіліктілігін, оның шығындарын, міндеттемелері мен күтулерін — ескереді.

Отбасының қаржылық резерві де маңызды. Респонденттердің 32,1%-ында жинақ болмаған, тағы 17,4%-ының жинағы бір айға да жетпес еді. Демек, сауалнамаға қатысқандардың жартысына жуығында әдеттегі шығындарды бір ай өтеуге жететін қор болмаған. Жинағы жарты жылдан астам уақытқа жететіндердің үлесі 17,1% болды. Жинақ ақшасы жоқ адамдар арасында өмірге қанағаттанудың орташа мәні 8,35 балл болса, ал алты айдан астам уақытқа жететін қаражаты барларда бұл көрсеткіш 9,25 баллға дейін өседі. Бақыт бойынша айырмашылықтар кішірек әрі мұндай бірқалыпты реттілік қалыптастырмайды. Жинақтың болуы жалпы эмоциялық өзін-өзі бағалаудан гөрі қаржылық тұрақтылық сезімімен тығызырақ байланысты болуы ықтимал.

Кесте 8.2 — Қаржылық резервтер және өмірді бағалау, SWB-2025

Жинақ қанша уақытқа жетер еді	N	%	Өмірге қанағаттану	Бақыт
Жинақ жоқ	642	32,1	8,35	4,15
Бір айдан аз	347	17,4	8,56	4,22
1–3 айға	444	22,2	8,61	4,20
3–6 айға	226	11,3	9,08	4,40
6 айдан астам	341	17,1	9,25	4,38

Несиенің болуы өздігінен әл-ауқаттың төмендігін білдірмейді. Жауап бергендердің 55,9%-ында қарыз міндеттемелері болған, алайда 14,5%-ы төлем жасауда елеулі қиындық көрген. Кез келген несиесі бар респонденттердің өмірге қанағаттануы борышы жоқтарға қарағанда орта есеппен 0,37 баллға төмен болды. Төлем жасау елеулі қиындаған кезде айырмашылық 0,77 баллға дейін артты; бақыт бойынша айырмашы-

лық 0,21 баллды құрады. Сондықтан талдау үшін несиенің болуы емес, отбасының қажетті шығыстарды қысқартпай борыштық міндеттемелерін орындай алу қабілеті маңыздырақ.

Кесте 8.3 — Қаржылық осалдықтың жекелеген белгілері, SWB-2025

Көрсеткіш	Жарамды N	Үлесі, %	Осал топтағы өмірге қанағаттану	Осал топтағы бақыт
Кемінде бір ресми қарыздың болуы	1933	55,9	—	—
Қарызды өтеуде елеулі қиындық	1930	14,5	8,02	4,07
Ақшаның қайта-қайта жетіспеуі	2000	27,9	—	—
Қаражат жетіспегендіктен дәріден не медициналық көмектен бас тарту	2000	12,4	—	—
Микрокредит	2000	6,8	—	—
Жеке адамдардан тұрақты немесе мерзімді қарыз алу	2000	18,1	—	—

Дереккөз: SWB-2025 деректері бойынша автордың есептеулері. «–» белгісі кестеде тек белгінің таралуы берілгенін білдіреді; тиісті көрсеткіштер кейін көпөлшемді модельде ескеріледі.

Жекелеген қаржылық қиындықтар көбіне бір мезгілде кездеседі. Олардың жинақталуын ескеру үшін әр респондент бойынша мына белгілердің саны есептелді: сатып алу қабілетінің төмендігі; бюджетінің кемінде жартысын тамақтануға жұмсау; жинақтың болмауы немесе резервтің бір айға жетпеуі; ақшаның қайта-қайта жетіспеуі; материалдық себептермен дәрі-дәрмектен немесе медициналық көмектен бас тарту; борыш төлемдерін өтеудегі елеулі қиындықтар.

Кесте 8.4 — Қаржылық осалдық белгілерінің жинақталуы және өмірді бағалау, SWB-2025

Белгілер саны	N	Жарамды бақылаулар ішіндегі үлесі, %	Өмірге қанағаттану	Бақыт
0	444	24,3	9,12	4,34
1	597	32,6	8,90	4,28
2	364	19,9	8,73	4,33
3 не одан көп	424	23,2	7,90	4,05

Нәтижелер бірнеше қиындықтың қатар келуі аса маңызды екенін көрсетеді. Аталған белгілер болмаған кезде өмірге қанағаттанудың орташа мәні 9,12 баллға, ал үш және одан көп белгі болғанда 7,90 баллға тең. Бақыттың орташа бағасы 4,34-тен 4,05-ке төмендейді. Нөл, бір және екі белгісі бар топтардың айырмашылықтары салыстырмалы түрде шағын; үш және одан көп шектеу жиналғанда елеулі нашарлау байқалады. Демек, қаржылық осалдықты табыстың қандай да бір жеке санатынан гөрі проблемалардың үйлесімі дәлірек сипаттайды.

Бұдан әрі бұл байланыстар респонденттердің жынысы, жасы, білімі, кәсіби жағдайы және тұратын аумағы бойынша айырмашылықтарын ескергеннен кейін сақтала ма деген мәселе тексерілді. Осы мақсатта үш модель ретімен бағаланды. Бірінші модельге отбасының жиынтық табысының бастапқы санаты енгізілді, екіншісіне нақты материалдық шектеулер, үшіншісіне қаржылық қанағаттану қосылды. Отбасының мөлшерін ескеретін есептік табысты пайдаланып, сезімталдыққа бөлек тексеру жүргізілді.

Кесте 8.5 — Өмірді бағалаудың көпөлшемді модельдеріндегі материалдық көрсеткіштер, SWB-2025

Көрсеткіш	ӨҚ: М1	ӨҚ: М2	ӨҚ: М3	Бақыт: М1	Бақыт: М2	Бақыт: М3
Табыс санаты	+0,08**	-0,03	-0,04	+0,06*	-0,03	-0,04
Сатып алу қабілетінің шектелуі	—	-0,09***	-0,02	—	-0,13***	-0,08**
Қаржылық резерв мөлшері	—	+0,10***	+0,06**	—	+0,06*	+0,03
Бюджеттің кемінде жартысы тамаққа жұмсалады	—	-0,09	-0,05	—	-0,00	+0,02
Ақшаның қайта-қайта жетіспеуі	—	-0,13*	+0,02	—	-0,07	+0,03
Медициналық мұқтаждық	—	-0,35***	-0,31***	—	-0,15	-0,13
Қарыз төлеудегі қиындықтар	—	-0,19*	-0,05	—	-0,11	-0,03
Қаржылық қанағаттану	—	—	+0,35***	—	—	+0,22***
N	1856	1742	1742	1856	1742	1742
R^2	0,081	0,155	0,238	0,065	0,102	0,137

*Ескерту. ӨҚ — өмірге қанағаттану. Кестеде стандартталған коэффициенттер берілген. М1 табыс пен бақылау айнымалыларын қамтиды; М2 — сатып алу қабілеті, жинақтар және материалдық тапшылықтар қосылған М1; М3 — қаржылық қанағаттану қосылған М2. * p < 0,05; ** p < 0,01; *** p < 0,001.*

Бірінші модельде жоғары табыс өмірді жоғарырақ бағалаумен әлсіз байланысты. Сатып алу қабілеті, жинақтар және қаржылық тапшылықтар қосылғаннан кейін табыстың бастапқы санаты статистикалық мәнділігін жоғалтады. Отбасы мөлшеріне жеке түзету енгізу де табыстың өмірді бағалаумен байланысын күшейтпейді. Өмірге қанағаттану үшін сатып алу қабілеті, қаржылық қор мөлшері, ақшаның қайта-қайта жетіспеуі, медициналық шығындардан бас тарту және қарыздарды төлеудегі қиындықтар мәнді болып қалады. Бақытпен

сатып алу қабілеті мен жинақтар тұрақты байланысты; өзге шектеулермен байланыстар әлсіздеу.

Қаржылық қанағаттану қосылғаннан кейін модель өмірге қанағаттанудағы айырмашылықтардың 15,5% орнына 23,8%-ын, ал бақыттағы айырмашылықтардың 10,2% орнына 13,7%-ын түсіндіреді. Қаржылық қанағаттанудың екі нәтижемен де байланысы ең күшті, ал жекелеген шектеулердің көпшілігінің коэффициенттері азаяды. Мұны нақты қиындықтар алдымен қаражаттың жеткіліктілігі туралы жалпы сезімді қалыптастырып, оның өз кезегінде өмірді бағалаумен байланысуы мүмкін деп түсіндіруге болады. Қаржылық қанағаттануды ескергеннен кейін де медициналық шығындардан бас тарту мен жинақ мөлшері жалпы өмірге қанағаттанумен байланысты болып қалады.

Жинақталған қаржылық қиындықтардың өмірді бағалаумен байланысы жас топтары арасында, сондай-ақ жұмыспен қамтылған және қамтылмаған респонденттер арасында айтарлықтай ерекшеленбеді. Басқаша айтқанда, қолда бар деректерде бірнеше шектеудің үйлесуі осы топтардың бәрінде әл-ауқаттың төмендеуімен байланысты.

Табысын 144 респондент, яғни іріктеменің 7,2%-ы көрсетпеді. Олардың өмірге қанағаттану мен бақыттың орташа бағалары жауап бергендердің көрсеткіштерінен ерекшеленбеді, сондықтан осы екі айнымалы бойынша елеулі ығысу белгілері табылған жоқ. Отбасының мөлшерін ескере отырып қосымша тексеру жүргізілді. Ол үшін табыс интервалдарының орта нүктелері бірге тұратын және ортақ бюджет жүргізетін адамдар санының квадрат түбіріне бөлінді. Түзету нәтижені іс жүзінде өзгертпеді: есептік табыстың өмірге қанағаттанумен байланысы $r = 0,050$ және $\rho = 0,035$, бақытпен $r = 0,043$ және $\rho = 0,022$ болды. Демек, табыстың өмірді бағалаумен әлсіз байланысын отбасының мөлшерінің айырмашылығымен түсіндіруге болмайды. Есептеу бағдарлық сипатта, өйткені табыс интервалдармен өлшенді, табыстың жоғарғы

санаты ашық болды, ал бес және одан көп адамнан тұратын отбасылар бір топқа біріктірілді.

2022 жылғы сауалнамада респонденттердің 82,2%-ы өзін едәуір немесе өте бақытты деп атады, 13,1%-ы бейтарап санатты, ал 4,7%-ы шкаланың төменгі екі санатын таңдады. Жалпы өзін-өзі жоғары бағалау материалдық жағдай жөніндегі ұстамдырақ жауаптармен қатар жүрді. Отбасының материалдық деңгейіне 69,0% қанағаттанса, 16,2% қанағаттанбағанын білдірді. Демек, мәлімделген бақыттың жоғары деңгейі материалдық шектеулердің жоқтығын білдірмейді.

Кесте 8.6 — Отбасылардың материалдық жағдайы, 2022 жылғы сауалнама деректері N = 1504.

Көрсеткіш	Санат	Үлесі, %
Отбасының материалдық деңгейіне қанағаттануы	Көбіне немесе толық қанағаттанғандар	69,0
	Бейтарап	14,8
	Көбіне немесе мүлде қанағаттанбағандар	16,2
Отбасының тұрмыс деңгейі бойынша жағдайын өзіндік бағалауы	Орта тап	77,9
	Ең кедей немесе кедей топ	4,8
	Ауқатты, жоғары немесе бай топ	17,3
Тұтыну мүмкіндіктері	Қаржылық қиындық жоқ; тұрғын үй сатып алуға болады	6,6
	Тұрғын үйден басқасының бәріне қаражат жетеді	13,2
	Тұрмыстық техника алуға болады, бірақ автомобильге жетпейді	40,3
	Тамақ пен киімге жетеді, техника сатып алу қиын	29,3
	Тамаққа жетеді, бірақ киім алу елеулі мәселе	8,1
	Кейде тамаққа да ақша жетпейді	2,5

Ескерту: тұтыну мүмкіндіктері бойынша пайыздар жауап берген 1450 адамның арасында есептелді; 3,6%-ы жауап беруден бас тартты.

Өзін орта тапқа жатқызатындар сауалнамаға қатысқандардың 77,9%-ын қамтиды, алайда бұл — ауқымды санат. Респонденттердің төрттен үшіне жуығы тұрмыстық техника сатып алуға немесе азық-түлік пен киімді қамтамасыз ете алғанымен, ірі көлемдегі шығындар кезінде шектеулерге тап болған. Тағы 10,6%-ы киім, тіпті азық-түлік сатып алуда қиындықтарға кезігетінін хабарлаған. Сондықтан өзін жаппай орта тапқа жатқызу бірдей қаржылық тұрақтылық қорын емес, салыстырмалы жағдайды және өзін айқындаудың әлеуметтік нормасын көрсетеді.

Ұлттық статистика бюросының 2024 жылғы ресми зерттеуі ұқсас, бірақ дәлме-дәл бірдей емес көрініс береді. Респонденттердің 74,2%-ы өзін материалдық қамтамасыз етілуінің орта деңгейіне жатқызды, алайда қаржылық жағдайына тек 34,8%-ы қанағаттанды. Өз бағалауы бойынша 25,0%-ы тұрғын үйді өз бетінше сатып ала алады, тағы 39,6%-ы мұндай мүмкіндігінің ішінара екенін көрсетті. «Орта» деңгейге жататындардың кең ауқымы мен қаржылық қанағаттанудың анағұрлым төмен болуы арасындағы айырмашылық мәртебелік өзін-өзі сәйкестендіру мен шығындар жасау еркіндігі отбасы жағдайының әртүрлі қырын өлшейтінін растайды [1].

Материалдық көрсеткіштердің бақытпен байланысы да біркелкі емес. Ең жоғары коэффициент отбасының материалдық жағдайына қанағаттану көрсеткіші бойынша алынды. Ал аралық санаттар түрінде өлшенген табыстың бақытпен байланысы едәуір әлсіз.

Кесте 8.7 — 2022 жылғы сауалнама деректері бойынша материалдық көрсеткіштер мен бақытты өзіндік бағалау, N = 1504.

Көрсеткіш	N	Pearson r	Spearman ρ
Отбасының материалдық деңгейіне қанағаттану	1504	0,528	0,531
Ауқаттылық бойынша өз жағдайын бағалау	1496	0,290	0,262
Отбасының тұрмыс деңгейі бойынша жағдайы	1504	0,268	0,255

8.7 кестенің жалғасы

Тұтыну мүмкіндіктері	1450	0,253	0,222
Есептік әлеуметтік тап	1450	0,181	0,160
Отбасының табысы	1339	0,158	0,139
Соңғы үш жылдағы материалдық жағдайдың өзгеруі	1504	0,308	0,301
Материалдық жағдайдың күтілетін өзгеруі	1504	0,295	0,279

Ескерту: көрсеткіштер жоғары мән неғұрлым қолайлы жағдайға сәйкес келетіндей бағдарланған. Табысқа қатысты талдаудан жауап беруден бас тартқан 165 адам (іріктеменің 11,0%-ы) шығарылды.

Коэффициенттер арасындағы алшақтық табыстың маңызы жоқ дегенді білдірмейді. Керісінше, табыстың атаулы санаты отбасы қажеттіліктерін, өңірлік бағаларды, міндетті шығындар және борыштық жүктемесін толық көрсете алмайды. Материалдық жағдайға қанағаттану күнделікті тәжірибеге жақынырақ, бірақ сонымен бірге формасы жағынан бақыт туралы сұраққа ұқсас субъективті баға болып табылады. Сондықтан 0,528 коэффициентін ақшаның таза әсері деп түсіндіруге болмайды: байланыстың бір бөлігі жауап берудің жалпы стилін және өмірге оң көзқарастың қаржыны бағалауға кері ықпалын көрсетуі мүмкін.

Жалпы бақытты өзіндік бағалаумен қазіргі жағдай ғана емес, оның өзгеру серпіні де байланысты екені назар аударарлық. Алдыңғы үш жылда материалдық жағдайының жақсарғанын хабарлаған респонденттер өздерін бақытты деп жиірек бағалаған. Келесі үш жылға қатысты күтулер бойынша да ұқсас байланыс анықталды. Бұл болжамдылық пен жоспарлау мүмкіндігінің маңызын көрсетеді: қазіргі ресурсы бірдей адамдар оны алдағы уақытта жақсару немесе нашарлау күтілетін жағдайға қарай әртүрлі қабылдайды.

Материалдық осалдық нақты тапшылықтар арқылы да көрінеді. 2022 жылы сауалнамаға қатысқандардың 28,5%-ы ақшаның жетіспеуін жиі немесе мезгіл-мезгіл сезінген; 29,2%-ы дәл сондай жиілікпен банк несиесін пайдаланған, ал 15,7%-ы жеке адамдардан қарыз алған. Бұл ретте 38,3%-ының ай

соңында жинауға болатын бос қаражаты ешқашан болмаған. Бұл көрсеткіштер борыш мөлшерін немесе оған қызмет көрсету құнын өлшемейді, бірақ қаржылық резервтің шектеулі екенін көрсетеді.

Listening to Kazakhstan зерттеу нәтижелері борыш жүктемесінің ауқымын нақтылайды. 2024 жылғы қазанда отбасылардың шамамен 70%-ында қандай да бір қарыз болған. Барлық сауалнамаға қатысқандардың 22%-ы борышты өтеуге табысының 30%-ына дейін, 13%-ы 30-50%-ын, ал 32%-ы табысының жартысынан астамын жұмсаған. Бір мезгілде қарызы бар әрі негізгі қажеттіліктерін өтеуде қиындық көрген осал отбасылардың үлесі 19,5%-ды құраған. Осы топта өмірге қанағаттану деңгейі 56,6%-ға тең болып, мұндай осалдығы жоқ отбасылармен салыстырғанда төмен болды [90].

Демек, берешектің болуы өздігінен шешуші фактор емес. Тұрғын үй сатып алуға немесе бизнесті дамытуға алынған несие мен күнделікті қажеттіліктерді өтеуге алынған қарыздың салдары әртүрлі. Негізгі мәселе — қарыздың жеткіліксіз табыспен, резервтің жоқтығымен және міндетті шығыстарды қысқарту мүмкін еместігімен ұштасуы. Отбасының өмірге берген бағасын тұрақты ұстап тұру қабілетін шектейтін нәрсе кредиттің формалды түрде болуы емес, борыштық осалдық.

Көпфакторлы тексеру кезінде жұптық корреляциялар бір ресурстың байланысы өзге сипаттамалар ескерілгеннен кейін сақтала ма, жоқ па — соны көрсетпейді. Мұны тексеру үшін ретімен үш модель құрылды. Біріншісіне табыс, іс жүзінде алынған білім, жұмыспен қамтылу мәртебесі, жас, жыныс, қоныстану типі, отбасылық жағдай және үй шаруашылығының мөлшері енгізілді. Екіншісіне тұтыну мүмкіндіктері енгізілді. Үшіншісіне материалдық қанағаттану, тұрмыстық жеткіліктілік бойынша өз жағдайын бағалау, өткен және күтілетін өзгеріс бағалары енгізілді.

Кесте 8.8 — Ресурстар және бақытты өзіндік бағалау: модельдер реттілігі

Көрсеткіш	1-модель: формалды ресурстар	2-модель: тұтыну мүмкіндіктері	3-модель: субъективті жеткіліктілік
Үй шаруашылығының табысы	0,129	0,017	-0,010
Алынған білім	-0,002	-0,011	-0,018
Жұмыспен қамтылған	-0,055	-0,080	-0,035
Өзін-өзі жұмыспен қамтыған	-0,012	-0,041	-0,015
Тұтыну мүмкіндіктері	—	0,246	0,035
Материалдық жағдайына қанағаттану	—	—	0,442
Ауқаттылық бойынша өз жағдайын бағалау	—	—	0,087
Алдыңғы үш жылдағы жағдайдың өзгеруі	—	—	0,007
Жағдайдың күтілетін өзгеруі	—	—	0,076
N	1339	1317	1312
R^2	0,051	0,095	0,309

Ескерту: кестеде робастты НСЗ стандартты қателері бар сызықтық модельдердің стандартталған коэффициенттері келтірілген; барлық модельдерде жас, жыныс, қалада немесе ауылда тұру, отбасылық жағдай және үй шаруашылығының мөлшері де ескерілген.

Бірінші модельде табыстың бақытпен оң байланысы бар, бірақ шағын. Тұтыну мүмкіндіктері қосылғаннан кейін оның коэффициенті нөлге жуықтайды, ал отбасының тауар сатып алу мүмкіндігімен байланыс сақталады. Үшінші модельде ең үлкен коэффициент материалдық қанағаттануға тиесілі. Реттік логистикалық модель де мазмұны жағынан осы нәтижені береді: материалдық жағдайға қанағаттанудың бір стандартты ауытқуға артуы бақыттың жоғарырақ санатына өту мүмкіндігінің шамамен үш есе өсуімен байланысты (OR = 2,91).

Барлық көрсеткіш бір мезгілде өлшенгендіктен, бұл реттілікті дәлелденген медиация деп атауға болмайды. Соған

қарамастан, ол табыстың бақытпен ресурстардың нақты жеткіліктілігі және сол жеткіліктілікті бағалау арқылы байланысуы мүмкін деген механизмге үйлеседі. Материалдық жағдайға қанағаттануды ескергеннен кейін табыстың, тұтыну мүмкіндіктерінің және өткен кезеңдегі өзгерістің дербес коэффициенттері төмендейді. Олардың мазмұнының бір бөлігі отбасының қолындағы қаражат жеткілікті ме деген сұрақтың жауабында қамтылған.

Іс жүзінде алынған білім мен білім және біліктілік қамтамасыз ететін жағдайды субъективті бағалауды ажырату аса маңызды. Екінші айнымалының бақытпен байланысы r = 0,153, ал іс жүзінде алынған білім үшін ол едәуір әлсіз: Пирсон r = 0,050, Спирмен ρ = 0,070. Демек, білім деңгейі бақыт туралы жауаптарды іс жүзінде ажыратпайды; адамның білімінің мәртебелік қайтарымын қалай бағалайтыны біршама маңыздырақ.

Көпфакторлы тексерудің негізгі нәтижесі объективті ресурстардың «маңызын жоғалтуында» емес. Олар мүмкіндік қалыптастырады, бірақ өмірді жалпы бағалау осы мүмкіндіктердің өзін қорғалған сезінуге және жақын болашақты бақылауға қаншалықты жол ашатынымен тығызырақ байланысты. Формалды ресурс пен оның өмірдегі нәтижесі бір нәрсе емес.

Жалпы, материалдық теңсіздік үй шаруашылығының жиынтық табысының бастапқы санаттарындағы айырмашылықтан гөрі отбасылардың күнделікті шығындарды өтеу және қаржылық қорды сақтау қабілетінің әркелкілігінен көрінеді. Өмірді ең төмен бағалау сатып алу қабілеті шектелгенде, жинақ болмағанда, ақша қайта-қайта жетіспегенде, қажетті медициналық шығындардан бас тартқанда және қарыз төлемдерінде қиындықтар туындағанда байқалады. Үш және одан көп мәселе қатар келгенде әл-ауқаттың төмендеуі әсіресе айқын болады. Сондықтан әрі қарайғы талдау табыс, шығын, қаржылық қор, қарыз және материалдық тапшылық көрсеткіштерінің жиынтығына сүйенуге тиіс.

8.4. Жұмыспен қамтылу, еңбек жағдайының тұрақтылығы және уақыт ресурстары

Жұмыс табысты, әлеуметтік мәртебені және күнделікті уақыт құрылымын қамтамасыз етеді, алайда жұмыспен қамтылу фактісінің өзі еңбек жағдайының сапасы туралы аз мәлімет береді. OECD жұмыс сапасының үш негізгі өлшемін ажыратады: табыс сапасы, еңбек нарығындағы қорғалу және жұмыс ортасының сапасы [17]. Бұл тәсіл Қазақстан үшін ерекше маңызды, өйткені бірдей «жұмыс істейді» мәртебесі мерзімсіз келісімшартты, уақытша жұмысты, өзін-өзі жұмыспен қамтуды және ресімделмеген жұмысты қамтуы мүмкін.

2022 жылғы сауалнамада респонденттердің 61,9%-ы жұмыс істеген, 9,5%-ы өзін-өзі жұмыспен қамтыған немесе фрилансер деп атаған, 28,6%-ы жұмыс істемеген. Өзін едәуір немесе өте бақытты санайтындар үлесі жұмыс істейтіндер арасында 83,0%, өзін-өзі жұмыспен қамтығандар арасында 81,1% және жұмыс істемейтіндер арасында 80,9% болды. Айырмашылықтар шағын, ал көпфакторлы модельдерде жұмыспен қамтылу мәртебесінің бақытпен дербес байланысы сақталмайды.

Қазіргі жұмысынан айырылған жағдайда тең дәрежелі жұмыс табу мүмкіндігін бағалау мазмұндырақ көрсеткіш болды. Оның бақытпен байланысы шағын, бірақ бірізді: жауап берген 882 адамның арасында Пирсон $r = 0{,}161$, Спирмен $\rho = 0{,}172$. Тең дәрежелі жұмысты оңай табамын деп есептеген респонденттердің бақыт бойынша орташа бағасы 4,24 болды; жұмыс іздеу көп күш жұмсауды қажет етеді деп күткендер арасында орташа мән 3,82-ге тең. Шеткі санаттардағы сызықтық емес сипат күшті тұжырым жасауға мүмкіндік бермейді, алайда жалпы үрдіс еңбек тұрғысынан қорғалудың рөлін көрсетеді.

Demircioglu және Sharipova (2024) World Values Survey деректері негізінде ұқсас нәтижеге қол жеткізген: мемлекеттік секторда жұмыспен қамтылу қаржылық қанағаттанудың

жоғары болуымен байланысты болғанымен, субъективті әл-ауқатпен дербес байланысы болмаған. Демек, қызметкерлерді тек мемлекеттік және жеке секторларға бөлу механизмді ашып көрсетпейді. Табыстың тұрақтылығы, еңбек шартының қорғалуы, жұмыспен қамтылудың болжамдылығы және жағдайын күрт нашарлатпай жұмыс ауыстыру мүмкіндігі маңыздырақ.

Деректер жұмыс сапасы туралы не айтуға мүмкіндік береді? Қолданылған деректер жиынтықтарында жұмыспен қамтылу сапасының тікелей көрсеткіштері жеткіліксіз. SWB-2025 зерттеуінде респонденттер еңбекақының немесе еңбек жағдайының нақты деңгейін емес, олардың бақытқа ықпалы қаншалықты күшті деп есептейтінін бағалады. Еңбекақы ықпалының орташа бағасы 5 баллдың 4,29-ын, еңбек жағдайының — 4,25, мансаптық өсудің — 4,07 баллын құрады; 4-5 жауаптарының үлесі тиісінше 80,0%, 79,7% және 74,9% болды. Бұл нәтижелер еңбек сипаттамаларының субъективті маңыздылығы жоғары екенін көрсетеді, бірақ нақты еңбек жағдайының қаншалықты қолайлы екенін және оның өмірді бағалаумен байланысын анықтауға мүмкіндік бермейді.

Еңбек жағдайының сапасын жан-жақты талдау үшін шарттың мерзімі, жұмыс уақытының ұзақтығы мен болжамдылығы, біліктіліктің орындалатын жұмысқа сәйкестігі, дербестік, қауіпсіздік, еңбекақы деңгейі, қызметте өсу мүмкіндіктері және жұмысты отбасылық міндеттермен үйлестіру туралы мәліметтер қажет. Мұндай өлшемдер әзірше жоқ болғандықта мемлекеттік, бюджеттік және жеке секторлар арасындағы айырмашылықтарды автоматты түрде тұрақтылықпен, беделмен немесе еңбек жағдайымен түсіндіруге болмайды: бұлар әзірге болжам ғана.

Бос уақыт субъективті әл-ауқатпен денсаулық пен материалдық жағдайға қарағанда әлсіздеу байланысты. Ұлттық статистика бюросының 2017 жылғы зерттеуінде бос уақыт мөлшеріне қанағаттанудың өмірге қанағаттанумен корреляциясы ρ = 0,314 болды. Қаржылық қанағаттануды, денсау-

лықты, жасты, жынысты, қоныстану типін және өңірді ескергеннен кейін стандартталған коэффициент 0,107-ге тең; денсаулыққа қанағаттану үшін ол 0,307, ал қаржылық қанағаттану үшін 0,447 болды. Демек, бос уақытқа қанағаттанудың өмірді жалпы бағалаумен дербес, бірақ салыстырмалы түрде шағын байланысы сақталады.

Сонымен қатар қолданылған сұрақ бос уақыттың нақты сағат санын, күн тәртібін бақылауды немесе демалыстың мазмұнын өлшемейді. WVS-2018 көрсеткіші де бос уақыттың нақты қолжетімділігіне емес, құндылық ретіндегі маңыздылығына қатысты. Сондықтан қолдағы деректер анықталған байланыстың демалыс ұзақтығына, уақытты өз қалауынша пайдалану мүмкіндігіне немесе күнделікті өмірге жалпы қанағаттануға байланысты екенін анықтауға мүмкіндік бермейді. Бос уақыт әзірге байланысы расталған, алайда дәлірек өлшеуді қажет ететін фактор ретінде қарастырылуы керек.

Бұл қорытынды жұмыспен қамту саясатының маңызы жоқ дегенді білдірмейді. Керісінше, ол назарды жұмыс орындарының санынан олардың сапасына аударады. Ресми жұмыссыздықтың төмен деңгейі тұрақсыз жұмыспен қамтылумен, сатып алу қабілетінің төмендігімен және мобильділіктің шектелуімен қатар жүруі мүмкін. Жұмыс белгісіздікті қайта өндірудің орнына оны азайтқанда ғана субъективті әл-ауқаттың ресурсына айналады.

8.5. Денсаулық және емделуге қолжетімділік

Денсаулық өзге ресурстардан қосарлы рөлімен ерекшеленеді. Ол адамның жұмыс істеу, қарым-қатынастарды қолдау және қолжетімді мүмкіндіктерді пайдалану қабілетін кеңейтеді, бірақ өзі де табысқа, еңбек жағдайына, қоршаған ортаға және медициналық көмекке тәуелді. Сондықтан денсаулық пен субъективті әл-ауқат арасындағы байланыс екі бағытта жүруі мүмкін: ауру өмір мүмкіндіктерін шектейді, ал әл-

ауқаттың төмен болуы денсаулықты өзіндік бағалауға және көмекке жүгінуге әсер етеді.

Бұл көрсеткіштердің бөлінісінде материалдық жағдайға байланысты айқын градиент байқалады. Елеулі қаржылық шектеулері жоқ респонденттердің арасында денсаулықты өзіндік бағалаудың орташа мәні 8,25 баллға, психологиялық қолайсыздық индексінің орташа мәні 2,30-ға тең, ал дәрі-дәрмек немесе медициналық көмек жетіспеуімен жиі не мезгіл-мезгіл 5,0%-ы кездескен. Киім немесе азық-түлік сатып алуда қиындық көретін топта тиісті көрсеткіштер 7,51 баллды, 2,73-ті және 25,2%-ды құрайды. Осылайша, материалдық жағдайдың нашарлауы бір мезгілде денсаулықты төменірек бағалаумен, психологиялық симптомдардың жиілеуімен және медициналық қажеттіліктердің өтелмеуі қаупінің жоғарылауымен қатар жүреді.

Көпфакторлы талдау денсаулықтың өмірге қанағаттанумен байланысы материалдық ресурстар шектеулі кезде күштірек екенін қосымша көрсетеді. Материалдық жағдай орташа мәннен бір стандартты ауытқуға төмен болғанда денсаулықтың есептік стандартталған коэффициенті шамамен 0,39, ал орташа мәннен бір стандартты ауытқуға жоғары болғанда шамамен 0,20; өзара әрекеттесу коэффициенті −0,096 ($p = 0,001$). Барлық көрсеткіштер бір көлденең зерттеуде алынғандықтан, бұл нәтижені сақтықпен түсіндіру қажет. Дегенмен, ол тәуекелдердің жинақталу логикасымен үйлеседі: үй шаруашылығында шығындарды өтеу, көмек алу немесе еңбек жүктемесін уақытша азайту мүмкіндігі аз болса, денсаулықтың нашарлауының салдары ауырлау болуы мүмкін. Материалдық қолдау салдарының әркелкілігі бұған дейін Қазақстандағы мүгедектігі бар адамдар тұратын отбасылар бойынша да көрсетілген [50]. Бұл денсаулық пен материалдық қорғалуды бірлесіп талдаудың қажеттілігін қосымша негіздейді.

SWB-2025 қатысушыларының 12,4%-ы қажетті дәрі-дәрмектің немесе медициналық көмектің жиі не мезгіл-мезгіл

жетіспегенін атап өтті. Әлеуметтік сипаттамаларды ескергеннен кейін бұл тәжірибе өмірге қанағаттанудың шамамен 0,31 стандартты ауытқуға төмендеуімен байланысты. Бақыт үшін дербес байланыс сақталмайды. Нәтижелердің мұндай айырмашылығы мазмұндық тұрғыдан маңызды: емнің қолжетімсіздігі өзін бақытты адамдар қатарына жатқызудан гөрі өмір жағдайларын бағалауда күштірек көрінуі мүмкін.

2022 жылғы сауалнама денсаулыққа қанағаттанудың жалпы шкаласын қамтымайды, сондықтан ол «денсаулық — бақыт» моделін толық көлемде қайта тексеруге мүмкіндік бермейді. Алайда онда медициналық мұқтаждық, яғни алдыңғы он екі айда отбасы қажетті дәрі-дәрмексіз немесе медициналық көмексіз қаншалықты жиі қалғаны өлшенген. Респонденттердің 8,2%-ы мұндай жағдайға жиі немесе мезгіл-мезгіл, 10,1%-ы сирек тап болған, 81,6%-ы ешқашан тап болмаған.

Емделу мүмкіндігінен жиі немесе мезгіл-мезгіл айырылғандардың арасында 53,2%-ы өзін едәуір немесе өте бақытты деп атаған. Мұндай жағдайға сирек тап болғандар немесе мүлде тап болмағандар арасында бұл үлес 84,9% болды. Емделуге қолжетімділік пен бақыт арасындағы корреляция $r = 0,228$, ал рангтік корреляция $\rho = 0,209$. Бұл — екі айнымалының байланысын ғана көрсететін нәтиже. Ол аурудың, табыстың және аумақтық қолжетімділіктің ықпалын ажыратпайды, бірақ медициналық мұқтаждықты жалпы өзіндік бағалаудың едәуір төмен болуымен байланысты екенін көрсетеді.

2024 жылғы ресми зерттеу бұл көріністі толықтырады. Респонденттердің 49,5%-ы өз денсаулығына қанағаттанған, 48,0%-ы ішінара қанағаттанған. Жас ұлғайған сайын қанағаттанғандардың үлесі төмендеген; зейнет жасындағы респонденттер арасында ол 15-17 жастағылар тобымен салыстырғанда 2,5 есе аз болды [1]. Алайда бұл көрсеткіш денсаулықты бағалаудың бөлінісін сипаттайды және оның өмірге қанағаттануға дербес әсерін өздігінен дәлелдемейді.

Жүйелік контекст қолжетімділіктің аумақтық теңсіздігін көрсетеді. European Observatory on Health Systems and Policies мәліметтеріне сәйкес, Қазақстан дәрігерлерінің 82,8%-ы қалаларда шоғырланған, ал ауылдық және шалғай аумақтарды кадрлармен қамтамасыз ету үлкен мәселе болып қалуда [88]. Сондықтан сақтандырумен формалды қамтамасыз етілу деңгейінің бірдей болуы мамандар мен емдеудің нақты қолжетімділігі де бірдей дегенді білдірмейді.

Субъективті әл-ауқатты түсіндіру үшін диагноздың өзі ғана емес, адамның шамадан тыс қаржылық және уақыт шығындарынсыз көмек ала алу қабілеті де маңызды. Денсаулық дәл осы тұста материалдық қорғалу деңгейімен және қоғамдық қызметтердің сапасымен ұштасады. Ауру шығынмен, табыстан айырылумен немесе маманға жүгіне алмаумен қатар жүргенде ерекше ауыр тәуекелге айналады.

8.6. Қоғамдық қызметтер, қауіпсіздік және әлеуметтік қорғау

Қоғамдық қызметтер әлеуметтік саясаттың макродеңгейін күнделікті өмір тәжірибесімен байланыстырады. Емхананың, мектептің, әлеуметтік бағдарламаның немесе тұрғын үй қолдауының ресми түрде болуы адамның тиісті мүмкіндікті дер кезінде пайдалана алатынын білдірмейді. Қызметтің физикалық және бағалық қолжетімділігі, рәсімнің түсініктілігі, күту мерзімі, нәтиженің сапасы және шешімге шағымдану мүмкіндігі маңызды.

Ұлттық өмір сапасын зерттеу деректері негізінде Serikbayeva және Abdulla (2022) қоғамдық қызметтердің сапасына, бағалық және физикалық қолжетімділігіне қанағаттану өмірге қанағаттанумен оң байланысты екенін көрсетті. Авторлар реттік логистикалық модельді қолданғанымен, көлденең зерттеу дизайны қызмет сапасының ықпалын жал-

пы қанағаттанудың қызметтерді бағалауға кері ықпалынан толық ажыратуға мүмкіндік бермейді.

Ресми деректер практикалық шектеулердің бірін ашады. 2024 жылы тұрғын үй сатып алу немесе тұрғын үй жағдайын жақсарту кезіндегі мемлекеттік қолдауға қанағаттану 24,5% құрады [1]. Микродеректерді талдамай, бұл көрсеткішті өмірге жалпы қанағаттанумен тікелей байланыстыруға болмайды. Дегенмен ол бағдарламаның болуы мен оның үй шаруашылығының нақты мүмкіндіктерін кеңейту қабілеті әлеуметтік саясаттың екі түрлі сипаттамасы екенін көрсетеді.

Ұқсас қисын денсаулық сақтау саласына да қолданылады. 2022 жылғы сауалнамада қажетті дәрі-дәрмектің немесе емнің болмауы мен бақытты төменірек бағалау арасындағы анықталған байланыс денсаулық жағдайын ғана емес, көмекке қол жеткізу жүйесінің нәтижесін де сипаттайды. Сондықтан қоғамдық қызметтерді олардың өмірлік тәуекелдердің салдарын азайтуына және шектен тыс ақшалай, уақыттық әрі әкімшілік шығынсыз көмек алуға мүмкіндік беруіне қарай бағалау қажет.

Қауіпсіздік ресурстардан кенеттен айырылу ықтималдығын азайтады және сол арқылы күнделікті өмірдің болжамдылығын қолдайды. 2022 жылғы сауалнамада респонденттердің 5,1%-ы үйде өздерін жиі немесе ара-тұра қауіпсіз сезінбейтінін хабарлады. Олардың арасында біршама немесе өте бақыттымын дегендердің үлесі 61,8% болса, мұндай қауіпсіздік мәселесіне сирек тап болғандар немесе мүлде тап болмағандар арасында 83,3% болды. Байланыс әлсіз ($r = 0,132$), бірақ күтілетін бағытта.

Kudebayeva және Sharipova (2025) 2018-2021 жылдардағы отбасылық бюджеттерді зерттеу деректері бойынша қауіпсіздікке кеңірек талдау жүргізді. Әлеуметтік-демографиялық сипаттамаларды ескергеннен кейін зорлық-зомбылықтан, шабуылдан, ұрлық пен алаяқтықтан қорғалғандыққа қанағаттану өмірге қанағаттанумен оң байланысты болды. Авторлар өңірлік айырмашылықтарды да көрсетті, алайда

олардың нәтижелерін төмен қанағаттанудың өзі наразылық оқиғаларын туғызатынының дәлелі деп түсіндіруге болмайды. Қауіпсіздік, экономикалық қиындықтар және өңірлік жағдай бір мезгілде ықпал етуі мүмкін.

Әлеуметтік қорғау ауруға, мүгедектікке, жұмыссыздыққа және кедейлікке қатысты ұқсас қызмет атқарады. Ол әл-ауқатты төлем мөлшері арқылы ғана емес, көмек алу құқығының болжамдылығы, рәсімнің қолжетімділігі және адамның қадір-қасиетін төмендететін кедергілердің болмауы арқылы да қолдай алады. Қазақстандағы әлеуметтік көмек өзгерістерін «айырмалар айырмасы» әдісімен зерттеу алушылардың кейбір топтарында, ең алдымен мүгедектікпен байланысты үй шаруасында, субъективті әл-ауқаттың жекелеген құрамдастары қысқа мерзімде артқанын көрсетті. Алайда әсерлер жасқа, жынысқа және қолданылған көрсеткішке — бақытқа немесе өмірге қанағаттануға — қарай ерекшеленді [50].

Бұл әркелкі нәтиже әдіснамалық тұрғыдан маңызды. Әлеуметтік көмекті бақытты арттыратын әмбебап ынталандыру деп қарастыруға болмайды. Оның маңызы нақты тәуекелді өтеп, қажеттіліктер мен ресурстар арасындағы алшақтықты шын мәнінде қысқартқан жерде жоғарырақ. Қысқа мерзімді төлем күтпеген күйзелістің әсерін жеңілдетуі мүмкін, бірақ қарыз жүктемесін, емнің қолжетімсіздігін немесе тұрақсыз жұмыспен қамтуды жоя алмайды. Сондықтан әлеуметтік қорғауды алушылардың жағдайымен, тәуекел түрімен және қолдаудың тұрақтылығымен бірге бағалау керек.

Кесте 8.9 — Осалдықтың нақты түрлері және бақытты өзіндік бағалау, 2022 жыл, N = 1504.

Жағдай	Жиі немесе ара-тұра тап болғандар үлесі, %	Тап болғандар ішіндегі бақыттылар үлесі, %	Қалғандар ішіндегі бақыттылар үлесі, %
Ақшаның жетіспеуі	28,5	68,0	87,9
Қажетті дәрі-дәрмектің немесе медициналық көмектің болмауы	8,2	53,2	84,9

8.9 кестенің жалғасы

Қажетті азық-түліктің жетіспеуі	4,0	56,7	83,3
Үйдегі қауіпсіздіктің болмауы	5,1	61,8	83,3
Банктен қарыз алу	29,2	77,7	84,1
Жеке тұлғалардан қарыз алу	15,7	66,9	85,1
Жинақтауға бос қаражаттың болуы	33,1	88,8	79,0

Ескерту: «бақыттылар» санатына «біршама бақыттымын» және «өте бақыттымын» жауаптары біріктірілді.

Ең айқын алшақтықтар кірістің ресми деңгейімен емес, негізгі қажеттілікті қанағаттандыра алмаудың нақты жағдайларымен байланысты. Емнің болмауы, азық-түліктің жетіспеуі және жеке тұлғалардан қарыз алу бақыттылар үлесінің төмен болуымен қатар жүреді. Керісінше, қаражатты тұрақты немесе мезгіл-мезгіл жинақтау мүмкіндігі неғұрлым оң бағалаумен байланысты. Бұл нәтижелер қаржылық қордың және күтпеген шығындарды еңсере алу қабілетінің маңызын қайта көрсетеді.

8.7. Институттарға сенім және ортаның қабылданатын сенімділігі

Институционалдық орта субъективті әл-ауқатпен ұсынылатын қызметтер көлемі арқылы ғана байланыспайды. Күнделікті өмірді бағалау үшін ережелердің болжамдылығы, рәсімдердің түсініктілігі, мемлекеттік және әлеуметтік сервистердің қолжетімділігі, қарым-қатынастың әділдігі және мәселенің шешіміне қол жеткізу мүмкіндігі маңызды. Бағдарламаның, мекеменің немесе әкімшілік рәсімнің ресми түрде болуы институционалдық сенімділікті өздігінен білдірмейді. Адамның тиісті мүмкіндікті іс жүзінде пайдалана алуы, өз құқығын қорғай алуы және ережелердің дәйекті қолданылуына сенуі маңызды.

Институционалдық сенімділікті сеніммен теңестіруге болмайды. Институттардың сапасы әлеуметтік ортаның сипаттамаларына жатса, сенім респонденттің сол ортаға субъективті бағасын білдіреді. Ол жеке тәжірибеге, жария ақпаратқа, саяси ұстанымдарға және жалпы эмоциялық-бағалау ахуалына сүйенуі мүмкін. Сондықтан сенімнің өмірге қанағаттанумен байланысы институттардың объективті түрде жақсырақ жұмыс істейтінінің тікелей дәлелі емес. Serikbayeva және Abdulla (2022) зерттеуі Қазақстанда өмірге қанағаттанудың мемлекеттік қызметтерді бағалаумен де, институттарға сеніммен де байланысты екенін көрсетті; дегенмен көлденең дизайн бұл байланыстың бағытын ашық қалдырады. Осы бөлімде бұл тұжырым мына сұрақты қоюға негіз болады: материалдық жағдайды, әлеуметтік-демографиялық сипаттамалар мен өңірлік контексті ескергеннен кейін институттарға сенім мен өмірді жалпы бағалау арасындағы статистикалық байланыс сақтала ма?

Осы байланысты тексеру үшін IFPR-2025 сауалнамасы пайдаланылды. Онда өмірге қанағаттану бес баллдық шкаламен, ал институционалдық сенім билік органдары мен қоғамдық институттарға сенім арқылы өлшенді. Өмірге қанағаттану туралы сұрақ бойынша респонденттердің 79,8%-ы шкаланың ең жоғарғы екі санатын таңдады, орташа баға 4,15 болды. Материалдық жіктелу айқын байқалды: материалдық жағдайы осал топта өмірге қанағаттанудың орташа көрсеткіші 3,88, орта топта 4,33, ал неғұрлым қамтамасыз етілген топта 4,51 болды. Демек, институционалдық сенімді материалдық жағдайлардың орнына емес, солармен бір мезгілде талдау керек.

Байланысты бағалау үшін бірізді сызықтық модельдер құрылды. Оларда жас, жыныс, білім, отбасылық жағдай, жұмыспен қамту, елді мекен түрі және өңір ескерілді. Материалдық жағдай негізгі әлеуметтік-экономикалық бақылау айнымалысы ретінде енгізілді, өйткені онсыз сенім мен өмірге қана-

ғаттану байланысы үй шаруашылықтарының қорғалу деңгейіндегі айырмашылықтарды көрсетуі мүмкін еді.

Кесте 8.10 — IFPR-2025 деректері бойынша материалдық жағдай, институционалдық сенім және өмірге қанағаттану

Модель	Материалдық жағдай β (SE)	Институционалдық сенім β (SE)	Сенім мен материалдық жағдайдың өзара әрекеттесуі β (SE)	R^2
1. Бақылау айнымалылары және өңір	0,314*** (0,022)	—	—	0,161
2. + институционалдық сенім	0,290*** (0,021)	0,217*** (0,021)	—	0,203
3. + сенім мен материалдық жағдайдың өзара әрекеттесуі	0,287*** (0,021)	0,216*** (0,021)	-0,043* (0,019)	0,205

*Ескерту. N = 2613. Тәуелді айнымалы — өмірге қанағаттану, 1-5 шкаласы. Модельдерде жас, жыныс, білім, отбасылық жағдай, жұмыспен қамту, елді мекен түрі және өңір ескерілді. Стандартталған коэффициенттер мен HC3 робастты стандартты қателері келтірілді. * p < 0,05; *** p < 0,001.*

Нәтижелер материалдық жағдайды, респонденттердің құрамын және өңірлік айырмашылықтарды ескергеннен кейін де институционалдық сенімнің өмірге қанағаттанумен оң байланысы сақталатынын көрсетеді. Институционалдық сенім индексін қосу модель түсіндіретін вариацияны 0,161-ден 0,203-ке дейін арттырады. Бұл ретте материалдық жағдай коэффициенті үлкенірек болып қалады. Демек, деректер өмірге қанағаттануды тек материалдық қамтамасыз етілуге тіреп қоюды да, сенімді материалдық ресурстардың орнын басады деп қарастыруды да қолдамайды. Өмірді жалпы бағалаудың екі бөлек, бірақ өзара байланысты негізі туралы айту

орындырақ: материалдық қорғалу және институционалдық ортаның қабылданатын сенімділігі.

Институционалдық сенім мен материалдық жағдайдың өзара әрекеттесу коэффициенті теріс және статистикалық мәнді, бірақ шамасы шағын. Бұл сенімнің өмірге қанағаттанумен байланысы материалдық жағдайы нашарлау респонденттер арасында сәл күштірек екенін білдіреді. Алайда өзара әрекеттесуді енгізгеннен кейін түсіндірілген вариацияның өсімі өте аз: R^2 0,203-тен 0,205-ке дейін артады. Сондықтан бұл нәтижені толыққанды өтемдік әсердің дәлелі деп түсіндіруге болмайды. Ол материалдық тұрғыдан осал топтарда сенім мен өмірге қанағаттану арасындағы байланыстың тығызырақ болу мүмкіндігін ғана көрсетеді, бірақ сенімнің ресурс тапшылығын елеулі дәрежеде өтей алатынын дәлелдемейді.

Құрамдастық талдау бұл байланыстың мазмұнын нақтылайды. Өмірге қанағаттанумен ең дәйекті байланыс жергілікті билікке, орталық мемлекеттік институттарға және кеңейтілген әлеуметтік ортаға деген сенімде байқалады. Осы тарау үшін жергілікті билікке сенім ерекше маңызды, өйткені халықтың күнделікті тәжірибесіне дәл жергілікті институттар — инфрақұрылым, қызметтер, әкімшілік шешімдер, кері байланыс және жергілікті мәселелерді шешу — ең жақын. Ал жақын ортаға, құқықтық және күштік құрылымдарға, әлеуметтік, ақпараттық және қоғамдық институттарға сенім өзара ескерілгеннен кейін дәл сондай тұрақты дербес байланыс көрсетпейді.

Бұл нәтиже сенімді біртұтас, жіктелмеген ресурс ретінде түсіндіруден сақтандырады. Өмірге қанағаттану үшін «жалпы сенім» емес, қабылданатын сенімділіктің белгілі бір түрлері: басқарудың ең жақын деңгейіне, орталық институттарға және отбасы шеңберінен тыс кеңейтілген әлеуметтік ортаға сенім маңызды. Ресурстар мен өмір жағдайлары субъективті бағалау үшін болжамдылықты, қорғалғандықты және адамның күнделікті тәуекелдерді еңсере алу қабілетін арттырған кезде мәнге ие болады.

Осылайша, институционалдық сенімді институционалдық ортаның қабылданатын сенімділігінің субъективті индикаторы ретінде қарастырған жөн. IFPR-2025 деректері бойынша оның өмірге қанағаттанумен байланысы материалдық жағдай мен өңірді ескергеннен кейін де сақталады, бірақ байланыс күші жағынан материалдық қорғалудан төмен. Сондықтан сенім ресурстарды, қызметтерді, қауіпсіздік пен әлеуметтік қорғауды талдауды толықтырады, алайда оның орнын баспайды.

8.8. Дәлелдердің иерархиясы

Тарауда пайдаланылған дереккөздер бақытты түсіндіретін бірыңғай әмбебап коэффициентті бермейді. Бірақ олар қандай тұжырымдардың қайталанатынын және қай тұстарда дәлелдердің әзірге жеткіліксіз екенін анықтауға мүмкіндік береді.

Ең тұрақты тұжырым материалдық қорғалуға қатысты. Кірістің номиналды санатының өзі салыстырмалы түрде аз нәрсені түсіндіреді, ал күнделікті шығындарды төлеу, нақты тапшылыққа жол бермеу және қаржылық резервті сақтау қабілеті өмірді жоғарырақ бағалаумен дәйекті түрде байланысты. Тұтыну мүмкіндіктерін қосқаннан кейін кірістің бастапқы байланысы іс жүзінде жоғалады. Бұл ақшаның маңызды емес екенін білдірмейді; оның маңызы отбасыға қолжетімді әрекеттер және тәуекелдерді еңсере алу қабілеті арқылы іске асатынын көрсетеді.

Екінші деңгейді денсаулық, емге қолжетімділік, қауіпсіздік және еңбек жағдайының қорғалғандығы құрайды. Бұл жағдайлар бойынша үйлесімді сипаттамалық байланыстар бар, бірақ олардың дербес үлесі толық өлшенбеген. Ауру материалдық жағдайды нашарлатуы, қаражат тапшылығы ем алуды шектеуі, ал тұрақсыз жұмыспен қамту қарызға байланысты осалдықты ұлғайтуы мүмкін. Ресурстар бірлесе әрекет

етеді, ал олардың салдары ресми құқықты немесе мәртебені нақты көмекке айналдыру мүмкіндігіне тәуелді.

Институционалдық сенімнің өмірге қанағаттанумен байланысы материалдық жағдай мен өңірді ескергеннен кейін де сақталады, бірақ материалдық байланыстан әлсізірек және әлеуметтік ортаны жалпы оң бағалаумен ішінара ұштасады. Сенім мен материалдық жағдайдың шағын теріс өзара әрекеттесуі материалдық тұрғыдан осал топтарда тығызырақ байланыстың болу ықтималдығына жол береді, бірақ түсіндірілген вариацияның өте аз өсімі өтемдік қызмет дәлелденді деп есептеуге мүмкіндік бермейді. Демек, институционалдық сенімділікті сенім туралы жалғыз сұрақпен емес, қызмет алу тәжірибесімен, рәсімдердің әділдігін қабылдаумен, шешімдерге шағымдану мүмкіндігімен және көмектің нақты қолжетімділігімен бірге бағалау қажет.

Қорытындысында ресурстар мен өмір жағдайлары субъективті әл-ауқатпен механикалық түрде де, оқшау да байланыспайды. Материалдық жеткіліктіліктің рөлі ең сенімді түрде расталған; денсаулық, қауіпсіздік және жұмыспен қамту сапасы тәуекел туындағанда осы ресурс қаншалықты сақталатынын айқындайды; институттар көмек пен қорғауды алудың болжамдылығын қамтамасыз етеді. Сондықтан Қазақстандағы өмірді орташа жоғары бағалау әлеуметтік теңсіздікті жоққа шығармайды: ол қаржылық резерві, емге қолжетімділігі және жағдайын өзгерту мүмкіндігі қатар жоқ топтармен ұштасады.

Келесі тарау назарды сыртқы жағдайлардан әлеуметтік қатынастар мен тәжірибені түсіндіру тәсілдеріне аударады. Онда қолдау, тұлғааралық сенім, бейімделу, діни өзіндік сәйкестендіру, отбасылық нормалар және елге тиесілілікті символдық бағалау қарастырылады. Бұл тетіктер ресурстар мен институционалдық ортаны толықтыра алады, бірақ материалдық тапшылықты мәдени тұрғыдан түсіндіруге немесе субъективті әл-ауқаттың жоғары болуының бірыңғай ұлттық себебі туралы тұжырым жасауға қолданылмауы тиіс.

9-ТАРАУ. ӘЛЕУМЕТТІК ҚАТЫНАСТАР, БЕЙІМДЕЛУ ЖӘНЕ ӨМІРДІ БАҒАЛАУДЫҢ МӘДЕНИ ТӘСІЛДЕРІ

9.1. Өмір сүру жағдайларынан әлеуметтік механизмдерге қарай

Әлеуметтік қатынастар субъективті әл-ауқатқа өздерінің бар болу фактісі арқылы емес, адамның сол қатынастардан алатын немесе алуды күтетін ресурстары арқылы ықпал етеді. Белгілі болғандай, некеде болу өзара түсіністіктің кепілі емес; таныстардың көп болуы көмекке қол жеткізу мүмкіндігін білдірмейді; жиі араласу жақындықтың көзі де, міндет те болуы мүмкін. Сондықтан талдау үшін қарым-қатынастардың мәртебесін, құрылымын және атқаратын қызметін ажырату маңыздырақ.

Мәртебе адамның ресми жағдайын, мысалы, некеде тұрған-тұрмағанын көрсетеді. Құрылым әлеуметтік байланыстар желісінің ауқымы мен қарым-қатынас жиілігін сипаттайды. Қызметі қатынастардың нақты не беретінін көрсетеді: эмоциялық қолдау, іс жүзіндегі көмек, белгілі бір ортаға тиесілілік сезімі, мәселені талқылау немесе күйзелісті еңсеру мүмкіндігі. Халықаралық зерттеулер отбасылық, достық және қоғамдық байланыстарды субъективті әл-ауқатпен тұрақты түрде байланыстырады, бірақ сонымен бірге кері себептілік мәселесін көрсетеді: әл-ауқаты жоғары адамдарға қарым-қатынастарды сақтау жеңілірек, олар бірлескен іс-шараларға жиірек қатысады әрі өз айналасын жағымдырақ бағалайды [37].

Қолдаудың күйзеліс әсерін бәсеңдететін әрекеті қатаң мағынада қолдауы бар адамдар үшін қолайсыз жағдайлардың салдары әлсіздеу болатынын білдіреді. Мұндай механиз-

мді дәлелдеу үшін қарым-қатынас күйзелісті жеңуге көмектесе ме деп сұрау жеткіліксіз. Қиындық деңгейі мен қолдаудың өзара әрекеттесуін тексеру немесе уақыт ішіндегі өзгерістерді қадағалау қажет. Cohen мен Wills (1985) еңбегінде қолдаудың жалпы жағымды әсері мен оның нақты бәсеңдетуші әсері ажыратылады [20]. Осы айырмашылық бұл талдауда да сақталады.

Бейімделу де біртұтас үдеріс емес. Жағдай өзгергеннен кейін адам әл-ауқатының үйреншікті деңгейін қалпына келтіруі, мақсаттарын түзетуі, өмірдің маңызды салаларын қайта айқындауы немесе қол жетпейтін болып қалған үміттерінен бас тартуы мүмкін. Бұл реакциялар сырттай ұқсас болғанымен, мағынасы әртүрлі. Мақсаттарды шынайы жағдайға сай түзету бақылау сезімін сақтауға көмектесуі мүмкін; ал өмірлік мүмкіндіктер көкжиегін мәжбүрлі түрде тарылту, керісінше, мүмкіндіктердің жоғалуын көрсетуі мүмкін. Өмірлік оқиғаларға бейімделу жөніндегі зерттеулер қалпына келу жылдамдығы мен толықтығы оқиғаның және әл-ауқат құрамдасының түріне қарай өзгеретінін көрсетеді [53].

Мәдениет бұл схемаға үш жолмен енеді. Біріншіден, ол күнделікті тәжірибеге ықпал етеді: отбасындағы өзара көмектің, үлкендерге жүгінудің, алғыс білдірудің және діни тәжірибелердің маңызын айқындайды. Екіншіден, жақсы өмірдің өлшемдерін және адам өзін салыстыратын топтарды белгілейді. Үшіншіден, жауап беру нысанына әсер етуі мүмкін, мысалы, наразылықты ашық білдіруді белгілі бір дәрежеде қолайлы не қолайсыз етеді. Бұл жолдарды араластыру қарама-қарсы екі қатеге әкеледі: кез келген айырмашылықты мәдениетпен түсіндіру немесе, керісінше, мәдени ерекшеліктердің барлығын өлшеу қатесіне жатқызу. Бұдан әрі тәжірибе, бағалау өлшемі және жауап беру тәсілі бөлек қарастырылады [23; 63].

9.2. Деректер және талдамалық стратегия

Жақын қарым-қатынастарды, қабылданатын қолдауды, бейімделуді және мәдени нормаларды талдаудың негізгі дереккөзі — TERR-2024. Оның артықшылығы — қолдаудың, сенімге негізделген әңгімелесу, қарым-қатынас арқылы күйзелісті азайтудың, отбасылық бағдардың және бақытты білдіру нормаларының тікелей көрсеткіштерінің болуы. Шектеуі — деректер жиынтығы бес аумақтық жағдайды қамтиды және ұлттық үлестерді есептеуге арналмаған.

SWB-2025 бақытты, өмірге қанағаттануды, эмоциялық көрсеткіштерді, денсаулықты өзіндік бағалауды және қаржылық қанағаттануды салыстыру үшін қосымша дереккөз ретінде пайдаланылады. Оның міндеті TERR-2024 нәтижелерін түгелдей қайталау емес, жекелеген байланыстардың неғұрлым кең аумақтық қамтуда және басқа көрсеткіштер жиынтығы қолданылған кезде қаншалықты сақталатынын тексеру.

REL-2021 деректері, атап айтқанда, діни өзіндік сәйкестендіруді талқылау және діндарлық пен бақытты өзіндік бағалау арасындағы әлсіз байланыс туралы бұрын жарияланған нәтижемен салыстыру үшін іріктеп пайдаланылады. IFPR-2025 символдық сәйкестендіруді: институттарға деген сенімді, діндарлықты, ұлттық мақтанышты және өмірге қанағаттануды талдау үшін қолданылады. Дәл осы деректер жиынтығы материалдық жағдайды, сенімді, өңірді және негізгі әлеуметтік-демографиялық сипаттамаларды есепке алғаннан кейін ұлттық мақтаныштың өмірге қанағаттанумен байланысы сақтала ма дегенді тексеруге мүмкіндік береді.

Бақыт пен өмірге қанағаттану көрсеткіштері бөлек талданады. Бұл қағидатты мәселе, өйткені әлеуметтік қатынастар, бейімделу және мәдени нормалар бақытты эмоциялық реңкте өзіндік бағалаумен және өмірге неғұрлым когнитивтік тұрғыдан қанағаттанумен әртүрлі байланысуы мүмкін. Сондықтан байланыс бағыттарының сәйкес келуі тұрақты-

лықтың қосымша дәлелі ретінде, ал айырмашылық түсіндіруді қажет ететін мазмұнды нәтиже ретінде қарастырылады.

Реттік көрсеткіштердің арасындағы байланыстар негізінен Спирмен коэффициентімен бағаланады. Мазмұны жағынан жақын тұжырымдар топтары үшін ішкі келісімділік көрсеткіштері пайдаланылады. Диагностикалық регрессиялық модельдер байланыс негізгі сипаттамалар мен басқа айнымалыларды есепке алғаннан кейін сақтала ма дегенді тексеру үшін ғана қолданылады. Пайдаланылған деректер жиынтықтарының барлығы көлденең қималық дизайнға ие болғандықтан, нәтижелер статистикалық байланыстар ретінде түсіндіріледі.

9.3. Жақын қарым-қатынастар: мәртебеден гөрі олардың атқаратын қызметі маңызды

Бұл тарауда қарым-қатынастардың рөлі олардың нақты қызметі арқылы тексеріледі. TERR-2024 жақын байланыстардың бірнеше қырын ажыратуға мүмкіндік береді: көмек сұрауға болатын адамдардың болуы, жеке мәселелерді сеніп айту мүмкіндігі, айналасындағылардың қолдау көрсетуге дайындығы, әлеуметтік байланыстардан алынатын эмоциялық қанағат және олардың күйзелісті еңсерудегі рөлі.

Алғашқы нәтиже қолдаудың таралуына қатысты. Респонденттердің 89,0%-ының қиын жағдайда көмектесуге дайын адамдары бар; 85,0%-ы жақындарымен араласу күйзелісті еңсеруге көмектесетінімен келіседі; 77,2%-ы әлеуметтік байланыстар қуаныш пен қанағат сыйлайды деп санайды. Жеке мәселелерін кемінде бір адамға сеніп айта алатынын респонденттердің 70,0%-ы атап өтеді. Бұл үлестер зерттелген бес аумақты сипаттайды және оларды бүкіл елге таратуға болмайды. Деректер басқа жайтты көрсетеді: қолдау кең таралғанның өзінде қарым-қатынастың сапасы едәуір өзгеріп отырады әрі субъективті әл-ауқатпен байланысты.

Кесте 9.1 — TERR-2024 зерттеуіндегі әлеуметтік қатынастар және субъективті әл-ауқат, N = 500

Көрсеткіш	Орташа мән	Жоғарғы екі санат, %	Бақытпен ρ	Өмірге қанағаттанумен ρ
Кемінде бір адамға мәселелерін сеніп айта алады	3,75	70,0	0,183***	0,211***
Қиын жағдайда қолдауға дайын адамдары бар	4,17	89,0	0,271***	0,234***
Әлеуметтік байланыстар қуаныш пен қанағат сыйлайды	3,92	77,2	0,257***	0,233***
Жақындармен араласу күйзелісті еңсеруге көмектеседі	4,11	85,0	0,305***	0,213***
Әлеуметтік байланыстарға қанағаттану	3,84	70,2	0,330***	0,322***
Көмек сұрауға болатын жақын адамдар саны	2,98	—	0,235***	0,246***
Жақындар қолдауын сезіну жиілігі	3,92	72,0	0,306***	0,208***

*Ескерту. Келісу көрсеткіштері үшін 1-ден 5-ке дейінгі шкала қолданылды. ρ — Спирмен коэффициенті. *** p < 0,001.*

Бақыт сезімімен әлеуметтік байланыстарға қанағаттану, қарым-қатынастардың күйзелісті азайтуға субъективті қабілеті және қолдауды сезіну жиілігі анағұрлым тығыз байланысты. Жеке мәселені сеніп айту мүмкіндігінің байланысы әлсіздеу болғанымен, статистикалық тұрғыдан орнықты: өмірді жалпы бағалауда басқа адамның болуы ғана емес, өзара әрекеттестіктің сезілетін сапасы да маңызды.

Сенімді адамның болуы, айналадағылардың көмектесуге дайындығы, байланыстардан алынатын қуаныш және күйзелістің азаюы жөніндегі төрт тұжырым қабылданатын қолдаудың жеткілікті үйлесімді индексін құрайды (α = 0,817). Оның бақытпен рангтік корреляциясы ρ = 0,296, ал өмірге қанағаттанумен ρ = 0,277. Көпөлшемді модельде де байланыс сақталады: өзге енгізілген көрсеткіштер өзгермегенде,

қолдау индексінің бір стандартты ауытқуға өсуі бақыттың 0,196 стандартты ауытқуға жоғарылауымен байланысты (p = 0,006); өмірге қанағаттану үшін коэффициент 0,180-ге тең (p = 0,007).

Ресми отбасылық мәртебе бойынша көрініс соншалықты бірізді емес. TERR-2024 зерттеуінде некеде тұрмайтындар арасындағы бақыттың орташа бағасы 4,28, некедегілерде 4,16, ажырасқандарда төменірек — 3,70, алайда бұл топ небәрі 20 адамнан тұрады. SWB-2025 зерттеуінде де орташа бағалар қарапайым иерархия құрмайды: некеде тұрмайтындарда 4,29, тіркелген некедегілерде 4,26, ажырасқандарда 4,10 және жесірлерде 4,02. Айырмашылықтар жасқа, топтардың құрамына және нақты қарым-қатынастардың сапасына тәуелді. Олар некенің өзі адамды бақыттырақ етеді деген тұжырымды растамайды.

Күйзелістен қорғау әсері дәлелденді деген анағұрлым тар тұжырым да расталмады. Жақындардың күйзелісті еңсеруге көмектесетіні туралы пікір шынында да бақытпен байланысты. Алайда қабылданатын қолдау мен сатып алу қабілетінің статистикалық өзара әрекеттестігі қабылданған мәнділік деңгейіне жетпейді (p = 0,199). Демек, деректер қолдаудың жалпы оң рөлін растайды, бірақ оның материалдық қиындықтарды ерекше күшті өтейтінін айтуға мүмкіндік бермейді. Мұны тексеру үшін күйзеліс факторларының тікелей көрсеткіштері және мүмкіндігінше қайталама бақылаулар қажет.

9.4. Бейімделу: шынайы мақсаттар күткен нәтижеден бас тартумен бірдей емес

TERR-2024 зерттеуіндегі бейімделу блогы үш тұжырымнан тұрады: «қазір өмірден күтетінім бұрынғыдан төмен», «мақсаттарым шынайырақ бола түсті» және «өмір сүру жағдайларыма бейімделдім». Оларды бір шкалаға біріктіруге болмайды, өйткені біріншісі күтудің қысқаруын, екіншісі

мақсат қою сапасының өзгеруін, үшіншісі бейімделудің жалпы өзіндік бағасын өлшейді.

Кесте 9.2 — TERR-2024 зерттеуіндегі бейімделу және субъективті әлауқат, N = 500

Көрсеткіш	Орташа мән	Келіседі немесе толық келіседі, %	Бақытпен ρ	Өмірге қанағаттанумен ρ
Өмірден күтетінім бұрынғыдан төмен	2,80	30,0	−0,188***	−0,112*
Мақсаттарым шынайырақ бола түсті	3,70	69,8	0,226***	0,185***
Өмір сүру жағдайларыма бейімделдім	3,96	82,2	0,160***	0,137**

*Ескерту. Келісу шкаласы — 1-ден 5-ке дейін. ρ — Спирмен коэффициенті. * p < 0,05; ** p < 0,01; *** p < 0,001.*

Нәтижелер бейімделу тек талап-тілектің төмендеуіне келіп тірелмейтінін көрсетеді. Күтудің төмен болуы бақыттың төмен деңгейімен, ал мақсаттардың шынайылығы оның жоғары деңгейімен байланысты. Бейімделудің жалпы өзіндік бағасы да оң, бірақ әлсіздеу байланыс көрсетеді. Бақытқа арналған көпөлшемді модельде қарама-қарсы бағыттар сақталады: күтудің төмендеуінің стандартталған коэффициенті −0,119 (p = 0,015), мақсаттардың шынайылығының коэффициенті 0,119 (p = 0,042). Өзге факторлар ескерілгеннен кейін жалпы бейімделу коэффициенті іс жүзінде нөлге тең.

Өмірге қанағаттану үшін қолдау, сатып алу қабілеті, нормалар және іріктеме құрамы бір мезгілде есепке алынғанда, бейімделу коэффициенттері статистикалық тұрғыдан орнықсыз болады. Екі тәуелді айнымалы арасындағы айырмашылықты қайшылық деп қарастыруға болмайды. Бақыт туралы сұрақ қазіргі тәжірибенің эмоциялық және мотивациялық жағын күштірек көрсетсе, өмірге жалпы қанағаттану жағдайларды бағалаумен тығызырақ байланысты болуы мүмкін. Іріктеменің өзінде бақыт пен өмірге қанағаттанудың корре-

ляциясы 0,429: көрсеткіштер өзара жақын, бірақ бірін-бірі алмастырмайды.

Алынған нәтиже жоғары әл-ауқат азға қанағаттану әдетінен туындайды деген тартымды, бірақ тым қарапайым мәдени түсіндірмені шектейді. Егер үмітті механикалық түрде төмендету бақытқа жетудің басты жолы болса, байланыс оң болуы керек еді. Бірақ іс жүзінде кері көрініс байқалады. Мақсаттарды конструктивті түрде нақтылау мен өмірлік көкжиектің амалсыз тарылуын ажырату дұрысырақ. Біріншісі әрекет ету және қол жеткізу мүмкіндігін сақтайды; екіншісі көңіл қалумен қатар жүруі мүмкін.

Деректер жиынында респондент өз өмірін кіммен салыстыратын — өзінің өткенімен, ата-анасымен, көршілерімен, әріптестерімен немесе ауқаттырақ топтармен — салыстыратыны туралы тікелей сұрақтар жоқ. Сондықтан әлеуметтік салыстыру теориясы күтудің рөлін түсіндіруге көмектеседі, бірақ тексерілген механизмге айналмайды [29]. Одан әрі талдау үшін салыстыру топтары, әл-ауқаты жоғарырақ және төменірек адамдармен салыстыру, сондай-ақ қалағаны мен қол жеткізгені арасындағы сезілетін алшақтық туралы тікелей көрсеткіштер қажет.

9.5. Мәдени нормалар және символдық сәйкестену

Алдыңғы бөлімшелер Қазақстандағы субъективті әл-ауқат бір ғана әмбебап факторға емес, өмірлік тәжірибенің бірнеше деңгейіне: материалдық қорғалғандыққа, денсаулыққа, қолдау көрсететін қарым-қатынастарға, бейімделуге және әлеуметтік ортаның қабылданатын сенімділігіне байланысты екенін көрсетті. Бұл бөлімше талдауды аяқтап, ресурстар, қатынастар және сенім ескерілгеннен кейін мәдени нормалар мен символдық сәйкестенудің маңызы сақтала ма деген неғұрлым нәзік сұрақты тексереді.

Мұнда мәдени және символдық механизмдер деп нақты әрі эмпирикалық тұрғыдан тексеруге болатын гипотезалар түсініледі. Біріншіден, бақыттың жоғары бағалары әл-ауқатты көпшілік алдында көрсету нормасымен байланысты болуы мүмкін. Екіншіден, олар отбасыға бағдарға және қолдау сұраудың үйреншікті тәжірибелеріне сүйенуі мүмкін. Үшіншіден, діни өзіндік сәйкестенудің маңызы болуы ықтимал. Төртіншіден, өмірге қанағаттану елге тиесілі болуды оң бағалаумен, яғни ұлттық мақтанышпен қатар жүруі мүмкін.

Әл-ауқатты білдіру нормалары және отбасылық бағдар. TERR-2024 әл-ауқатты көрсету нормасын отбасылық және тұлғааралық тәжірибелерден ажыратуға мүмкіндік береді. Егер бақыттың жоғары бағалары негізінен «бақытты болып көріну» жөніндегі әлеуметтік қысымнан туындаса, онда қысымның тікелей көрсеткіштері хабарланған бақытпен оң байланысты болуы тиіс. Ал қолдау көрсету тәжірибелері маңыздырақ болса, бірізді байланыстар отбасылық бағдар, үлкендерден кеңес сұрау және туыстар мен достардан көмек сұрау көрсеткіштерінде байқалуы керек.

Кесте 9.3 — TERR-2024 зерттеуіндегі мәдени және отбасылық нормалар, N = 500

Көрсеткіш	Орташа мән	Жоғарғы екі санат, %	Бақытпен ρ	Өмірге қанағаттанумен ρ
Басқалардың көзінде бақытты болып көрінуі маңызды	2,67	29,4	0,053	0,077
«Бақытты болу» қысымын сезінеді	2,13	15,2	−0,030	−0,002
Айналасындағылар респонденттің бақытты болып көрінуін күтеді	3,18	45,4	0,102*	0,079
Бақытты білдіру — әлеуметтік норма	3,15	43,4	0,226***	0,167***

Қиындықта оң көзқарасты сақтау маңызды	3,92	79,8	0,170***	0,152***
Отбасы мүддесін өз мүддеңнен жоғары қою керек	3,66	63,4	0,176***	0,088*
Отбасылық дәстүрлер маңызды рөл атқарады	3,96	76,4	0,218***	0,165***
Үлкендерден жиі кеңес сұрайды	3,78	72,8	0,255***	0,177***
Қиын жағдайда дос не туыстан көмек сұрау маңызды	3,99	79,8	0,138**	0,158***

*Ескерту. Келісу шкаласы — 1-5. ρ — Спирмен коэффициенті. * p < 0,05; ** p < 0,01; *** p < 0,001.*

Нәтижелер бақыттың жоғары бағалары әл-ауқатты көрсетуге тікелей қысым жасау арқылы қалыптасады деген гипотезаны растамайды. Бақытты болып көрінудің маңыздылығы, сезілетін қысым және айналадағылардың күтуі туралы үш тармақтан құрылған индекстің ішкі үйлесімділігі төмен (α = 0,519) және ол бақытпен іс жүзінде байланысты емес. Бақытты білдірудің әлеуметтік нормасы туралы жеке тұжырыммен байқалған байланыс бұл қорытындыны өзгертпейді: ол рұқсат етілетін мінез-құлық жөніндегі жалпы түсінікті тіркейді, бірақ адамның жеке жауабы бұрмаланғанын дәлелдемейді.

Отбасылық және тұлғааралық механизм анағұрлым айқын көрінеді. Отбасы мүддесінің басымдығы, отбасылық дәстүрлер, үлкендердің кеңесі және жақындарға жүгіну туралы төрт тұжырым қолайлы деңгейде үйлескен индексті құрайды (α = 0,737). Оның бақытпен байланысы бақытты болып көрінуқысымының көрсеткіштерінен күштірек. TERR-2024 диагностикалық моделінде қабылданатын қолдау, бейімделу, сатып алу қабілеті, жыныс, жас, елді мекен түрі және аумақтық жағдай ескерілгенде де отбасылық бағдар бақытпен оң байланысын сақтайды. Демек, отбасылық бағдар абстрактілі

«дәстүршілдікті» емес, өзара көмектің, кеңес пен қолдаудың нормалармен бекітілген арналарына меңзейді.

Діндарлық және мәдени түсіндірудің шектері. Бұл талдауда діни өзіндік сәйкестену аралық орында тұр: оны субъективті әл-ауқатпен байланысты факторлар қатарынан алып тастауға болмайды, бірақ ол күшті дербес түсіндірме мәртебесіне де ие емес. REL-2021 ұлттық деректеріне (N = 1500) сүйенген Jamanbalayeva, Burova және Tlenchiyeva (2024) зерттеуі бақыттың өзіндік бағасы мен діндарлық арасында статистикалық мәнді, бірақ әлсіз байланысты анықтады [42]. Мақалада діни өзіндік сәйкестену дәрежесіне қарамастан, өз денсаулығын оң бағалайтын респонденттерде бақыттың жоғары деңгейі жиірек байқалатыны жеке атап өтіледі. Сондықтан бұл нәтижені діннің субъективті әл-ауқатқа тікелей ықпалының дәлелі емес, діни өзіндік сәйкестену, бақыттың өзіндік бағасы және өмірдің ілеспе жағдайлары арасындағы шектеулі эмпирикалық байланыс ретінде түсіндіру керек.

Кесте 9.4 — Тақырыптық деректер жиындарындағы діни өзіндік сәйкестену және субъективті әл-ауқат

Деректер жиыны	Діндарлықтың көрсетілуі	Субъективті әл-ауқат көрсеткіші	Қос айнымалы байланыс	Түзетілген нәтиже
REL-2021	Діни өзіндік сәйкестену / дінге қатысу дәрежесі	Бақыттың өзіндік бағасы	ρ = 0,068; p = 0,008	β = 0,036; p = 0,254
TERR-2024	Діни қатысу	Бақыт	ρ = 0,116; p = 0,010	βH = 0,051; p = 0,257
TERR-2024	Діни қатысу	Өмірге қанағаттану	ρ = 0,029	βL = −0,023; p = 0,640
IFPR-2025	Діндарлық	Өмірге қанағаттану	ρ = 0,070; p < 0,001	β = 0,053; p = 0,008

Ескерту. ρ — Спирмен коэффициенті; β — диагностикалық модельдегі стандартталған коэффициент. H — бақыт; L — өмірге қанағаттану.

REL-2021, TERR-2024 және IFPR-2025 нәтижелерінің жиынтығы діни өзіндік сәйкестенуді субъективті әл-ауқатты талдаудан алып тастауға мүмкіндік бермейді, бірақ тиісті қорытындының күшін шектейді. Діндарлықтың әл-ауқатпен байланысы көбінесе әлсіз ассоциация түрінде көрінеді және өмірге қанағаттанудан гөрі бақыттың өзіндік бағасында айқынырақ байқалады. Қолдау, отбасылық бағдар, бейімделу, материалдық жағдай және әлеуметтік-демографиялық сипаттамалар ескерілгеннен кейін ол орнықты дербес механизм мәртебесіне ие болмайды. Сондықтан діндарлық субъективті әл-ауқаттың контекске тәуелді корреляты ретінде қарастырылады. Оның мәні діни өзіндік сәйкестену фактісінің өзінен гөрі өмірдің мәні, қауымдастық, өзара көмек нормалары және діни сәйкестіктің әлеуметтік контексі арқылы жанама түрде көрінуі ықтимал.

Азаматтық тиесілілiктен ұлттық мақтанышқа. Ұлттық мақтаныш талдауда бөлек орын алуға тиіс, өйткені ол ең жақын қарым-қатынастар шеңберіне емес, адамның елімен символдық байланысына қатысты. Дегенмен оны оқшау эмоциялық көрсеткіш ретінде қарастыруға болмайды. IFPR-2025 зерттеуіндегі сәйкестік блогы мақтаныш туралы сұрақтан кеңірек: ол «нағыз қазақстандық болу» нені білдіретінінің өлшемдерін, азаматтық және этномәдени тиесілілік туралы тұжырымдарды, сондай-ақ ұлттық бірліктің негіздерін бағалауды қамтиды. Сондықтан Қазақстанды мақтан тұту көрсеткіші кеңірек сәйкестік құрылымының жоғары, бағалаушы деңгейін білдіреді.

Бұл құрылымда үш деңгейді ажыратуға болады:

1) Азаматтық тиесілілік: азаматтық, заңдарды құрметтеу, салық төлеу, өзін қазақстандық сезіну.

2) Мәдени-тілдік тиесілілік: қазақ және орыс тілдерін білу, мәдениетке, шыққан тегіне және дінге қатынас.

3) Бағалаушылық ұлттық мақтаныш: тарихты, мәдениетті, спортты, экономиканы, демократиялық жүйені, саяси ықпалды және қызметтердің цифрландырылуын мақтан тұту.

Төменде өмірге қанағаттанумен тікелей үшінші деңгей салыстырылады, бірақ оның мәні алғашқы екі деңгеймен байланысы арқылы ашылады. Азаматтық тиесілілік ұлттық қауымдастыққа кім кіретінін анықтаса, ұлттық мақтаныш осы қауымдастықта не оң бағаланатынын көрсетеді. Сондықтан негізгі сұрақ — «Нені мақтан тұтады?».

IFPR-2025 зерттеуінде респонденттер Қазақстанды мақтан тұтудың жеті негізін 1 — «мүлде мақтан тұтпаймын» дегеннен 4 — «өте мақтан тұтамын» дегенге дейінгі шкаламен бағалады. «Жауап беруге қиналамын» жауаптары тиісті орташа мәндерді есептеуден шығарылды. 9.5-кесте ұлттық мақтаныштың ең кең таралған негіздері өмірге қанағаттанумен ең тығыз байланысты негіздермен сәйкес келмейтінін көрсетеді.

Кесте 9.5 — IFPR-2025 зерттеуіндегі ұлттық мақтаныш негіздері және олардың өмірге қанағаттанумен байланысы

Ұлттық мақтаныш негізі	N	Орташа мән, 1-4	Мақтан тұтады немесе өте мақтан тұтады, %	Өмірге қанағаттанумен ρ
Ел тарихы	2863	3,42	94,9	0,153***
Спорттық жетістіктер	2856	3,32	91,3	0,142***
Өнер және әдебиет жетістіктері	2808	3,30	91,2	0,154***
Қызметтердің цифрландырылуы	2759	3,21	88,4	0,174***
Әлемдік аренадағы саяси ықпал	2672	2,90	74,0	0,240***
Демократиялық жүйе	2710	2,86	71,8	0,250***
Экономикалық жетістіктер	2761	2,78	66,0	0,265***

*Ескерту. ρ — Спирмен коэффициенті. *** p < 0,001.*

Ең жоғары мәндер ел тарихына, спорттық жетістіктерге, өнер мен әдебиетке тән. Бұл негіздерді респонденттердің басым көпшілігі қолдайды және олар ұлттық мақтаныштың мәдени-тарихи өзегін құрайды. Олардың қызметі, шамасы,

негізінен біріктіруші сипатта: олар елге тиесілілікті ортақ символдық аясын қалыптастырады.

Өмірге қанағаттанумен салыстырғанда басқа көрініс байқалады. Неғұрлым күшті корреляциялар тарих, спорт немесе мәдениет бойынша емес, экономикалық жетістіктер, демократиялық жүйе және Қазақстанның саяси ықпалы бойынша тіркеледі. Басқаша айтқанда, мәдени-тарихи мақтаныш кеңірек таралған, ал саяси-экономикалық мақтаныш өмірге қанағаттану деңгейлерін анығырақ ажыратады. Өткен тарих пен мәдениет біріктіреді; елдің қазіргі жетістіктері адамдардың өз өмірін қалай бағалайтынымен тығызырақ байланысты.

Ұлттық мақтаныштың жеті тармағының ішкі үйлесімділігі жоғары ($\alpha = 0{,}895$), сондықтан олардың орташа мәнін жалпы индекс ретінде пайдалануға болады. Алайда жоғары үйлесімділік мазмұндық әркелкілікті жоймайды. Тарих, өнер және спорт символдық сәйкестенуге жақынырақ; экономика, демократия, саяси ықпал және цифрландыру сонымен бірге мемлекеттің қазіргі жағдайын бағалау болып табылады. Сондықтан ұлттық мақтаныштың жалпы индексі елге жақындықты ғана емес, оның қазіргі дамуына қатысты жалпы көзқарасты да көрсетеді.

Келесі сұрақ — бұрын қарастырылған факторлар ескерілгеннен кейін ұлттық мақтаныштың өмірге қанағаттанумен байланысы сақтала ма? IFPR-2025 ұлттық мақтанышты материалдық жағдаймен, институционалдық сеніммен, цифрлық дағдылармен және діндарлықпен бір диагностикалық модельде салыстыруға мүмкіндік береді. Нәтижелер факторлардың жалпы арақатынасын өзгертпейді, бірақ оны нақтылайды.

Кесте 9.6 — IFPR-2025 зерттеуіндегі өмірге қанағаттану және жекелеген корреляттар

Көрсеткіш	Қос айнымалы байланыс, Spearman ρ	Толық модель коэффициенті, β	Қорытындының сипаты
Материалдық жағдай	0,270***	0,246***	Енгізілген факторлардың ішіндегі ең орнықтысы
Институционалдық сенім	0,263***	0,153***	Дербес байланысы сақталады
Ұлттық мақтаныш	0,261***	0,135***	Орташа дербес байланыс
Цифрлық дағдылар	0,119***	−0,001	Дербес байланыс сақталмайды
Діндарлық	0,070***	0,053**	Әлсіз байланыс; сақтықпен түсіндіру керек

*Ескерту. Толық модельде жас, жыныс, білім, отбасылық жағдай, жұмыспен қамтылу, елді мекен түрі және өңір ескерілді; стандартты қателер — HC3. ** p < 0,01; *** p < 0,001.*

Материалдық жағдай өмірге қанағаттанудың анағұрлым күшті предикторы болып қалады. Институционалдық сенім респонденттің әлеуметтік және мемлекеттік ортаны қаншалықты сенімді деп қабылдайтынын көрсетеді. Ұлттық мақтаныш бұл факторларға символдық-сәйкестік деңгейін қосады: елді, оның жетістіктерін және оған тиесілі болуды оң бағалау. Ол материалдық және институционалдық жағдайларды алмастырмайды, бірақ толықтырады. Сондықтан ұлттық мақтаныш әл-ауқаттың анықталған себебі емес, өмірге қанағаттанудың символдық-сәйкестік корреляты ретінде қаралады.

Бұл қорытынды ұлттық мақтаныш пен субъективті әл-ауқаттың байланысы туралы халықаралық пікірталасқа сәйкес келеді. Н. С. Зубарев, Ю. Е. Морева және Э. Д. Понариннің Ресей деректеріне сүйенген панельдік зерттеуі байланыс ұлттық мақтанышқан әл-ауқатқа қарай ғана емес, субъективті әл-ауқаттың жоғары деңгейінен кейінгі ұлттық мақтанышқа

қарай да жүруі мүмкін екенін көрсетеді [5]. IFPR-2025 орнықты ассоциацияны тіркейді, бірақ ұлттық мақтаныш өмірге қанағаттануды қолдай ма, әлде өміріне көбірек қанағаттанатын азаматтар елді жағымдырақ бағалай ма — соны анықтауға мүмкіндік бермейді.

IFPR-2025 зерттеуінің өңірлік кесіндісі ұлттық мақтаныш пен өмірге қанағаттанудың байланысы аумақтар бойынша бірдей емес екенін көрсетеді. Негізгі мәтінге өңірлердің толық рейтингін емес, диагностикалық типологияны енгізген жөн: ол салмақталмаған өңірлік есептеулерді әкімшілік иерархияға айналдырмай, әртүрлі үйлесімдерді көрсетеді.

Кесте 9.7 — IFPR-2025 зерттеуіндегі ұлттық мақтаныш пен өмірге қанағаттану байланысының диагностикалық өңірлік бейіндері

Бейін түрі	Аумақтардың мысалдары
Мақтаныш пен қанағаттанудың күшті ұштасуы	Астана қ. (ρ = 0,427), Түркістан облысы (ρ = 0,398), Жамбыл облысы (ρ = 0,363), Шымкент қ. (ρ = 0,457)
Жоғары қанағаттану және мақтанышпен орташа байланыс	Батыс Қазақстан облысы: F7=4,33; ρ = 0,312 Атырау облысы: F7=4,72; ρ = 0,320.
Мақтаныш жоғары, қанағаттанумен байланысы әлсіз	Қостанай облысы: мақтаныш индексі=3,30; ρ = 0,097. Ақмола облысы: мақтаныш индексі=3,27; ρ = 0,120
Қанағаттану жоғары, мақтанышпен байланысы әлсіз не теріс	ρ = −0,031. Қызылорда облысы: F7=4,24; ρ = −0,087 Ақтөбе облысы: F7=4,59;
Қанағаттану салыстырмалы төмен, мақтанышпен орташа байланыс	Маңғыстау облысы: F7=3,85; ρ = 0,318. Павлодар облысы: F7=3,74; ρ = 0,289

Ескертпе. F7 — 1-5 шкаласы бойынша өмірге қанағаттанудың орташа мәні; ρ — ұлттық мақтаныш индексі мен өмірге қанағаттанудың Спирмен коэффициенті.
Кесте диагностикалық сипатта және өңірлер рейтингі болып табылмайды.

Өңірдің өзі жеке себеп емес, бірақ материалдық, институционалдық, тұлғааралық және символдық факторлардың

салмағы әртүрлі болатын контекст қалыптастырады. Кей аумақтарда ұлттық мақтаныш пен өмірге қанағаттану қатар өзгереді, басқаларында олардың бағыттары ажырайды. Сондықтан символдық сәйкестену жергілікті экономиканы, денсаулықты, қызметтердің қолжетімділігін, жергілікті билікке сенімді және күнделікті ортаның сапасын талдауды алмастыра алмайды.

Тарау нәтижелерін эмпирикалық қолдаудың әртүрлі дәрежесі бар дәлелдер жүйесі ретінде түсіндіру керек. Ең сенімді расталғаны — қарым-қатынастардың нақты қызметі: қолдаудың қолжетімділігі, көмек сұрай алу және әлеуметтік байланыстардың сапасы. Бейімделу де үмітті жай ғана төмендетуге келіп тірелмейді: өмірлік көкжиектің амалсыз тарылуы бақыттың төмен болуымен байланысты, ал мақсаттарды шынайы түзетудің маңызы оң.

Қазақстандағы субъективті әл-ауқатты мәдени тұрғыдан түсіндіру жоққа шығарылмайды, бірақ елеулі түрде нақтыланады. Деректер өмірге жоғары баға беру бақытты болып көрінуге мәжбүрлейтін қысымның салдары дегенді растамайды. Діни өзіндік сәйкестену субъективті әл-ауқаттың жекелеген көрсеткіштерімен әлсіз оң байланыста болғанымен, орнықты дербес механизм мәртебесіне ие емес. Отбасылық бағдар ең алдымен қолдаушы қарым-қатынастар мен өзара көмек тәжірибелерінің бөлігі ретінде маңызды. Ұлттық мақтаныш өмірге қанағаттанумен байланысты, алайда оның түсіндіруге көбірек үлес қосатын бөлігі өткеннің ортақ символдарына емес, елдің қазіргі жетістіктерін бағалауға қатысты. Мәдени-тарихи мақтаныш көбінесе біріктіруші қызмет атқарады, ал саяси-экономикалық мақтаныш өмірге қанағаттанудың деңгейлерін анығырақ ажыратады.

Осылайша, әлеуметтік және мәдени-символдық механизмдер жоғары субъективті әл-ауқаттың бірыңғай «ұлттық себебін» құрамайды. Олар материалдық қорғалғандық, денсаулық, қолдау, сенім, бейімделу және елге тиесілі болуды символдық бағалау әртүрлі салмаққа ие болатын кеңірек кон-

фигурацияның шектеулі әрі әркелкі расталған элементтері ретінде әрекет етеді. Өңірлік бейіндер ұлттық мақтаныштың маңызы оның мазмұнына ғана емес, аумақтық контекске де тәуелді екенін қосымша көрсетеді. Сондықтан мәдени нормалар мен символдық сәйкестенуді әл-ауқаттың материалдық, тұлғааралық және институционалдық негіздерін алмастырушы емес, өмірлік тәжірибені ұйымдастыру мен түсіндіру тәсілдері ретінде қарастыру керек.

ҚОРЫТЫНДЫ

Қазақстандағы өмірді бағалаудың салыстырмалы түрдегі жоғары көрсеткіштері нақты әрі әртүрлі зерттеулерде тұрақты түрде қайталанатын нәтиже болып табылады. Бұл халықаралық зерттеулерде, ресми ұлттық статистикада және тақырыптық сауалнамаларда тіркеледі. Сондықтан мұндай нәтижені бір ғана деректер жиынтығының ерекшелігімен немесе респонденттердің әлеуметтік тұрғыдан құпталатын жауаптарды беруге бейімділігімен түсіндіруге болмайды.

Сондай-ақ, орташа көрсеткіштің жоғары болуы барлық тұрғындарға және қоғамдық өмірдің барлық қырларына бірдей қатысты дегенді білдірмейді. Елдің жағдайы қарастырылатын кезеңге, көрсеткішке және салыстыру тобына байланысты, ал орташа мән әлеуметтік топтар, аумақтар және үлестірімнің төменгі бөлігі арасындағы айырмашылықтарды жасырады. Өмірді бағалау материалдық қамтамасыз етілумен, денсаулықты субъективті бағалаумен, психологиялық жай-күймен және қолдау көрсететін қарым-қатынастармен байланысты екендігі тұрақты болып келеді. Институттарға сенім мен ұлттық мақтаныш осы байланыстар жүйесін толықтырады, бірақ оның орнын алмастырмайды.

Зерттеу өмірді салыстырмалы түрде қолайлы бағалаудың бір ғана себебін анықтаған жоқ. Алынған нәтижелер ресурстардың, денсаулықтың, қарым-қатынас сапасының және әлеуметтік ортаның сенімділігі туралы қабылдаудың өзара ұштасатынын көрсетеді. Бұл факторлардың ешқайсысы жеке алғанда толық түсіндірме бола алмайды. Монографияның қорытындыларын негізгі тұжырымды жүйелі түрде ашатын жеті сұрақ арқылы ұсынған орынды деп есептейміз.

1. Қазақстанды қандай мағынада салыстырмалы түрде бақытты ел деп санауға болады?

Қазақстанды нақты бір мағынада салыстырмалы түрде бақытты ел деп санауға болады: оның тұрғындары тұтастай алғанда өз өмірін орта есеппен едәуір жоғары бағалайды. World Happiness Report 2026 деректеріне сәйкес 2023-2025 жылдардағы Кэнтрил баспалдағы бойынша орташа баға 6,633 балл болды. Бұл 147 ел мен аумақтың арасында 33-орынға сәйкес келді. Статистикалық белгісіздікті ескерсек, Қазақстанның ықтимал орны 24-орыннан 43-орынға дейінгі аралықта болды. Сондықтан рейтингтегі нақты бір жолды емес, елдің өмірді жалпы бағалауы салыстырмалы түрде қолайлы мемлекеттер тобына жататынын айту дұрысырақ.

Қазақстанның артықшылығы посткеңестік мемлекеттердің бір бөлігімен және Орталық Азия елдерімен халықаралық бөлінісі көрсетілген салыстыруларда айқынырақ байқалады. Табыс деңгейі ұқсас елдермен салыстырғанда айырмашылық азаяды. Табыс, әлеуметтік қолдау, салауатты өмір сүрудің күтілетін ұзақтығы, таңдау еркіндігі және институционалдық сипаттамалар ескерілгеннен кейін Қазақстанның бағасы үлгі бойынша күтілетін мәнге жақындайды. Басқаша айтқанда, жоғары нәтиже өмір сүру шарттарына қарамастан туындамайды: оның едәуір бөлігі елдің ресурстары мен әлеуметтік сипаттамаларына сәйкес келеді.

Халықаралық үлгілерде байқалған бағаның үлгі бойынша күтілетін мәннен аздаған оң ауытқуы сақталады. Бұл есепке алынған айнымалылар елдер арасындағы барлық айырмашылықтарды қамтымайтынын көрсетеді, бірақ қалдықтың себебін өздігінен ашпайды. Онда әлеуметтік қарымқатынастардың ерекшеліктері, салыстыру стандарттары, белгілі бір кезеңдегі оқиғалар және өлшеу әсерлері көрініс табуы мүмкін. Сондықтан мұндай қалдықтың болуы әлауқаттың жоғары деңгейі ерекше ұлттық мінезден немесе бір ғана мәдени ерекшеліктен туындайтынын өздігінен дәлелдемейді.

Осылайша, Қазақстан салыстырмалы түрде қолайлы, бірақ бірегей емес жағдайды көрсетеді. Бұл тұжырым, ең алдымен, өмірді жалпы бағалауға қатысты. Ол үнемі көтеріңкі эмоционалдық күйді, әлеуметтік проблемалардың жоқтығын немесе барлық тұрғындардың әл-ауқаты бірдей жоғары екенін білдірмейді.

2. Бұл нәтиже уақыт өте келе қаншалықты тұрақты?

Ұзақ мерзімді перспективада бұл нәтиже тұрақты. Әртүрлі дереккөздердің мәліметтері 1990-жылдардағы күрт құлдыраудан кейін субъективті әл-ауқаттың қалпына келгенін көрсетеді. 2000-жылдардағы бағалардың өсуі негізгі әлеуметтік-экономикалық жағдайлардың тұрақтануымен қатар жүрді. Бұл траектория постсоциалистік «бақыт алшақтығының» жалпы қысқаруына сәйкес келеді, дегенмен оны ЖІӨ-нің өзгеруімен ғана түсіндіруге болмайды (Easterlin, 2009; Guriev and Melnikov, 2018).

Алайда қалпына келу үздіксіз өсуді білдірмейді. Соңғы жылдары бағалар құбылып отыр, ал бақыт пен өмірге қанағаттану толықтай синхронды түрде өзгермейді. Сондықтан қолда бар деректер 1990-жылдармен салыстырғанда көрсеткіштің ұзақ мерзімді жақсаруын растайды, бірақ әрбір кейінгі жылды алдыңғысынан қолайлырақ деп сипаттауға мүмкіндік бермейді.

Уақыттық көрініс үш кезеңді қамтиды: трансформациялық құлдырау, одан кейінгі қалпына келу және соңғы жылдардағы салыстырмалы түрде жоғары, бірақ құбылмалы деңгей. Бұл тұжырым бақыттың үздіксіз өсуі туралы тезиске қарағанда дәлірек.

3. Ұлттық және қалықаралық дереккөздердің нәтижелері сәйкес келе ме?

Дереккөздер негізгі мәселеде сәйкес келеді: Қазақстанда өмірді оң және орташа оң бағалау айқын теріс бағалаудан едәуір басым. Бұл көрініс халықаралық зерттеулерде, ресми

статистикада және тақырыптық сауалнамаларда қайталанады. Сәйкесінше, қолайлы нәтиже бір ғана әдістеменің немесе бір ғана зерттеу ұйымының ерекшелігі емес.

Дегенмен, сандық мәндер сәйкес келмейді. Халықаралық зерттеулер әдетте біршама ұстамды бағаларды көрсетсе, ұлттық статистика мен тақырыптық сауалнамалар көбіне жоғарырақ орташа мәндерді және шекті теріс жауаптардың аз үлесін көрсетеді. Мұндай алшақтық күтілетін жағдай болып есептеледі. Дереккөздер сұрақтардың тұжырымдалуы, шкалалары, кезеңдері, бас жиынтықтары және деректерді жинау тәсілдері бойынша ерекшеленеді.

Бақыт, өмірге қанағаттану, Кэнтрил баспалдағы және эмоционалдық күйлер бір-біріне жақын, бірақ бірдей ұғымдар емес. Сондықтан жалпы қорытындыны сандардың сәйкес келуіне емес, нәтижелер бағытының сәйкес келуіне негіздеу қажет. Монография материалдарында дәл осындай сәйкестік анықталған.

4. Жоғары нәтижені өлшеу ерекшеліктерімен түсіндіруге бола ма?

Өлшеуге байланысты әсерлер көрсеткіштердің ауқымына ықпал етеді, бірақ нәтиженің өзін жоққа шығармайды. Өмірді жоғары бағалау әртүрлі сұрақтар мен рәсімдер қолданылған дереккөздерде қайта анықталады. Сол себепті, оны статистикалық жалған көрініс деп есептеуге болмайды.

Ең елеулі мәселе жауаптарды ауқымды санаттарға біріктіруге қатысты. Он балдық шкаланы 1-3, 4-7 және 8-10 мәндеріне бөлгенде ортаңғы санат шамадан тыс кең болып шығады. 7 және 8 балл арасындағы шекті өзгерту орташа мән дәл сондай дәрежеде өзгермесе де, «қанағаттанғандар» үлесін едәуір өзгертуі мүмкін. Осы себепті жауаптардың толық үлестірімі бір ғана ірілендірілген санатқа қарағанда көбірек ақпарат береді.

Сұрақтың тұжырымдалуы, сұхбат тілі және сауалнама жүргізу тәсілі де жауаптарға әсер етуі мүмкін, алайда қолда

бар деректер жиынтықтарында мұндай ықпалдың шамасы толық анықталмаған. Барлық дереккөздерде қажетті қызметтік айнымалылар сақталмаған, ал ұлттық қатарлардың өлшеу инвариантты лығы әзірге тексерілмеген. Сонымен бірге тақырыптық сауалнама жоғары бағалар адамдардың өзгелерге бақытты болып көрінуге мәжбүр болуынан туындайды деген тікелей болжамды растаған жоқ.

Сәйкесінше, өлшеу ерекшеліктері дереккөздер арасындағы алшақтықтың бір бөлігін түсіндіреді, бірақ жалпы қолайлы көріністің бәрін түсіндірмейді. Ең негізді қорытынды мынадай: өмірді жалпы бағалаудың жоғары деңгейі нақты нәтиже, ал оның дәл шамасы көрсеткіш пен өлшеу құралына байланысты.

5. Қандай әлеуметтік және аумақтық айырмашылықтар маңыздырақ болып саналады?

Материалдық жағдай, денсаулықты өзіндік бағалау, психологиялық жағдайдың нашарлығы және қолдаудың қолжетімділігі бойынша айырмашылықтар анағұрлым тұрақты. Олар жыныс, жас, білім, ресми жұмыспен қамтылу немесе елді мекен түрі бойынша айырмашылықтарға қарағанда жүйелірек қайталанады. Жыныс пен жастың өзі әл-ауқаттың қатаң иерархиясын қалыптастырмайды. Олардың мәні кезеңге және өзге өмірлік жағдайлардың үйлесуіне қарай өзгереді.

Білім мен кәсіби мәртебе де өмірді жоғары бағалауға кепілдік бермейді. Олардың маңызы жұмыспен қамтылу сапасы, табыстың тұрақтылығы, ресурстарға қолжетімділік және өз жағдайын бақылау мүмкіндігі арқылы көрінеді. Ресми отбасылық мәртебе мен балалардың болуының түсіндіру күші шектеулі. Қарым-қатынастың сапасы мен нақты көмек алу мүмкіндігі маңыздырақ болып саналады.

Қала мен ауыл арасындағы айырмашылықтардың шамасы өзгеріп отырды, бірақ тұрақты аумақтық иерархияны қалыптастырған жоқ. 2018-2021 жылдары ауылдық респонденттердің бағаларында шағын басымдық байқалды. 2022-

2023 жылдарға қарай ол едәуір азайды, ал өмірге қанағаттану бойынша өңір мен жеке сипаттамаларды ескергеннен кейін расталмай қалды. Деректер ауыл жастарының әл-ауқаты жүйелі түрде төмен деген болжамды да растамайды. Елді мекен түрін өмір сүру құны, инфрақұрылым, еңбек нарығы, қызметтерге қолжетімділік және әлеуметтік байланыстар әртүрлі үйлесетін контекст ретінде түсіну қажет.

Өңіраралық айырмашылықтар байқалады, алайда оларды «ең бақытты» аумақтардың әкімшілік рейтингіне айналдыруға болмайды. Облыстар бойынша орташа мәндер ішкі әркелкілікті, үлестірімнің нысанын және қала мен ауыл елді мекендерінің айырмашылықтарын көрсетпейді. Қаржылық осалдық, денсаулық мәселелері, әлсіз қолдау және қызметтерге шектеулі қолжетімділік қатар шоғырланатын аумақтарды анықтау іс жүзінде маңыздырақ.

Үлестірімнің төменгі бөлігі ерекше мәнге ие. Деректер материалдық, медициналық, психологиялық және еңбек саласындағы шектеулер жинақталған сайын өмірге қанағаттану мен бақыт деңгейі төмендеп, төмен бағалардың үлесі айтарлықтай өсетінін көрсетеді. Бұл байланыс респонденттердің әлеуметтік сипаттамаларын ескергеннен кейін де сақталады.

Ең айқын өмірге қанағаттанду деңгейінің төмендігі белгілі бір демографиялық топқа жатумен емес, бірнеше әлеуметтік тәуекелдің бір мезгілде жинақталуымен байланысты. Ол материалдық, медициналық, психологиялық және еңбек саласындағы шектеулер қатар әсер ететін жерде туындайды. Әлеуметтік саясат үшін тәуекелдердің үйлесуі халықтың ірі санаттары арасындағы орташа мәндердің шағын айырмашылықтарынан маңыздырақ.

6. Өмірге қанағаттанумен жоғары деңгейде байланысты не болып табылады?

Ең жүйелі байланыс өмірге қанағаттану мен материалдық қорғалғандық арасында анықталды. Қажетті шығыстарды өтей алатын, қаржылық міндеттемелерін орындайтын,

қор жинайтын және күтпеген шығындарды еңсере алатын респонденттер өмірін жақсырақ бағалады. Демек, табыс көлемі ғана емес, үй шаруашылығының нақты қаржылық тұрақтылығы да маңызды. Бұл — монографияның ең айқын нәтижелерінің бірі.

Екінші тұрақты топты денсаулықты өзіндік бағалау, психологиялық жай-күй және қолдау көрсететін қарым-қатынастар құрайды. Өз денсаулығын төмен бағалау мен медициналық депривация өмірге қанағаттанудың төмен бағаларымен байланысты. Психологиялық күйдің нашарлығы әлеуметтік сипаттамаларды ескергеннен кейін де өмірге қанағаттану және бақытпен теріс байланысын сақтайды. Ал қолдау көмек алу, мәселені талқылау және күйзелісті еңсеру мүмкіндігі арқылы көрінеді. Сондықтан қарым-қатынастың нақты сапасы ресми отбасылық мәртебеге немесе байланыстар санына қарағанда маңыздырақ.

Көпфакторлы үлгіде материалдық жағдай өмірге қанағаттанумен ең күшті байланысын сақтады. Институттарға сенім мен ұлттық мақтаныш та онымен оң байланысты болды, бірақ олардың байланысы едәуір әлсіз. Цифрлық дағдылармен байланыс іс жүзінде байқалмады, ал діндарлықпен байланыс өте әлсіз болып қалды. Бұл нәтижелер көрсеткіштер арасындағы байланыстардың салыстырмалы күшін көрсетеді, бірақ себеп-салдарлық ықпал туралы қорытынды жасауға мүмкіндік бермейді.

Институттарға сенімді, ең алдымен, әлеуметтік ортаның сенімділігі қалай қабылданатынын көрсететін көрсеткіш ретінде қарастыру керек. Оның өмірге қанағаттанумен байланысы сенімнің өзі әл-ауқатты арттырады дегенді білдірмейді. Байланыс кері бағытта болуы мүмкін, әрі екі баға да институттармен өзара әрекеттесудің ортақ тәжірибесіне тәуелді болуы ықтимал. Осындай шектеу ұлттық мақтанышқа да қатысты. Оның индексі тарих пен мәдениетті ғана емес, экономика, демократия, халықаралық ықпал және цифрлық жетістіктер туралы бағалауды да қамтиды.

Жұмыспен қамтылу сапасы, емделуге және өзге қызметтерге қолжетімділік, қауіпсіздік, әлеуметтік қорғау, таңдау еркіндігі және бақылау сезімі де маңызды мәнге ие болуы мүмкін. Алайда олардың дербес үлесі әртүрлі дереккөздерде толық әрі біркелкі өлшенбеген. Сондықтан олар әрі қарай тексеруді қажет ететін ықтимал тетіктер болып қалады.

Жалпы алғанда, нәтижелер адамның материалдық тұрғыдан қорғалған, өз денсаулығын жақсырақ бағалайтын, нақты қолдауға ие және әлеуметтік ортаны жеткілікті сенімді деп қабылдайтын жағдайларда өмірге қанағаттануды жоғары бағалау жиірек кездесетінін көрсетеді. Бұл — бір-бірінен тәуелсіз себептердің тізбесі емес, өзара байланысты жағдайлар жүйесі.

7. Мәдениет пен дін қандай рөл атқарады?

Мәдениет өмірлік тәжірибені түсіну мен білдіру тәсілдеріне ықпал етеді, бірақ жоғары орташа деңгейді түсіндіретін басты дербес фактор емес. Талдау көбіне бір-бірімен шатастырылатын бірнеше құбылысты ажыратуға мүмкіндік берді: отбасына бағдарлану, діндарлық, бақытты болып көрінуге қысым және ұлттық мақтаныш.

Отбасына бағдарлану, ең алдымен, бақытпен байланысты болып, өзара көмек пен жақындарға жүгіну нормаларының маңызын көрсетті. Өмірге қанағаттанумен байланысы әлсіздеу болды. Демек, отбасына бағдарлану қарым-қатынастар арқылы әл-ауқатты қолдауы мүмкін, бірақ материалдық және институционалдық жағдайлардың орнын баспайды.

Діни өзіндік бірегейлікті көрсету әртүрлі деректер жиынтықтарында бірдей нәтиже бермеді. Кейбір үлгілерде қолдауды, отбасына бағдарлануды, сатып алу қабілетін және басқа сипаттамаларды ескергеннен кейін оның байланысы жоғалды. Басқаларында байланыс сақталғанымен, өте әлсіз болды. Сондықтан діндарлықты анықталған дербес тетік емес, контекстке тәуелді коррелят ретінде сипаттау қажет. Бұл қоры-

тынды діннің өмір мәні, қауымдастық және өзара көмек үшін маңызын жоққа шығармайды.

Бақыт деңгейінің жоғары бағалануы адамның өзгелер алдында өзінің әл-ауқатын көрсетуге итермелейтін әлеуметтік нормадан туындайды деген болжам эмпирикалық тұрғыдан расталмады. Ал ұлттық мақтаныш өмірге қанағаттанумен байланысты, бірақ ол елдің қазіргі жағдайын бағалауды да қамтиды, сондықтан мәдени дәстүрдің таза көрсеткіші болып саналмайды.

Мәдени түсіндірме жоққа шығарылмады, тек нақтыланды. Отбасылық тәжірибелер мен ұлттық сәйкестену әл-ауқаттың материалдық, қарым-қатынастық және институционалдық негіздерін толықтырады. Діндарлық әлсіз әрі үлгіге тәуелді байланыс көрсетеді. Ұлттық орташа көрсеткішті бір ғана мәдени ерекшелікпен түсіндіруге бұл жеткіліксіз.

Нәтижелер жиынтығы қорытындыларды эмпирикалық расталу дәрежесіне қарай ажыратуға мүмкіндік береді.

Қазақстанда өмірге қанағаттануды жалпы бағалау деңгейі салыстырмалы түрде жоғары деген тұжырым ең сенімді түрде анықталды. Ұзақ мерзімді перспективада 1990-жылдардағы құлдыраудан кейін қалпына келу орын алды. Ұлттық және халықаралық дереккөздер сандық деңгейі әртүрлі болғанымен, нәтиженің бағыты бойынша сәйкес келеді.

Ең тұрақты байланыстар: өмірді бағалау материалдық қорғалғандықпен, денсаулықты өзіндік бағалаумен, психологиялық күйдің нашарлығымен және қолдаудың қолжетімділігімен жүйелірек байланысты. Институттарға сенім мен ұлттық мақтаныш толық үлгіде оң байланыстарын сақтайды, бірақ олардың күші материалдық жағдайдың байланысынан төмен.

Негізделгенімен, қосымша тексеруді қажет ететіні: жұмыспен қамтылу сапасы, емделуге және қоғамдық қызметтерге қолжетімділік, қауіпсіздік, әлеуметтік қорғау, таңдау еркіндігі, бақылау сезімі, өңірлік контекст және цифрлық тәжірибенің сапасы әл-ауқаттың қалыптасуына қатысуы мүм-

кін. Олардың дербес үлесі әзірге жеткілікті толық өлшенбеген.

Тұрақты расталмағаны: салыстыру тобына қарамастан Қазақстанның айрықша болуы, ауылдың тұрақты басымдығы, мәдени факторлардың материалдық факторлардан басым болуы, бақытты болып көрінуге тікелей қысым және цифрлық дағдылардың дербес рөлі. Діни өзіндік сәйкестендіру әлсіз әрі контекстке тәуелді байланыс көрсетеді, бірақ күшті түсіндіруші фактор мәртебесіне ие емес.

Остаётся открытым: поперечные обследования не позволяют установить причинную долю ресурсов, здоровья, отношений, институтов и культуры; направление связей удовлетворённости с доверием и национальной гордостью; устойчивые индивидуальные траектории; причинный региональный эффект; величину языкового и интервьюерского влияния; роль шүкіршілік и последствия качества цифрового опыта.

Ашық күйінде қалатыны: көлденең сауалнамалар ресурстардың, денсаулықтың, қарым-қатынастардың, институттар мен мәдениеттің себептік үлесін, қанағаттанудың сеніммен және ұлттық мақтанышпен байланысының бағытын, жеке адамдардың уақыт бойынша тұрақты траекторияларын, өңірдің себептік әсерін, тіл мен сұхбат алушы ықпалының шамасын, шүкіршілік ұғымының рөлін және цифрлық тәжірибе сапасының салдарын анықтауға мүмкіндік бермейді.

Практикалық қорытындылар

Анықталған фактілерді, тұрақты байланыстарды және әзірге тексерілмеген тетіктерді ажыратудың тікелей практикалық маңызы бар. Монография нәтижелері хабарланған бақытты, сенімді немесе ұлттық мақтанышты тікелей арттыруды басқарудың дербес мақсаты деп санауға негіз бермейді. Практикалық мәні әл-ауқатпен неғұрлым жүйелі байланысатын жағдайларды жақсартуда және жинақталған осалдықты азайтуда жатыр.

Біріншіден, мониторингте үлестірімнің төменгі бөлігі мен тәуекелдердің үйлесуіне басым назар аудару қажет. Орташа балл төмен бағалар үлесімен, материалдық және медициналық депривация, психологиялық күйдің нашарлығы және қолдаудың жоқтығы көрсеткіштерімен толықтырылуға тиіс.

Екіншіден, материалдық жағдайды тек табыс арқылы емес, негізгі шығыстарды өтеу, емделу мен тұрғын үй ақысын төлеу, борыштық міндеттемелерді орындау және қаржылық резервті сақтау мүмкіндігі арқылы да бағалау қажет. Үй шаруашылығының нақты тұрақтылығын дәл осы көрсеткіштер сипаттайды.

Үшіншіден, денсаулықты, емделуге қолжетімділікті және әлеуметтік қолдауды бірге қарастыру керек. Мониторинг үшін өз денсаулығын бағалау, функционалдық шектеулер, медициналық шығыстар, қажетті көмектен бас тарту және дербестікті жоғалтпай нақты қолдау алу мүмкіндігі маңызды.

Төртіншіден, сенімді оны арттыруға бағытталған науқандар арқылы емес, институттардың сапасы арқылы нығайту керек. Рәсімдердің түсініктілігі, қызметтердің қолжетімділігі, шешімдерге шағымдану мүмкіндігі және жергілікті органдардың күнделікті мәселелерді шеше алуы маңызды. Ұлттық мақтаныштың тұрақты негіздері де нақты қоғамдық жетістіктер арқылы қалыптасады.

Бесіншіден, статистикалық мониторинг көрсеткіштердің салыстырмалылығы мен рәсімдердің ашықтығын қамтамасыз етуі тиіс. Жауаптардың толық үлестірімін, салмақтар мен іріктеме дизайны туралы мәліметтерді, өңірлік көлемдерді, сұрақтардың тұжырымдарын және метадеректерді жариялау қажет. Цифрлық саланы тек дағдылар немесе интернетті пайдалану фактісі арқылы ғана емес, қызметтердің қолжетімділігі, қауіпсіздігі және оларды алудың нақты нәтижесі арқылы да бағалау керек.

Болашақ зерттеулердің бағыттары

Бірінші басымдық — ұлттық панель немесе ротациялық панель құру. Бір адамдарды қайта-қайта бақылау жұмыстан

айырылу, ауру, борыштық күйзеліс, көмек алу және институттармен өзара әрекеттесу тәжірибесі қалай уақыт өте өмірді бағалауды өзгертетінін анықтауға мүмкіндік береді. Мұндай дизайн қанағаттанудың сеніммен және ұлттық мақтанышпен байланысының бағытын анықтау үшін де қажет.

Екінші басымдық — қазақ және орыс тілдерінде валидтелген тұрақты өлшеу құралы. Когнитивтік сұхбаттар жүргізіп, деректер жиынтығында сұхбат тілі мен дерек жинау тәсілін сақтап, өлшеу инварианттылығын тексеру және ұлттық мақтаныш шкалаларында мәдени бірегейлік пен елдің қазіргі жағдайын бағалауды ажырату қажет.

Үшінші басымдық — өңірлер мен үлестірімнің төменгі бөлігін көпдеңгейлі талдау. Жеке жауаптарды үй шаруашылықтары мен аумақтардың сипаттамаларымен байланыстырып, өңірлік бағалауларды іріктеме дизайны мен статистикалық белгісіздікті ескере отырып есептеу керек. Зерттеудің негізгі нысаны орташа айырмашылықтар ғана емес, тәуекелдер үйлесімінің аумақтық шоғырлануы да болуы тиіс.

Төртінші басымдық — мәдени, институционалдық және цифрлық тетіктерді жеке тексеру. Діндарлық үшін діни практикалар, қауымдастыққа қатысу, өмір мәні және қолдау көрсеткіштері, цифрландыру үшін сервистерді пайдаланудың сапасы, қауіпсіздігі мен нақты нәтижелері туралы деректер қажет. Саясаттағы өзгерістер нақты араласудың салдарын бағалауға мүмкіндік беретін жағдайларда квазиэксперименттік және эксперименттік дизайндарды қолдану орынды.

Бұл бағыттар оларды тексерудің келесі деңгейін айқындайды. Болашақ зерттеулер тұрақты статистикалық байланыстарды анықтаудан олардың себеп-салдарлық ретін тексеру кезеңіне өтуі керек. Көлденең сауалнамалар материалдық жағдайдағы, денсаулықтағы, әлеуметтік қолдаудағы және институционалдық тәжірибедегі өзгерістердің уақыт өте әлауқатқа қалай әсер ететінін анықтауға, сондай-ақ әлеуметтік саясаттың нақты шараларының нәтижелерін бағалауға мүмкіндік бермейді. Бұл міндеттерді шешу үшін панельдік және

квазиэксперименттік зерттеулер қажет. Жүргізілген зерттеу Қазақстандағы өмірді салыстырмалы түрде қолайлы бағалау тұрақты қайталанатын, бірақ әлеуметтік тұрғыдан әркелкі нәтиже екенін көрсетеді. Оның ең сенімді негіздері бір ғана мәдени ерекшелікпен емес, материалдық қорғалғандықпен, денсаулықпен, қолдау көрсететін қарым-қатынастармен және әлеуметтік ортаның сенімділігімен байланысты. Сондықтан қоғамдық әл-ауқат орташа көрсеткіштің жоғары болуымен ғана емес, нақты қорғалғандықтың қаншалықты кең таралғанымен және әлеуметтік осалдықтардың бір адамдарда қаншалықты сирек жинақталатынымен де анықталады. Қорытындылай келгенде елдің әл-ауқаты жоғары орташа балл арқылы ғана емес, қоғамның адамға лайықты, қорғалған және тұрақты өмір сүруге жағдай жасау қабілеті арқылы да көрінеді.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Қазақстан Республикасындағы халықтың өмір сүру сапасы (2024 ж.) / Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігінің Ұлттық статистика бюросы. — Астана, 2024.
2. Халықтың өмір сүру сапасы (2023 жылғы наурызда жүргізілген зерттеу нәтижелері) / Қазақстан Республикасының Ұлттық статистика бюросы. — Астана, 2023.
3. Қазақстан Республикасындағы халықтың өмір сүру сапасы (2022 ж.) / Қазақстан Республикасының Ұлттық статистика бюросы. — 2022. — URL: https://stat.gov.kz/ru/industries/laborand-income/stat-life/publications/182458/ (қаралған күні: 27.10.2026).
4. Қазақстан Республикасы халқының өмір сүру сапасы: өмір сүру сапасының көрсеткіштері (субъективті бағалау) / Қазақстан Республикасының Ұлттық статистика бюросы. — Астана, 2021.
5. Субъективное благополучие и национальная гордость россиян: анализ причинно-следственных связей / Зубарев, Н. С., Морева, Ю. Е., Понарин, Э. Д // Полис. Политические исследования. — 2024. — Vol. 4. — P. 56–70. — DOI: 10.17976/jpps/2024.04.05.
6. Қазақстандағы бақыт деңгейінің әлеуметтанулық өлшемі (қалалық және ауылдық елді мекендер мысалында): PhD диссертациясы / Тленчиева, Ш. М. — Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, 2025.
7. Surviving the Transformation: Social Quality in Central Asia and the Caucuses / Abbott, P., Wallace, C., Sapsford, R // Journal of Happiness Studies. — 2011. — Vol. 12. — No. 2. — P. 199–223. — DOI: 10.1007/s10902-010-9187-9.
8. Mostly Harmless Econometrics: An Empiricist's Companion / Angrist, J. D., Pischke, J.-S. — Princeton University Press, 2009.
9. Controlling the False Discovery Rate: A Practical and Powerful Approach to Multiple Testing / Benjamini, Y., Hochberg, Y // Journal of the Royal Statistical Society: Series B. — 1995. — Vol. 57. — No. 1. — P. 289–300.
10. Building subjective well-being indicators at the subnational level: A preliminary assessment in OECD regions / Brezzi, M., Díaz Ramírez, M. — OECD Regional Development Working Papers, 2016/03, 2016. — DOI: 10.1787/5jm2hhcjftvh-en.
11. Prati, G. (2024). Religion and well-being: What is the magnitude and the practical significance of the relationship? Psychology of Religion and Spirituality, 16(4), 367–377. https://doi.org/10.1037/rel0000515

12. Confirmatory Factor Analysis for Applied Research (2nd ed.) / Brown, T. A. — Guilford Press, 2015.
13. Household Survey Data for Research on Well-Being and Behavior in Central Asia / Brück, T., Esenaliev, D., Kroeger, A., Kudebayeva, A., Mirkasimov, B., Steiner, S // Journal of Comparative Economics. — 2014. — Vol. 42. — No. 3. — P. 819–835. — DOI: 10.1016/j.jce.2013.02.003.
14. Quality of Life of the Population (2020) / Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan. — Astana, 2023.
15. Quality of Life of the Population (2019) / Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan. — Astana, 2024.
16. The Pattern of Human Concerns / Cantril, H. — Rutgers University Press, 1965.
17. Measuring and assessing job quality: The OECD Job Quality Framework / Cazes, S., Hijzen, A., Saint-Martin, A. — OECD Social, Employment and Migration Working Papers, 174, 2015. — DOI: 10.1787/5jrp02kjw1mr-en.
18. The role of interviewer encounters in panel responses on life satisfaction / Chadi, A // Economics Letters. — 2013. — Vol. 121. — No. 3. — P. 550–554. — DOI: 10.1016/j.econlet.2013.10.024.
19. Relative Income, Happiness, and Utility: An Explanation for the Easterlin Paradox and Other Puzzles / Clark, A. E., Frijters, P., Shields, M. A // Journal of Economic Literature. — 2008. — Vol. 46. — No. 1. — P. 95–144. — DOI: 10.1257/jel.46.1.95.
20. Stress, social support, and the buffering hypothesis / Cohen, S., Wills, T. A // Psychological Bulletin. — 1985. — Vol. 98. — No. 2. — P. 310–357. — DOI: 10.1037/0033-2909.98.2.310.
21. Does public sector employment matter for subjective well-being? The case of Kazakhstan / Demircioglu, M. A., Sharipova, D // International Journal of Public Administration. — 2024. — Vol. 47. — No. 11. — P. 707–722. — DOI: 10.1080/01900692.2023.2176516.
22. The Satisfaction With Life Scale / Diener, E., Emmons, R. A., Larsen, R. J., Griffin, S // Journal of Personality Assessment. — 1985. — Vol. 49. — No. 1. — P. 71–75. — DOI: 10.1207/s15327752jpa4901_13.
23. Personality, culture, and subjective well-being: Emotional and cognitive evaluations of life / Diener, E., Oishi, S., Lucas, R. E // Annual Review of Psychology. — 2003. — Vol. 54. — P. 403–425. — DOI: 10.1146/annurev.psych.54.101601.145056.
24. Advances in Subjective Well-Being Research / Diener, E., Oishi, S., Tay, L // Nature Human Behaviour. — 2018. — Vol. 2. — No. 4. — P. 253–260. — DOI: 10.1038/s41562-018-0307-6.

25. Subjective Well-Being: Three Decades of Progress / Diener, E., Suh, E. M., Lucas, R. E., Smith, H. L // Psychological Bulletin. — 1999. — Vol. 125. — No. 2. — P. 276–302. — DOI: 10.1037/0033-2909.125.2.276.
26. Lost in Transition: Life Satisfaction on the Road to Capitalism / Easterlin, R. A // Journal of Economic Behavior & Organization. — 2009. — Vol. 71. — No. 2. — P. 130–145. — DOI: 10.1016/j.jebo.2009.04.003.
27. Counting blessings versus burdens: An experimental investigation of gratitude and subjective well-being in daily life / Emmons, R. A., McCullough, M. E // Journal of Personality and Social Psychology. — 2003. — Vol. 84. — No. 2. — P. 377–389. — DOI: 10.1037/0022-3514.84.2.377.
28. How Important Is Methodology for the Estimates of the Determinants of Happiness? The Economic Journal, 114(497), 641-659 / Ferrer-i-Carbonell, A., Frijters, P. — 2004. — DOI: 10.1111/j.1468-0297.2004.00235.x.
29. A theory of social comparison processes / Festinger, L // Human Relations. — 1954. — Vol. 7. — No. 2. — P. 117–140. — DOI: 10.1177/001872675400700202.
30. An Empirical Evaluation of Alternative Methods of Estimation for Confirmatory Factor Analysis with Ordinal Data / Flora, D. B., Curran, P. J // Psychological Methods. — 2004. — Vol. 9. — No. 4. — P. 466–491. — DOI: 10.1037/1082-989X.9.4.466.
31. What Can Economists Learn from Happiness Research? Journal of Economic Literature, 40(2), 402–435 / Frey, B. S., Stutzer, A. — 2002. — DOI: 10.1257/002205102320161320.
32. Understanding the Diversity of Conceptions of Well-Being and Quality of Life / Gasper, D // The Journal of Socio-Economics. — 2010. — Vol. 39. — No. 3. — P. 351–360. — DOI: 10.1016/j.socec.2009.11.006.
33. Data Analysis Using Regression and Multilevel/Hierarchical Models / Gelman, A., Hill, J. — Cambridge University Press, 2007.
34. Survey Methodology (2nd ed.) / Groves, R. M., Fowler, F. J., Couper, M. P., Lepkowski, J. M., Singer, E., Tourangeau, R. — Wiley, 2009.
35. Happiness Convergence in Transition Countries / Guriev, S., Melnikov, N // Journal of Comparative Economics. — 2018. — Vol. 46. — No. 3. — P. 683–707. — DOI: 10.1016/j.jce.2018.07.003.
36. Applied Survey Data Analysis (2nd ed.) / Heeringa, S. G., West, B. T., Berglund, P. A. — Chapman & Hall/CRC, 2017.
37. The social context of well-being / Helliwell, J. F., Putnam, R. D // Philosophical Transactions of the Royal Society B: Biological Sciences. — 2004. — Vol. 359. — No. 1449. — P. 1435–1446. — DOI: 10.1098/rstb.2004.1522.
38. World Happiness Report 2026 / Helliwell, J. F., Huang, H., Wang, S., Norton, M. (Eds.). — Wellbeing Research Centre, University of Oxford, 2026.
39. World Happiness Report 2026 / Helliwell, J. F., Layard, R., Sachs, J. D., De Neve, J.-E., Aknin, L. B., Wang, S. (Eds.). — Wellbeing Research Centre, University of Oxford, 2026.

40. A Simple Sequentially Rejective Multiple Test Procedure / Holm, S // Scandinavian Journal of Statistics. — 1979. — Vol. 6. — No. 2. — P. 65–70.
41. Happiness in Kazakhstan / Jamanbalayeva, S., Tlenchiyeva, S // International Journal of Happiness and Development. — 2024. — Vol. 8. — No. 4. — P. 376–393. — DOI: 10.1504/IJHD.2024.144440.
42. The Impact of Religious Self-Identification on Happiness and Well-Being: A Case Study of Kazakhstan / Jamanbalayeva, S., Burova, E., Tlenchiyeva, S // Changing Societies & Personalities. — 2024. — Vol. 8. — No. 3. — P. 592–610. — DOI: 10.15826/csp.2024.8.3.290.
43. Dynamics of Subjective Well-Being in Kazakhstan: Socio-Demographic Peculiarities / Jamanbalayeva, S., Tlenchiyeva, S., Mukayev, D., Balykbayeva, A., Moldagaliyeva, A // Education. Quality Assurance. — 2024. — Vol. 4. — P. 77–84. — DOI: 10.58319/26170493_2024_4_77.
44. High Income Improves Evaluation of Life but Not Emotional Well-Being / Kahneman, D., Deaton, A // Proceedings of the National Academy of Sciences. — 2010. — Vol. 107. — No. 38. — P. 16489–16493. — DOI: 10.1073/pnas.1011492107.
45. The Determinants of Individual Happiness in Kazakhstan / Kalyuzhnova, Y., Kambhampati, U // Economic Systems. — 2008. — Vol. 32. — No. 3. — P. 285–299. — DOI: 10.1016/j.ecosys.2008.02.001.
46. Social desirability bias in CATI, IVR, and web surveys: The effects of mode and question sensitivity / Kreuter, F., Presser, S., Tourangeau, R // Public Opinion Quarterly. — 2008. — Vol. 72. — No. 5. — P. 847–865. — DOI: 10.1093/poq/nfn063.
47. Regional inequality and well-being of households in Kazakhstan: District-level analysis / Kudebayeva, A., Sätre, A // Journal of Economic Research & Business Administration. — 2024. — Vol. 150. — No. 4. — P. 16–29. — DOI: 10.26577/be.2024.150.i4.a2.
48. Happiness in the steppe: Exploring the connection between security and wellbeing in Kazakhstan / Kudebayeva, A., Sharipova, D // Post-Communist Economies. — 2025. — Vol. 37. — No. 7. — P. 715–735. — DOI: 10.1080/14631377.2025.2461928.
49. Social Capital and Subjective Well-Being in Central Asia / Kudebayeva, A., Sharipova, A., Sharipova, D // Europe-Asia Studies. — 2022. — Vol. 74. — No. 1. — P. 101–124. — DOI: 10.1080/09668136.2021.1973965.
50. Changes in social assistance policies and subjective well-being: Lessons from Kazakhstan / Kudebayeva, A., Sharipova, D., Xing, Z // Social Policy & Administration. — 2026. — Vol. 60. — No. 3. — P. 450–467. — DOI: 10.1111/spol.70008.
51. Statistical Analysis with Missing Data (3rd ed.) / Little, R. J. A., Rubin, D. B. — Wiley, 2019.
52. Adaptation and the Set-Point Model of Subjective Well-Being: Does Happiness Change after Major Life Events? Current Directions in Psychological

Science, 16(2), 75–79 / Lucas, R. E. — 2007. — DOI: 10.1111/j.1467--8721.2007.00479.x.
53. Subjective well-being and adaptation to life events: A meta-analysis / Luhmann, M., Hofmann, W., Eid, M., Lucas, R. E // Journal of Personality and Social Psychology. — 2012. — Vol. 102. — No. 3. — P. 592–615. — DOI: 10.1037/a0025948.
54. Complex Surveys: A Guide to Analysis Using R / Lumley, T. — Wiley, 2010.
55. Statistical Approaches to Measurement Invariance / Millsap, R. E. — Routledge, 2011.
56. Counterfactuals and Causal Inference: Methods and Principles for Social Research (2nd ed.) / Morgan, S. L., Winship, C. — Cambridge University Press, 2015.
57. Subjective well-being and national satisfaction: Findings from a worldwide survey / Morrison, M., Tay, L., Diener, E // Psychological Science. — 2011. — Vol. 22. — No. 2. — P. 166–171. — DOI: 10.1177/0956797610396224.
58. OECD Guidelines on Measuring Subjective Well-Being / OECD. — OECD Publishing, 2013. — DOI: 10.1787/9789264191655-en.
59. OECD Guidelines on Measuring Trust / OECD. — OECD Publishing, 2017. — DOI: 10.1787/9789264278219-en.
60. How's Life? 2024: Measuring Well-being / OECD. — OECD Publishing, 2024.
61. How's Life? 2024: Well-Being and Resilience in Times of Crisis / OECD. — OECD Publishing, 2024. — DOI: 10.1787/90ba854a-en.
62. Sakari Kainulainen & Juho Saari & Ruut Veenhoven, 2018. "Life-satisfaction is more a matter of feeling well than having what you want. Tests of Veenhoven's theory," International Journal of Happiness and Development, Inderscience Enterprises Ltd, vol. 4(3), pages 209-235.
63. OECD (2025), OECD Guidelines on Measuring Subjective Well-being (2025 Update), OECD Publishing, Paris, https://doi.org/10.1787/9203632a-en
64. Culture and well-being: The cycle of action, evaluation, and decision / Oishi, S., Diener, E // Personality and Social Psychology Bulletin. — 2003. — Vol. 29. — No. 8. — P. 939–949. — DOI: 10.1177/0146167203252802.
65. Does the Survey Mode Affect the Association Between Subjective Well-Being and Its Determinants? An Experimental Comparison Between Face-to-Face and Web Mode / Piccitto, G., Liefbroer, A. C., Emery, T // Journal of Happiness Studies. — 2022. — Vol. 23. — No. 7. — P. 3441–3461. — DOI: 10.1007/s10902-022-00553-y.
66. Mode Effects in the Measurement of Subjective Well-Being: Comparing Face-to-Face and Web Surveys / Piccitto, G., Schifano, E. D., et al. — Social Indicators Research, 2022.
67. Social Capital: Its Origins and Applications in Modern Sociology / Portes, A // Annual Review of Sociology. — 1998. — Vol. 24. — P. 1–24. — DOI: 10.1146/annurev.soc.24.1.1.

68. Measurement Invariance Conventions and Reporting: The State of the Art and Future Directions for Psychological Research / Putnick, D. L., Bornstein, M. H // Developmental Review. — 2016. — Vol. 41. — P. 71–90. — DOI: 10.1016/j.dr.2016.06.004.
69. Subjective well-being and national satisfaction: Taking seriously the "proud of what?" question / Reeskens, T., Wright, M // Psychological Science. — 2011. — Vol. 22. — No. 11. — P. 1460–1462. — DOI: 10.1177/0956797611419673.
70. Assessing Regional Inequalities in Kazakhstan through Well-Being / Rodríguez-Pose, A., Bartalucci, F., Kurmanov, B., Rau, G., Nigmetov, K // Asian Development Review. — 2024. — Vol. 41. — No. 1. — P. 301–333. — DOI: 10.1142/S0116110524500033.
71. Missing Data: Our View of the State of the Art / Schafer, J. L., Graham, J. W // Psychological Methods. — 2002. — Vol. 7. — No. 2. — P. 147–177. — DOI: 10.1037/1082-989X.7.2.147.
72. Reports of Subjective Well-Being: Judgmental Processes and Their Methodological Implications. In D. Kahneman, E. Diener, & N. Schwarz (Eds.), Well-Being: The Foundations of Hedonic Psychology (pp. 61–84) / Schwarz, N., Strack, F. — Russell Sage Foundation, 1999.
73. Good Governance Matters for Well-Being: The Case of Kazakhstan / Serikbayeva, B., Abdulla, K // Transforming Government: People, Process and Policy. — 2022. — Vol. 16. — No. 1. — P. 140–164. — DOI: 10.1108/TG-02-2021-0030.
74. Changing Well-Being in Central Asia: Evidence from Kazakhstan and Kyrgyzstan / Sharipova, D., Kudebayeva, A // Journal of Happiness Studies. — 2023. — Vol. 24. — No. 3. — P. 1233–1260. — DOI: 10.1007/s10902-022-00607-1.
75. Globally Inclusive Measures of Subjective Well-being. OECD Papers on Well-being and Inequalities / Smith, C. — OECD Publishing, 2025.
76. Globally Inclusive Measures of Subjective Well-Being: Updated Evidence to Inform National Data Collections. OECD Papers on Well-Being and Inequalities, No. 35 / Smith, C., Frieling, M., Percival, H., Mahoney, J. — OECD Publishing, 2025. — DOI: 10.1787/bd72752a-en.
77. National pride in comparative perspective: 1995/96 and 2003/04 / Smith, T. W., Kim, S // International Journal of Public Opinion Research. — 2006. — Vol. 18. — No. 1. — P. 127–136. — DOI: 10.1093/ijpor/edk007.
78. Multilevel Analysis: An Introduction to Basic and Advanced Multilevel Modeling (2nd ed.) / Snijders, T. A. B., Bosker, R. J. — Sage, 2012.
79. Report by the Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress / Stiglitz, J. E., Sen, A., Fitoussi, J.-P. — Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress, 2009.
80. The Psychology of Survey Response / Tourangeau, R., Rips, L. J., Rasinski, K. — Cambridge University Press, 2000.

81. Public Service Performance and Trust in Government: The Problem of Causality / Van de Walle, S., Bouckaert, G // International Journal of Public Administration. — 2003. — Vol. 26. — No. 8–9. — P. 891–913. — DOI: 10.1081/PAD-120019352.
82. The Four Qualities of Life: Ordering Concepts and Measures of the Good Life / Veenhoven, R // Journal of Happiness Studies. — 2000. — Vol. 1. — No. 1. — P. 1–39. — DOI: 10.1023/A:1010072010360.
83. Cross-national differences in happiness: Cultural measurement bias or effect of culture? International Journal of Wellbeing, 2(4), 333–353 / Veenhoven, R. — 2012. — DOI: 10.5502/ijw.v2.i4.4.
84. Veenhoven, R. and Bălţătescu, S. (2024) 'Charting happiness in nations: Introduction to this special issue', International Journal of Happiness and Development, Vol. 8, No. 4, pp.313–325.
85. Online Findings Archive: A new tool for research synthesis / Veenhoven, R., Buijt, I., Burger, M // International Journal of Innovation Scientific Research and Review. — 2022. — Vol. 4. — P. 2774–2784.
86. Online Findings Archive: A Tool for Research Synthesis / Veenhoven, R., Buijt, I., Burger, M // International Journal of Innovation Scientific Research and Review. — 2022. — Vol. 4. — P. 2774–2784.
87. Development and Validation of Brief Measures of Positive and Negative Affect: The PANAS Scales / Watson, D., Clark, L. A., Tellegen, A // Journal of Personality and Social Psychology. — 1988. — Vol. 54. — No. 6. — P. 1063–1070. — DOI: 10.1037/0022-3514.54.6.1063.
88. Health systems in action 2024: Kazakhstan / WHO European Observatory on Health Systems and Policies. — ISBN 9789289059787, 2024. — URL: https://eurohealthobservatory.who.int/publications/i/health-systems-in-action-kazakhstan-2024 (дата обращения: 27.10.2026).
89. Gratitude and well-being: A review and theoretical integration / Wood, A. M., Froh, J. J., Geraghty, A. W. A // Clinical Psychology Review. — 2010. — Vol. 30. — No. 7. — P. 890–905. — DOI: 10.1016/j.cpr.2010.03.005.
90. Listening to Kazakhstan: Update on the social and economic wellbeing for December 2024 / World Bank. — 2025. — URL: https://thedocs.worldbank.org/en/doc/0fa2961da1c251e8e93ca063cf51c9e4-0080062025/original/L2Kaz-Brief-December-2024-en.pdf (дата обращения: 27.10.2026).
91. Listening to Kazakhstan: Methodology / World Bank. — 2025. — URL: https://www.worldbank.org/en/country/kazakhstan/brief/l2kaz (дата обращения: 27.10.2026).
92. Kazakhstan: Country overview / World Bank. — 2026. — URL: https://www.worldbank.org/ext/en/country/kazakhstan (дата обращения: 27.10.2026).
93. Average Happiness in Nations, Distributional Findings and Measures of Happiness. Erasmus University Rotterdam / World Database of Happiness. — Data extraction date: 31 July 2026, 2026.

94. Measures of Happiness, Distributional Findings and Correlational Findings / World Database of Happiness. — Erasmus University Rotterdam, 2026.
95. Data for Figure 2.1 and Statistical Appendix for Chapter 2 / World Happiness Report. — Wellbeing Research Centre, University of Oxford, 2026.
96. World Happiness Report 2026 / World Happiness Report. — Wellbeing Research Centre, University of Oxford, 2026.
97. World Values Survey Wave 7 (2017-2022), Country-Pooled Datafile, Version 6.0: Documentation, Questionnaire and Weighting Guidance / World Values Survey Association. — 2024.
98. World Values Survey Wave 7 (2017–2022), Country-Pooled Datafile, Version 6.0 / World Values Survey Association. — Madrid: JD Systems Institute, 2024.
99. The impact of answer scale orientation on the measurement of life satisfaction / Wöhner, F., Franzen, A // Journal of Happiness Studies. — 2024. — Vol. 25. — No. 6. — Article 78. — DOI: 10.1007/s10902-024-00798-9.
100. Aristotle. (2014). Aristotle: Nicomachean Ethics. (R. Crisp, Ed.) (2nd ed.). Cambridge: Cambridge University Press.
101. Bentham, J. An Introduction to the Principles of Morals and Legislation. — Oxford : Clarendon Press, 1996.
102. Mill, John Stuart. Utilitarianism. London, Parker, son, and Bourn, 1863. Pdf. https://www.loc.gov/item/11015966/.
103. Nussbaum, M. C. Creating Capabilities: The Human Development Approach. — Cambridge, MA : Harvard University Press, 2011.
104. Sen, A. Development as Freedom. — New York : Alfred A. Knopf, 1999.
105. Sumner, L. W. Welfare, Happiness, and Ethics. — Oxford : Clarendon Press, 1996.
106. Veenhoven, R. Conditions of Happiness. — Dordrecht : D. Reidel, 1984.
107. Rojas, M., & Veenhoven, R. (2013). Contentment and affect in the estimation of happiness. Social Indicators Research, 110(2), 415–431. https://doi.org/10.1007/s11205-011-9952-0

ГЕНЕРАТИВТІ ЖАСАНДЫ ИНТЕЛЛЕКТІНІ ПАЙДАЛАНУ ТУРАЛЫ ДЕКЛАРАЦИЯ

Осы монографияны дайындау барысында авторлар ChatGPT (OpenAI) жүйесін жекелеген материалдарды құрылымдау, тілдік және стилистикалық редакциялау, қайталанулар мен логикалық сәйкессіздіктерді анықтау, сондай-ақ тұжырымдардың бастапқы нұсқаларын әзірлеу үшін көмекші құрал ретінде пайдаланды. Жасанды интеллект эмпирикалық деректердің, ғылыми дәлелдемелердің немесе түпкілікті қорытындылардың дербес дереккөзі ретінде қолданылған жоқ. Оның көмегімен дайындалған барлық материалдар авторлар тарапынан сыни тұрғыдан бағаланып, мазмұндық жағынан қайта өңделді және тексерілді.

Авторлар зерттеудің тұжырымдамасы мен әдіснамасын дербес айқындады, деректерді іріктеу мен түсіндіруді жүзеге асырды, талдамалық рәсімдер мен есептеулерді бақылап отырды, нақты деректерге негізделген тұжырымдарды, библиографиялық мәліметтер мен сілтемелерді бастапқы дереккөздер бойынша тексерді, сондай-ақ мазмұндық және редакциялық сипаттағы түпкілікті шешімдерді өздері қабылдады. Авторлық тексеруден өтпеген бірде-бір нәтиже, қорытынды немесе библиографиялық сілтеме монографияға енгізілген жоқ.

Авторлар монографияның түпнұсқалығы, ғылыми негізділігі, дәлдігі, зерттеу жүргізудегі академиялық адалдық қағидаттарының сақталуы және оның түпкілікті мазмұны үшін толық жауапкершілік алады.

А ҚОСЫМШАСЫ

Эмпирикалық дереккөздердің паспорттары және оларды пайдалану шектері

А.1-кесте — Монографияда қолданылатын эмпирикалық дереккөздердің реестрі және кодтар

Дереккөз	Код	Кезеңі және көлемі
World Database of Happiness	WDH	Мұрағат; 31.03.2026 күнгі деректер кесіндісі
World Values Survey, Wave 7, Қазақстан	WVS-2018	2018; N = 1276
Gallup World Poll / World Happiness Report	GWP/WHR	2023-2025 жылдардағы далалық зерттеулер, жылына N = 1000
ҚР ҰСБ «Халықтың өмір сүру сапасы» атты жыл сайынғы бақылауы	BNS-D002	2015, 2017–2023; әр толқында шамамен 11,9 мың
ФСжДИ «Діни ұстанымдарды зерттеу»	REL-2021	2021; N = 1500
ФСжДИ «Материалдық және мәртебелік жағдайлар»	MAT-2022	2022; N = 1504
ФСжДИ «Әділеттілік және сенім»	TRUST-2023	2023; N = 2000
ФСжДИ «Бес аумақтық кейстер»	TERR-2024	2024; N = 500
ФСжДИ «Субъективті әл-ауқат»	SWB-2025	2025; N = 2000
ФСжДИ «Әлеуметтік және цифрлық ұстанымдар»	IFPR-2025	2025; N = 3006

Ескерту. Динамикалық түрде жаңартылатын халықаралық дереккөздер үшін пайдаланылған нұсқасы тіркеледі. Сауалнамалар үшін бастапқы деректер жиынтығының көлемі келтіріледі, талдаудағы N көрсеткішке және жетіспейтін мәндерді өңдеу тәсіліне байланысты.

А.1. Халықаралық дереккөздер

А.1.1. World Database of Happiness (WDH)

Сипаттамасы	Мазмұны
Түрі және нұсқасы	Жарияланған стандартталған нәтижелердің динамикалық түрде жаңартылатын мұрағаты, монографияда 2026 жылғы 31 наурыздағы деректер кесіндісі пайдаланылады.
Есепке алу бірлігі	Зерттеудің, елдің, жылдың, көрсеткіштің және өлшеу тәсілінің үйлесімімен анықталатын жеке нәтиже.
Көрсеткіштер	Сұрақтардың тұжырымдалуы мен шкалалары әртүрлі болған жағдайда бақыт, өмірге қанағаттану және өмірді жалпы бағалаудың басқа да көрсеткіштері.
Қолданылуы	Тарихи динамиканы қайта құрастыру және салыстыруға келетін өлшемдерді іздеу, негізгі ұлттық қатарға жалпыұлттық жиынтықтар енгізіледі.
Шектеулер	WDH біртұтас бастапқы деректер жиынтығы емес, нәтижелер мұрағаты болып табылады. Салыстырмалылық әр сұрақ тұжырымы, шкала және зерттелген жиынтық үшін жеке белгіленеді.

А.1.2. World Values Survey, Қазақстан, Wave 7 (WVS-2018)

Сипаттамасы	Мазмұны
Кезеңі және көлемі	2018 жыл; N = 1276.
Жиынтық және қамтылуы	Қазақстанда тұрақты тұратын 18 жастағы және одан үлкен азаматтар, 14 облыс және республикалық маңызы бар үш қала, қала және ауыл халқы.
Іріктеу дизайны	Аумақтық стратификацияны және урбандалу деңгейін ескеретін көпсатылы стратификацияланған кластерлік іріктеме, іріктеудің 121 бастапқы бірлігі.
Жүргізу тәсілі және тілі	Тұрғылықты жері бойынша бетпе-бет сұхбат, PAPI, қазақ немесе орыс тілінде.
Негізгі көрсеткіштер	Бақыт, өмірге қанағаттану, құндылықтар, сенім және әлеуметтік ұстанымдар
Пайдалану шектері	Деректер жиынтығы халықаралық салыстыру үшін пайдаланылады. Көрсеткіштерді бағалау кезінде WVS-тің құжатталған салмақ коэффициенттері мен тиісті толқынның қағидалары қолданылады.

А.1.3. Gallup World Poll / World Happiness Report (GWP/WHR)

Сипаттамасы	Мазмұны
Кезеңі және көлемі	Қазақстан: 2023, 2024 және 2025 жылдар; әр толқында N = 1000. WHR 2026 есебінде 2023-2025 жылдардағы 3000 жауап біріктірілген.
Бас жиынтық	Қазақстанның институционалдық мекемелерде тұрмайтын 15 жастағы және одан жоғары жастағы халқы.
Жүргізу тәсілі және тілі	Жауаптарды электрондық құрылғыға тіркей отырып, қазақ немесе орыс тілінде бетпе-бет сұхбат жүргізу.
Негізгі көрсеткіш	0-10 аралығындағы Кэнтрил баспалдағы — ең нашар және ең жақсы ықтимал өмір арасындағы ауқымда қазіргі өмірді бағалау.
Салмақтау және біріктіру	Gallup елдік іріктемелік және кейінгі стратификациялық салмақтарды қолданады. WHR өзара қабаттасатын үшжылдық кезеңдер үшін ұлттық орташа мәндерді есептейді.
Пайдалану шектері	Gallup-тың жеке деректері мен салмақтары ашық қолжетімді емес, монографияда ресми жарияланған біріктірілген бағалар пайдаланылады.

А.2. ҚР ҰСБ ресми деректер сериясы

А.2.1. «Халықтың өмір сүру сапасы» зерттеуі (BNS-D002)

Сипаттамасы	Мазмұны
Кезеңі және көлемі	Өмірге қанағаттану: 2015, 2017–2023 жылдар; бақыт: 2018, 2019 және 2022 жылдар. Әрбір зерттеу толқынында шамамен 11,9 мың жазба.
Бас жиынтық	Жеке үй шаруашылықтарында тұратын 15 жастағы және одан асқан адамдар; іріктелген үй шаруашылығынан бір қатысушы.
Қамту аясы және зерттеу дизайны	Қазақстанның барлық өңірлері; қала және ауыл халқын аумақтық стратификациялау арқылы үй шаруашылықтарына жүргізілетін іріктемелі зерттеулер жүйесіндегі қайталанатын көлденең зерттеулер.
Деректер жинау тәсілі	Жыл сайын наурызда жүргізілетін зерттеу; статистикалық нысанды респондент толтырады, ал сәйкестендіру деректерін интервьюер енгізеді.
Негізгі көрсеткіштер	Жалпы өмірге қанағаттану, жекелеген зерттеу толқындарындағы бақыт және өмірдің түрлі салаларына қанағаттану.

Сипаттамасы	Мазмұны
Пайдалану шектеулері	Сұрақтардың құрамы мен айнымалылардың нөмірленуі зерттеу толқындары арасында өзгерген. Динамика тек тұжырымдалуы мен шкалалары сәйкес келетін сұрақтар бойынша бағаланады; деректер жеке адамдардың өмірлік траекторияларын емес, қайталанатын көлденең кесінділерді сипаттайды.

А.3. Тақырыптық ұлттық және аумақтық зерттеулер

А.3.1. Діндарлықты зерттеу (REL-2021)

Сипаттамасы	Мазмұны
Деректердің шығу тегі	№ AR09259797 «Қазақстандағы діндарлану үдерістері: ерекшеліктері, үрдістері, қоғам мен адами капиталдың дамуына ықпалы (пәнаралық талдау)» гранты; ғылыми жетекшісі — Е.Е. Бурова. Тапсырыс беруші — ФСжДИ; далалық жұмысты орындаушы — BISAM Central Asia.
Кезеңі және көлемі	2021 жылғы 12 тамыз — 9 қыркүйек; N = 1500.
Зерттелген жиынтық және қамту аясы	18-65 жастағы Қазақстан азаматтары; 14 облыс пен республикалық маңызы бар үш қаланың қала және ауыл тұрғындары.
Дизайн және деректер жинау тәсілі	Аумақ, елді мекен түрі, жыныс, жас және этностық тиістілік бойынша квоталық бақылауы бар көпсатылы кластерлік-маршруттық дизайн; қазақ немесе орыс тілінде бетпе-бет CAPI-сұхбат.
Негізгі көрсеткіштер	Діни өзіндік сәйкестендіру, бақыт және өмірдің жекелеген салаларына қанағаттану.
Пайдалану шектеулері	Деректер зерттелген жиынтықтағы үлестірімдер мен статистикалық байланыстарды бағалауға мүмкіндік береді; дизайнның көлденең және квоталық құрамдастары байланыстардың себеп-салдарлық бағытын анықтауға мүмкіндік бермейді.

А.3.2. Материалдық және мәртебелік жағдайлар (МАТ-2022)

Сипаттамасы	Мазмұны
Деректердің шығу тегі	«Қазақстан қоғамының әлеуметтік жаңғыруы: идеялық-дүниетанымдық негіздері, тұжырымдамалық үлгілері, әлеуметтік-мәдени үдерістері, әлеуметтік-саяси технологиялары» гранты (2021-2023 жж.); ғылыми жетекшісі — А. Сағиқызы. Тапсырыс беруші — ФСжДИ; далалық жұмысты орындаушы — BRIF Research Group.
Кезеңі және көлемі	2022 жылғы 22 шілде — 26 тамыз; N = 1504.
Зерттелген жиынтық және қамту аясы	Қазақстанның 18 жастағы және одан асқан қала және ауыл халқы; далалық жұмыс кезінде болған 14 облыс пен республикалық маңызы бар үш қала.
Дизайн және деректерді жинау тәсілі	Көпсатылы стратификацияланған схема: аумақтар мен сауалнама жүргізу нүктелерін ықтималдық әдіспен іріктеу респонденттерді жынысы, жасы және этностық тиістілігі бойынша квоталық іріктеумен ұштастырылды. Қазақ немесе орыс тілінде бетпе-бет CAPI-сұхбат.
Негізгі көрсеткіштер	Бақыт, өмірге және материалдық деңгейге қанағаттану, субъективті мәртебе, табыс, тұтыну мүмкіндіктері, депривациялар, өткен өзгерістер мен күтілетін өзгерістерді бағалау.
Пайдалану шектеулері	Деректер массиві материалдық жағдай мен мәртебенің өмірді бағалаумен статистикалық байланыстарын талдау үшін пайдаланылады. Көлденең дизайн және респонденттерді квоталық іріктеу себеп-салдарлық әрі қатаң ықтималдық қорытындыларды шектейді.

А.3.3. Әділеттілік және сенім (TRUST-2023)

Сипаттамасы	Мазмұны
Деректердің шығу тегі	BR20280977 «Жаһандық трансформациялар жағдайында Қазақстан қоғамындағы әділеттіліктің мазмұны мен оны іске асыруға қатысты заманауи тұжырымдамалық тәсілдер» жобасы; ғылыми жетекшісі — С.Т. Сейдуманов. Тапсырыс беруші — ФСжДИ.
Кезеңі және көлемі	2023 жылғы қазан; N = 2000.

Сипаттамасы	Мазмұны
Зерттелген жиынтық және қамту аясы	Қазақстанның 18 жастағы және одан жоғары жастағы халқы; 17 облыс пен республикалық маңызы бар үш қала, қала және ауыл тұрғындары.
Дизайн және деректерді жинау тәсілі	Аумақты, елді мекен түрін және негізгі әлеуметтік-демографиялық параметрлерді ескере отырып жүргізілген ұлттық сауалнама; қазақ немесе орыс тілінде бетпе-бет сұхбат.
Негізгі көрсеткіштер	Тұлғааралық және институционалдық сенім, әділеттілік туралы түсініктер, өмірді бағалау және әлеуметтік ұстанымдар.
Пайдалану шектеулері	Деректер массиві сенім мен әділеттілік туралы түсініктердің өмірді бағалаумен статистикалық байланыстарын талдау үшін қолданылады; көлденең дизайн бұл байланыстардың бағытын анықтамайды.

А.3.4. Бес аумақтық кейстер (TERR-2024)

Сипаттамасы	Мазмұны
Деректердің шығу тегі	Зерттеу Ш.М. Тленчиеваның постдокторлық жобасы аясында жүргізілген; тапсырыс беруші — ФСжДИ, далалық жұмысты орындаушы — «Qogam» эксперттік орталығы.
Кезеңі және көлемі	2024 жыл; N = 500, әр аумақтық кейс бойынша 100 сауалнама.
Географиясы және дизайны	Алматы қаласы, Ақтөбе, Қарағанды, Қызылорда және Солтүстік Қазақстан облыстары; талдамалық жолмен іріктелген бес қарама-қарсы кейс.
Негізгі көрсеткіштер	Бақыт, өмірге қанағаттану, әлеуметтік қолдау, отбасылық бағдар, бейімделу, күтулер, әл-ауқатты білдіру нормалары және діндарлық.
Пайдалану шектеулері	Деректер массиві бес аумақтық бейінді салыстыруға және гипотезаларды барлау сипатында тексеруге арналған. Нәтижелер тұтастай Қазақстан халқына жалпыланбайды.

А.3.5. Субъективті әл-ауқат (SWB-2025)

Сипаттамасы	Мазмұны
Деректердің шығу тегі	Зерттеу Ш.М. Тленчиеваның постдокторлық жобасы аясында ФСжДИ тапсырысы бойынша жүргізілген. Далалық жұмысты орындаушы — «Qogam» эксперттік орталығы.
Кезеңі және көлемі	2025 жыл; N = 2000.
Қамту аясы және дизайны	20 аумақ — 17 облыс және республикалық маңызы бар үш қала; әр аумақта 100 сұхбат. Қазақстанның 18 жастағы және жасы одан жоғары қала және ауыл тұрғындары.
Деректерді жинау тәсілі	Аумақты, елді мекен түрін және негізгі әлеуметтік-демографиялық параметрлерді ескере отырып жүргізілген ұлттық сауалнама; қазақ немесе орыс тілінде бетпе-бет сұхбат.
Негізгі көрсеткіштер	Өмірге қанағаттану, бақыт, жағымды және жағымсыз эмоциялар, денсаулықты өзіндік бағалау, қаржылық қанағаттану, жинақтар, табыс, борыштық жүктеме, қаржылық тұрақтылық және депривациялар.
Пайдалану шектеулері	Сұхбат санының тең болуы аумақтық бейіндерді салыстыруға қолайлы. Салмақ қолданылмаған жиынтық көрсеткіш тең аумақтық ішкі іріктемелер бойынша орташа мәнді көрсетеді және автоматты түрде ұлттық бағалау болып саналмайды.

А.3.6. Әлеуметтік және цифрлық ұстанымдар (IFPR-2025)

Сипаттамасы	Мазмұны
Деректердің шығу тегі	Зерттеу ФСжДИ зерттеу бағдарламасы аясында жүргізілген; ғылыми жетекшісі — А. Сағықызы. Далалық жұмысты орындаушы — BRIF Research Group.
Кезеңі және көлемі	2025 жыл; N = 3006.
Бас жиынтық және қамтылуы	Қазақстанның 18 және одан жоғары жастағы азаматтары; 20 аумақ, қала және ауыл тұрғындары.
Дизайны және деректерді жинау тәсілі	Аумақ және елді мекен түрі бойынша стратификациялау, жыныс пен жас бойынша квоталық бақылау; бетпе-бет CAPI-сұхбат.
Негізгі көрсеткіштер	Өмірге қанағаттану, материалдық жағдай, институттарға сенім, ұлттық мақтаныш, цифрлық дағдылар және діндарлық.
Пайдалану шектеулері	Деректер массиві кейінгі уақыттық кесіндідегі байланыстардың қайталануын тексеруге пайдаланылады. Көлденең дизайн статистикалық байланыстарды анықтауға мүмкіндік береді, бірақ олардың себеп-салдарлық бағытын белгілемейді.

Б ҚОСЫМШАСЫ

Негізгі айнымалылардың тұжырымдалуы мен шкалалары

Б.1-кесте — Субъективті әл-ауқаттың негізгі көрсеткіштері

Дерек-көз	Көрсеткіш	Сұрақтың тұжырымдалуы	Бастапқы шкала
WVS-2018	Бақыт	Жалпы алғанда, Сіз өзіңізді ... деп айтар ма едіңіз?	4 санат: өте / біршама / онша емес / мүлде бақытты емес
WVS-2018	Өмірге қанағаттану	Барлық мән-жайды ескере отырып, қазіргі уақытта жалпы өміріңізге қаншалықты қанағаттанасыз?	1–10; жоғары мән = қанағаттанудың жоғары деңгейі
GWP/WHR	Кэнтрил баспалдағы	Өзіңіз үшін мүмкін болатын ең нашар өмірден ең жақсы өмірге дейінгі баспалдақты елестетіңіз. Қазір Сіз оның қай сатысында тұрсыз?	0–10; жоғары мән = өмірді жоғарырақ бағалау
BNS--D002	Өмірге қанағаттану	Жалпы өміріңізге қаншалықты қанағаттанасыз?	1–10; жоғары мән = қанағаттанудың жоғары деңгейі
BNS--D002	Бақыт	Өзіңізді қаншалықты бақытты деп санайсыз?	1–10; жоғары мән = бақыт деңгейінің жоғары болуы
REL-2021	Бақыт	Жалпы өміріңіз туралы айтқанда, өзіңізді қаншалықты бақытты немесе бақытсыз сезінесіз?	1 — өте бақытты ... 5 — өте бақытсыз
MAT-2022	Бақыт	Жалпы алғанда, Сіз өзіңізді ... деп айта аласыз ба?	1 — мүлде бақытты емес ... 5 — өте бақытты

Б.1-кестенің жалғасы

TERR--2024	Өмірге қанағаттану	Жалпы өміріңізге қаншалықты қанағаттанасыз?	1 — мүлде қанағаттанбаймын … 5 — толық қанағаттанамын
TERR--2024	Бақыт	Жалпы алғанда, Сіз өзіңізді … деп айта аласыз ба?	1 — мүлде бақытты емес … 5 — өте бақытты
SWB-2025	Өмірге қанағаттану	Жалпы өміріңізге қаншалықты қанағаттанасыз?	Іс жүзіндегі кодтау: 1–10; жоғары мән = қанағаттанудың жоғары деңгейі
SWB-2025	Бақыт	Жалпы алғанда, Сіз өзіңізді … деп айта аласыз ба?	1 — мүлде бақытты емес … 5 — өте бақытты
IFPR--2025	Өмірге қанағаттану	Жалпы өміріңізге қаншалықты қанағаттанасыз?	1 — мүлде қанағаттанбаймын … 5 — толық қанағаттанамын

Б.2-кесте — Материалды ресурстар мен депривациялар

Дерек көз / айнымалы	Көрсеткіш	Сұрақтың тұжырымдалуы	Бастапқы шкала
MAT-2022 Q4	Материалдық жағдайға қанағаттану	Жалпы алғанда отбасыңыздың материалдық тұрмыс деңгейіне қаншалықты қанағаттанасыз?	1–5; жоғары мән = жақсырақ
MAT-2022 D6	Тұтынушылық мәртебе	Осы тұжырымдардың қайсысы Сіздің тұрмыс деңгейіңізді неғұрлым дәл сипаттайды?	1 — жоғары … 6 — азықтүлікке ақша жетпейді
MAT-2022 D8	Отбасы табысы	Барлық төлемдерді қоса есептегенде, отбасыңыздың әдеттегі айлық табысы қанша?	11 интервалдық санат; жоғары мән = көбірек табыс

Б.2-кестенің жалғасы

MAT-2022 Q32	Өткен кезеңдегі өзгеріс	Отбасыңыздың қазіргі материалдық жағдайын үш жыл бұрынғы жағдайымен салыстырсаңыз, ол қазір ...	1 — айтарлықтай нашарлады ... 5 — айтарлықтай жақсарды
MAT-2022 Q33	Күтілетін өзгеріс	Алдағы үш жылда отбасыңыздың материалдық жағдайы ...	1 — айтарлықтай нашарлайды ... 5 — айтарлықтай жақсарады
MAT-2022 Q45	Депривациялар	Соңғы 12 айда Сіз немесе отбасы мүшелеріңіз қаншалықты жиі жеткілікті тамақтанбадыңыздар, емделе алмадыңыздар немесе ақша тапшылығын сезіндіңіздер?	1 — жиі ... 4 — ешқашан
MAT-2022 Q45.8	Жинақ жасау мүмкіндігі	Ай соңында жинап қоюға болатын артық қаражат қаншалықты жиі қалып отырды?	1 — жиі ... 4 — ешқашан
SWB-2025 Q14	Қаржылық жағдайға қанағаттану	Отбасыңыздың қаржылық жағдайына қаншалықты қанағаттанасыз?	Іс жүзіндегі кодтау: 1–10
SWB-2025 Q11	Қаржылық қор	Негізгі табыс көзіңізден айырылсаңыз, жинақтарыңыз қанша айға жетер еді?	1 — жинақ жоқ ... 5 — алты айдан астам
SWB-2025 Q22	Тұтынушылық мәртебе	Осы тұжырымдардың қайсысы Сіздің тұрмыс деңгейіңізді неғұрлым дәл сипаттайды?	1 — қаржылық қиындық жоқ ... 6 — азықтүлікке ақша жетпейді; 98 — жауап беруден бас тарту
IFPR--2025 F6	Материалдық жағдай	Отбасыңыздың материалдық жағдайын қалай сипаттар едіңіз?	1 — тамаққа ақша жетпейді ... 6 — қиындық жоқ; 7 — жауап беруден бас тарту

Б.3-кесте — Әлеуметтік, мәдени және цифрлық көрсеткіштер

Дереккөз / блок	Көрсеткіш	Операционалдандыру	Бастапқы шкала
TERR support	Қабылданатын қолдау	Сенім артатын адамның болуы; айналадағы адамдардың қолдау көрсетуге дайындығы; әлеуметтік байланыстардан қуаныш алу; жақындардың күйзелісті еңсеруге көмегі.	4 тармақ, 1–5
TERR family	Отбасылық бағдар	Отбасы мүдделері; отбасылық дәстүрлер; үлкендердің кеңесі; туыстар мен достардан көмек сұрау.	4 тармақ, 1–5
TERR pressure	Бақытты болуға қысым	Бақытты болып көріну маңызды; бақытты болуға қысым сезіледі; айналадағы адамдар бақытты екеніңді көрсетуді күтеді.	3 тармақ, 1–5
TERR adaptation	Бейімделу және күту	Күту деңгейі төмендеді; мақсаттар шынайырақ болды; өмір жағдайларына бейімделу.	3 жеке тармақ, 1–5
REL-2021 B32	Діндарлық	Өзіңізді дінге сенетін адам деп санайсыз ба?	1 — діни өмірге ең белсенді қатысатын сенуші … 7 — атеист
TERR Q4.3.2	Діндарлық	Қай тұжырым Сізге көбірек сәйкес келеді?	1 — атеист … 6 — діни нормаларды дәйекті ұстану
IFPR-2025 F5	Діндарлық	Қай тұжырым Сіздің діндарлығыңызды неғұрлым дәл сипаттайды?	1 — дін қағидаларын дәйекті ұстанатын сенуші … 6 — атеист
IFPR-2025 B1	Институционалдық сенім	Тізімдегі әрбір органға, институтқа және топқа қаншалықты сенесіз?	16 тармақ, 1–4; 99 — жауап беруге қиналамын
IFPR-2025 C3	Ұлттық мақтаныш	Қазақстанды төмендегі аспектілер бойынша қаншалықты мақтан тұтасыз?	7 тармақ, 1–4; 99 — жауап беруге қиналамын
IFPR-2025 D3	Цифрлық дағдылар	Сізде төмендегі дағдылар бар ма?	16 тармақ: 1 — иә, 2 — жоқ

В ҚОСЫМШАСЫ

Белгілеулер:
H — бақыт,
L — өмірге қанағаттану;
ρ — Спирмен коэффициенті;
β — сызықтық модельдің стандартталған коэффициенті;
R — мүмкіндіктер қатынасы.

В.1-кесте — Ұлттық статистика бюросының микродеректері бойынша жылдық диагностикалық бағалар

Жыл	Көрсеткіш	Жарамды N	Орташа	SD	8–10, %
2015	Қанағаттану	11 948	7,834	1,936	64,16
2017	Қанағаттану	11 940	7,633	1,796	59,65
2018	Қанағаттану	11 916	7,615	1,697	58,11
2018	Бақыт	11 846	8,131	1,607	70,75
2019	Қанағаттану	11 936	7,646	1,606	60,79
2019	Бақыт	11 856	7,950	1,607	67,36
2020	Қанағаттану	11 891	7,828	1,571	63,63
2020	Бақыт	11 743	8,166	1,568	71,63
2021	Қанағаттану	11 925	7,835	1,530	62,54
2021	Бақыт	11 830	8,119	1,550	69,54
2022	Қанағаттану	11 901	7,497	1,423	41,89
2022	Бақыт	11 844	8,179	1,525	70,09
2023	Қанағаттану	11 951	7,531	1,435	43,80
2023	Бақыт	-	-	-	-

В.2-кесте — Бақыт пен өмірге қанағаттануды жұптық салыстыру, ҰСБ, 2018–2022 жылдар

Жыл	Жұптар саны	L орташа мәні	H орташа мәні	H–L	Пирсон r	Спирмен ρ	H>L, %	H=L, %	к (8–10)
2018	11 836	7,622	8,132	+0,510	0,670	0,655	41,11	44,73	0,528
2019	11 844	7,655	7,950	+0,295	0,744	0,739	33,70	51,82	0,636
2020	11 729	7,841	8,166	+0,325	0,728	0,733	34,40	51,33	0,621
2021	11 820	7,841	8,120	+0,279	0,758	0,754	32,52	53,78	0,643
2022	11 822	7,505	8,179	+0,674	0,608	0,573	46,47	42,84	0,383

В.3-кесте — 2021–2022 жылдардағы өзгерістің шекті мәнге сезімталдығы, %

Шекті мән	L 2021	L 2022	ΔL, пайыздық тармақ	H 2021	H 2022	ΔH, пайыздық тармақ
7–10	82,79	81,97	−0,83	86,80	87,79	+0,99
8–10	62,68	42,10	−20,58	69,55	70,08	+0,53
9–10	33,59	24,13	−9,45	41,96	44,24	+2,28
10	16,19	11,90	−4,29	23,65	24,46	+0,82

В.4-кесте — Тақырыптық зерттеулердің негізгі нәтижелері

Дереккөз	Нәтиже	Шкала	N	Орташа	Жоғарғы санат
REL-2021	Бақыт	1–5, шкала бағыты өзгертілгеннен кейін	1500	4,181	90,9% бақытты
MAT-2022	Бақыт	1–5	1504	4,075	82,2%: 4–5
TERR-2024	Бақыт	1–5	500	4,184	84,0%: 4–5
TERR-2024	Қанағаттану	1–5	500	3,966	75,0%: 4–5

В.4-кестенің жалғасы

SWB-2025	Бақыт	1–5	2000	4,244	85,2%: 4–5
SWB-2025	Қанағат-тану	1–10	2000	8,679	79,6%: 8–10
IFPR-2025	Қанағат-тану	1–5	3006	4,152	79,8%: 4–5

В.5-кесте — Құрама көрсеткіштердің ішкі келісімділігі

Дереккөз	Шкала	Тармақ саны	Кронбах α
TERR-2024	Қабылданатын қолдау	4	0,817
TERR-2024	Отбасылық бағдар	4	0,737
TERR-2024	Бақытты болуға қысым	3	0,519
IFPR-2025	Институттарға сенім	16	0,960
IFPR-2025	Ұлттық мақтаныш	7	0,895

В.6-кесте — Материалдық жағдайлар мен бақыт арасындағы байланыстар, MAT-2022

Көрсеткіш (жоғары мән = қолайлырақ)	n	Спирмен ρ	p
Материалдық деңгейге қанағаттану	1504	0,531	<0,001
Соңғы 3 жылдағы жағдайдың өзгеруі	1504	0,301	<0,001
Ақша тапшылығының болмауы	1504	0,287	<0,001
Күтілетін өзгеріс	1504	0,279	<0,001
Әл-ауқат бойынша субъективті мәртебе	1496	0,262	<0,001
Тұтынушылық мәртебе	1450	0,222	<0,001
Дәрі-дәрмек пен медициналық көмекке қолжетімділік	1504	0,209	<0,001
Азық-түлікпен қамтамасыз етілу	1504	0,160	<0,001
Табыс аралығы	1339	0,139	<0,001
Ақша жинақтау мүмкіндігі	1504	0,096	<0,001
Білім деңгейі	1504	0,070	0,007

В.7-кесте — TERR-2024 зерттеуіндегі рангтік корреляциялар

Көрсеткіш	Бақыт ρ	Қанағаттану ρ
Әлеуметтік байланыстарға қанағаттану	0,330***	0,322***
Қабылданатын қолдау	0,296***	0,277***
Отбасылық бағдар	0,253***	0,181***
Шынайы мақсаттар	0,226***	0,185***
Сатып алу қабілеті	0,219***	0,226***
Үміттердің төмендеуі	−0,188***	−0,112*
Жағдайларға бейімделу	0,160***	0,137**
Діндарлық	0,116**	0,029
Бақытты болуға қысым	0,047	0,072

*Ескерту. * p<0,05; ** p<0,01; *** p<0,001. Сатып алу қабілеті үшін n=470, қалған жолдар үшін n=500.*

В.8-кесте — Өмірге қанағаттанудың корреляттары, SWB-2025

Көрсеткіш	n	Спирмен ρ	p
Бақыт Q2	2000	0,494	<0,001
Қаржылық жағдайға қанағаттану Q14	2000	0,456	<0,001
Денсаулықты өзіндік бағалау Q5	2000	0,400	<0,001
Оң эмоциялар Q3	2000	0,304	<0,001
Теріс эмоциялар Q4	2000	−0,272	<0,001
Ақша тапшылығының болмауы	2000	0,246	<0,001
Достардың қолдауы Q8_R3	2000	0,200	<0,001
Медициналық көмектен тапшылық көрмеу	2000	0,195	<0,001
Тұтынушылық мәртебе	1886	0,186	<0,001
Жинақтар Q11	2000	0,173	<0,001
Табыс аралығы	1856	0,034	0,141

В.9-кесте — Өмірге қанағаттанумен екі айнымалы арасындағы байланыстар, IFPR-2025

Көрсеткіш	n	Спирмен ρ	p
Материалдық жағдай	2713	0,270	<0,001
Институттарға сенім	2897	0,263	<0,001
Ұлттық мақтаныш	2851	0,261	<0,001
Цифрлық дағдылар	2869	0,119	<0,001
Діндарлық	3006	0,070	<0,001

В.10-кесте — IFPR-2025 зерттеуінің кірістірілген диагностикалық модельдері

Модель спецификациясы	N	Түзетілген R^2	Материалдық жағдай β	Сенім β	Мақтаныш β	Цифрлық дағдылар β	Діндарлық β
1. Материалдық жағдай	2690	0,155	0,256***	—	—	—	—
2. + сенім	2613	0,197	0,242***	0,217***	—	—	—
3. + мақтаныш	2556	0,217	0,234***	0,151***	0,145***	—	—
4. + цифрлық дағдылар мен діндарлық	2449	0,219	0,246***	0,153***	0,135***	–0,001	0,053**

Ескерту Барлық модельдерде жас, жыныс, білім деңгейі, отбасылық жағдай, жұмыспен қамтылу, елді мекен түрі және өңір қосымша бақыланады; SE — HC3. ** p<0,01; *** p<0,001. Спецификациялар арасындағы талдамалық N өзгеруіне байланысты R^2 салыстыруы шектеулі.*

В.11-кесте — Теріс және тұрақсыз нәтижелер

Гипотеза	Екі айнымалы бойынша	Түзетілген модельде
Діндарлық, REL-2021	ρ=0,068; p=0,008	β=0,036; p=0,254
Діндарлық, TERR-2024	ρH=0,116; p=0,010	βH=0,051; p=0,257; βL=–0,023; p=0,640
Діндарлық, IFPR-2025	ρ=0,070; p<0,001	β=0,053; p=0,008

В.11-кестенің жалғасы

Цифрлық дағдылар, IFPR-2025	ρ=0,119; p<0,001	β=−0,001; p=0,956
Бақытты болуға қысым, TERR-2024	ρH=0,047; p=0,296	βH=0,036; p=0,419
Табыс аралығы, SWB-2025	ρ=0,034; p=0,141	β=−0,030; p=0,213
Сенім/мақтаныштың компенсациялау ықпалы	Өзара әрекеттесу коэффициенттері теріс	βint=−0,059 және −0,055

Г ҚОСЫМШАСЫ

Г.1-кесте — Өңірлік ішкі іріктемелердегі 1-ден 10 баллға дейінгі жарамды жауаптардың үлестірімі, %

Аймақ	n	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Қазақстан Республикасы	11951	0,0	0,1	0,3	2,0	5,0	9,7	39,1	19,2	12,4	12,2
Абай облысы	510	0,0	0,0	0,0	1,4	3,5	12,9	55,3	8,4	9,8	8,6
Ақмола облысы	749	0,0	0,0	0,8	3,7	7,3	9,3	49,5	8,9	5,7	14,6
Ақтөбе облысы	719	0,0	0,0	0,0	1,7	5,0	14,0	64,8	9,2	3,6	1,7
Алматы облысы	477	0,0	0,0	0,0	2,5	5,9	4,4	27,9	37,5	14,3	7,5
Алматы қ.	717	0,0	0,1	0,0	4,6	16,2	25,4	36,8	10,3	4,2	2,4
Астана қ.	556	0,0	0,0	0,0	0,5	2,2	5,0	35,6	30,4	11,3	14,9
Атырау облысы	503	0,0	0,0	0,0	1,6	3,2	13,1	43,9	13,3	11,1	13,7
Шығыс Қазақстан облысы	480	0,0	0,0	0,2	2,1	6,5	16,0	39,8	24,4	6,0	5,0
Жамбыл облысы	629	0,0	0,2	0,0	0,3	0,8	2,2	37,2	24,3	18,6	16,4
Жетісу облысы	478	0,4	0,0	0,2	0,8	3,8	5,6	25,5	33,3	16,1	14,2
Батыс Қазақстан облысы	659	0,0	0,0	0,2	1,4	2,9	10,3	29,0	19,1	17,1	20,0
Қарағанды облысы	622	0,0	0,0	0,0	1,6	7,4	11,1	55,6	10,3	4,0	10,0
Қостанай облысы	777	0,0	0,0	0,0	1,0	4,1	14,0	48,5	22,4	8,0	1,9
Қызылорда облысы	600	0,0	0,0	0,0	0,0	0,5	0,3	5,5	33,3	39,0	21,3
Маңғыстау облысы	567	0,2	0,9	4,1	2,6	3,0	4,8	23,5	24,5	19,2	17,3
Павлодар облысы	780	0,0	0,0	0,0	0,9	2,1	4,9	38,7	20,6	14,4	18,5
Солтүстік Қазақстан облысы	659	0,0	0,0	0,0	7,6	13,8	18,8	51,0	4,9	3,3	0,6
Түркістан облысы	600	0,0	0,3	0,5	1,3	2,7	4,8	40,8	19,2	15,0	15,3
Шымкент қ.	479	0,0	0,0	0,2	2,3	3,1	4,4	28,8	22,1	19,2	19,8
Ұлытау облысы	390	0,0	0,0	0,5	0,5	2,1	4,6	23,1	20,8	17,7	30,8

НЕГІЗГІ ҰҒЫМДАР МЕН ӨЛШЕУ САНАТТАРЫНЫҢ ТЕЗАУРУСЫ:
анықтамалар мен дереккөздер

I. Негізгі конструктілер

1. Бақыт

Адамның өз өмірін тұтастай алғанда жалпылама оң бағалауы. Монографияда бұл термин жалпы ұғым ретінде қолданылады және өмірге қанағаттануды, ағымдағы аффектіні немесе эвдемониялық әл-ауқатты автоматты түрде алмастырмайды.

Veenhoven (1984); OECD (2025)

2. Субъективті әл-ауқат

Адамның өз өмірінің сапасын сипаттайтын субъективті бағалаулары мен сезімдерінің жиынтығы. Талдауда кемінде өмірді бағалау, оң және теріс аффект қамтылады, ал кеңейтілген үлгіде эвдемониялық қырлар да қарастырылады.

Diener et al. (1999)

3. Өмірге қанағаттану

Адамның өмірі тұтастай алғанда өзінің өлшемдеріне, күтуіне және қалаған деңгейіне қаншалықты сай келетіні туралы когнитивтік пайымы. Бұл — бағалау конструктісі; ол бақытпен байланысты, бірақ жағымды эмоциялардың жиілігіне тең емес.

Diener et al. (1985); OECD (2025)

4. Өмірді бағалау

Адамның өз өмірін тұтастай алғанда берілген немесе тұспалданған шкала бойынша ой елегінен өткізіп бағалауы. Оны өмірге қанағаттану немесе Кэнтрил баспалдағы арқылы өлшеуге болады, алайда арнайы тексерусіз бұл құралдар өзара алмастырылатын деп есептелмейді.

OECD (2025); Helliwell et al. (2026)

5. Бақытты өзіндік бағалау

Респонденттің өзін қаншалықты бақытты санайтыны туралы тікелей сұраққа берген жауабы. Көрсеткіш сұрақтың тұжырымдалуына, санаттар санына және сұхбат мәні мен мәтініне тәуелді, сондықтан оны өмірді бағалаумен немесе қанағаттанумен механикалық түрде біріктіруге болмайды.

Veenhoven (2017)

6. Аффективті әл-ауқат

Белгілі бір кезеңде оң және теріс көңіл күйлерін бастан кешіру арқылы сипатталатын субъективті әл-ауқаттың эмоциялық жағы. Ол сұрақта көрсетілген уақыт аралығына сезімтал және өмірді ой елегінен өткізіп бағалауды алмастырмайды.

Watson et al. (1988); OECD (2025)

7. Оң аффект

Белгіленген кезеңдегі қуаныш, тыныштық немесе қызығушылық сияқты жағымды эмоциялық күйлердің қарқындылығы не жиілігі. Бұл — жеке өлшем; ол теріс эмоциялардың жай ғана болмауын білдірмейді.

Watson et al. (1988)

8. Теріс аффект

Белгілі бір кезеңдегі мазасыздық, мұң, ашу немесе күйзеліс секілді жағымсыз эмоциялық күйлердің қарқындылығы не жиілігі. Теріс аффектінің жоғары болуы өмірдің жекелеген жақтарын оң бағалаумен қатар кездесуі мүмкін.

Watson et al. (1988)

9. Аффектілер теңгерімі

Оң және теріс эмоциялық әсерлер арақатынасын жинақтап сипаттау. Айырманы есептеу тек шкалалар салыстырмалы және теориялық тұрғыдан негізделген жағдайда орынды; бастапқы екі құрамдасты бөлек көрсету де ұсынылады.

Bradburn (1969); OECD (2025)

10. Эвдемониялық әл-ауқат

Өмірдің мәнділігін, дербестікті, тұлғалық өсуді, құзыреттілікті және әлеуетті іске асыруды бағалау. Бұл конструкт

өмірдің тек жағымдылығын емес, оның қабылданатын толыққанды сипаты мен бағытын да сипаттайды.

Ryff (1989); Steger et al. (2006); OECD (2025)

11. Өмірдің мәні

Өз өмірінің біртұтастығын, маңыздылығын және бағыттылығын сезіну. Мәннің болуы қолайсыз жағдайда әл-ауқатты қолдауы мүмкін, бірақ қанағаттанумен эмпирикалық байланыс себеп-салдарлық ықпалды дәлелдемейді.

Steger et al. (2006)

12. Өмір салаларына қанағаттану

Отбасы, денсаулық, табыс, жұмыс, тұрғын үй, бос уақыт немесе қоғамдық қатынастар сияқты өмірдің жекелеген салаларын бағалау. Салалық бағалар жалпы қанағаттануды түсіндіруге көмектеседі, бірақ үлгі мен тексерусіз оларды бір көрсеткішке қосуға болмайды.

Campbell et al. (1976); OECD (2025)

13. Өмір сапасы

Адамның мәдени мәнмәтіндегі өз өмірін қабылдауын, сондай-ақ физикалық, психологиялық, әлеуметтік және қоршаған ортаға қатысты қырларын қамтитын көпөлшемді сипаттама. Бұл ұғым субъективті әл-ауқаттан кең және субъективті де, объективті де көрсеткіштерді біріктіре алады.

WHOQOL Group (1995); WHO (2012)

14. Әлеуметтік қолдау

Адамға жақындары, қауымдастықтар немесе институттар ұсынатын эмоциялық, ақпараттық және практикалық ресурстар. Іс жүзінде алынған қолдауды субъективті түрде сезінілетін қолдаудан ажырату қажет.

Cohen & Wills (1985); Helliwell et al. (2026)

II. Өлшеу және салыстырмалылық

15. Конструкт

Теориялық тұрғыдан анықталған, тікелей байқалмайтын және индикаторлар жиынтығы арқылы тұжырымдалатын қасиет. Оның шекарасы тұжырымдамалық үлгімен белгіленеді, ал өлшеу сапасы сенімділік пен валидтілік арқылы тексеріледі.

Cronbach & Meehl (1955); DeVellis & Thorpe (2021)

16. Операционализация

Теориялық конструктіні бақыланатын индикаторларға, сұрақ тұжырымдарына, шкалаларға және есептеу ережелеріне айналдыру. Бір ұғымның әртүрлі операционализациясы жүйелі түрде әртүрлі нәтиже беруі мүмкін.

DeVellis & Thorpe (2021)

17. Кэнтрил баспалдағы

Респондент қазіргі өмірін өзі үшін мүмкін болатын ең нашар және ең жақсы өмірдің арасына, әдетте 0-ден 10-ға дейінгі шкалаға орналастыратын өмірді бағалау құралы. Ол бақытты тікелей өзіндік бағалауды емес, өмірді бағалауды өлшейді.

Cantril (1965); OECD (2025); Helliwell et al. (2026)

18. Жауаптар шкаласы

Респондент таңдай алатын реттелген санаттар немесе сандық мәндер жиынтығы. Деңгейлер саны, шеткі және аралық нүктелердің атауы мен шкала бағыты жауаптардың таралуына және салыстырмалылығына әсер етеді.

Tourangeau et al. (2000); OECD (2025)

19. Жауаптардың таралуы

Бақылаулардың көрсеткіштің барлық санаттары немесе мәндері бойынша орналасуы. Ол әртектілікті, асимметрияны, шеткі мәндерге шоғырлануды және бірдей орташа мәндер тасасында қалуы мүмкін айырмашылықтарды көрсетеді.

Agresti (2018)

20. Орташа балл

Шкаладағы сандық жауаптардың арифметикалық орташа мәні. Ол орталық деңгейді ықшам сипаттайды, бірақ код-

тауға сезімтал әрі таралу пішінін, шеткі жауаптар үлесін немесе топ ішіндегі теңсіздікті көрсетпейді.

OECD (2025)

21. Жауаптардың жоғарғы санаты

Ең оң санатты немесе алдын ала белгіленген жоғарғы аралықты таңдаған респонденттердің үлесі. Көрсеткіш санаттардың атауы мен санына тәуелді, сондықтан шкала мен шекті мән сәйкес келмесе, оны салыстыруға болмайды.

Agresti (2018); OECD (2025)

22. Санаттаудың шекті мәні

Үздіксіз немесе реттік жауаптар «төмен» және «жоғары» қанағаттану сияқты санаттарға бөлінетін алдын ала белгіленген шекара. Шекті өзгерту үлестерді де, мазмұндық қорытындыны да өзгертуі мүмкін.

Royston et al. (2006)

23. Шектік максимум әсері

Жауаптардың шкаланың жоғарғы шегіне шоғырлануы, соның салдарынан құрал белгінің жоғары деңгейлерін және олардың әрі қарай өсуін нашар ажыратады. Бұл әсер нақты жағдайды да, шкала шектеулерін немесе жауап беру стилін де көрсетуі мүмкін.

Terwee et al. (2007)

24. Референттік кезең

Респондент бағалауды немесе естелікті қатыстыратын уақыт аралығы: қазіргі сәт, кеше, соңғы апталар немесе тұтас өмір. Әртүрлі кезеңдер әртүрлі когнитивтік үдерістерді белсендіреді және баламалы саналмайды.

Kahneman et al. (2004); OECD (2025)

25. Өлшеу қатесі

Бақыланған жауап пен құрал өлшеуге ұмтылатын конструкт мәнінің алшақтығы. Қате кездейсоқ не жүйелі болуы мүмкін және сұрақ тұжырымына, есте сақтауға, сауалнама жүргізу тәсіліне, сұхбат алушыға немесе кодтауға байланысты туындайды.

Groves et al. (2009); Tourangeau et al. (2000)

26. Валидтілік

Көрсеткіш негізінде жасалған түсіндірмелер мен шешімдердің негізділік дәрежесі. Конвергенттік валидтілік мазмұны жақын конструктінің өзге өлшемдерімен үйлесімді байланысты көздейді, бірақ жоғары корреляцияның өзі олардың бірдейлігін дәлелдемейді.

Cronbach & Meehl (1955); AERA et al. (2014); DeVellis & Thorpe (2021)

27. Өлшеу инварианттылығы

Құралдың байқалатын жауаптарды жасырын конструктімен әртүрлі топта немесе кезеңде бірдей түрде байланыстыру шарты. Конфигурациялық, метрикалық және скалярлық инварианттылық ажыратылады; әрқайсысы салыстырудың өз деңгейіне мүмкіндік береді.

Putnick & Bornstein (2016); Davidov et al. (2014)

28. Салыстырмалылық

Көрсеткіштердің әртүрлі дереккөз, ел, топ немесе кезең арасында мазмұндық тұрғыдан дұрыс салыстыруға жарамдылық дәрежесі. Ол конструктінің, сұрақ тұжырымының, шкаланың, кезеңнің, іріктеменің және өңдеу рәсімдерінің үйлесімділігін талап етеді.

OECD (2025); Davidov et al. (2014); Groves et al. (2009)

29. Көрсеткіштерді үйлестіру

Әртүрлі дереккөздердің айнымалыларын мазмұны, шкаласы, кодталуы, бағыты және талдамалық санаттары бойынша сәйкестендіру. Үйлестіру айырмашылықтарды айқын етеді, бірақ бастапқы сұрақтар бөлек конструктілерді өлшесе, олардың баламалылығын жасамайды.

Fortier et al. (2017); OECD (2025)

30. Жауап беру стилі

Сұрақтың нақты мазмұнына қарамастан белгілі бір санаттарды — шеткі, ортаңғы, келісуді білдіретін немесе оң жауаптарды — тұрақты таңдау бейімділігі. Стиль айырмашылықтары мәдениетаралық және топаралық салыстыруды бұрмалауы мүмкін.

Van Herk et al. (2004); Veenhoven (2012)

III. Сауалнама дизайны

31. Әлеуметтік құптарлыққа байланысты ығысу

Қабылданатын әлеуметтік нормаларға немесе өзі туралы жағымды бейнеге сәйкес жауап беруге жүйелі бейімділік. Ол сезімтал сұрақтарда және сұхбат алушы қатысқанда ықтималырақ, бірақ оның бар-жоғын эмпирикалық түрде анықтау қажет.

Tourangeau & Yan (2007); Kreuter et al. (2008)

32. Сұхбат алушының әсері

Өлшенетін белгіге емес, сұхбат алушының қатысуына, сипаттарына немесе мінез-құлқына байланысты жауаптардың өзгеруі. Әсер сұхбат қарқыны, интонация, нақтылау, байқалатын сипаттар және респонденттің күтуі арқылы көрінуі мүмкін.

West & Blom (2017)

33. Сауалнама жүргізу тәсілінің әсері

Деректерді жеке, телефонмен, веб арқылы немесе өз бетінше толтыру жолымен жинау тәсіліне байланысты жауаптардың жүйелі айырмашылығы. Оған сұхбат алушының қатысуы, құпиялылық, шкаланың көрнекі берілуі және қамтылған аудитория құрамы себеп болуы мүмкін.

Dillman et al. (2014); Piccitto et al. (2022)

34. Репрезентативті іріктеме

Жобалануы мен жүзеге асырылуы белгілі шектеулерді ескере отырып, бағаларды нақты бас жиынтыққа таратуға мүмкіндік беретін іріктеме. Репрезентативтілік нақты нысаналы популяцияға қатысты болады және іріктеме көлемінің үлкендігімен ғана қамтамасыз етілмейді.

Groves et al. (2009)

35. Іріктемелік салмақтар

Бақылаудың іріктемеге ену ықтималдығын және қажет болса жауап бермеу мен нысаналы жиынтық құрылымынан ауытқуды түзетуді көрсететін коэффициенттер. Оларды қолдану нүктелік бағаларға да, стандарттық қателерге де әсер етеді.

Valliant et al. (2018)

36. Ұлттық бағалау

Іріктеме дизайнын ескере отырып, деректер бойынша есептелген белгілі бір ұлттық нысаналы жиынтық параметрінің статистикалық бағасы. Ол жалпы «ұлттық мінезге» емес, көрсетілген кезеңге, халыққа және құралға қатысты.

Groves et al. (2009); Valliant et al. (2018)

IV. Белгісіздік және талдамалық санаттар

37. Сенімділік интервалы

Қайталама іріктемелер кезінде шынайы параметрді қамтудың алдын ала белгіленген ұзақмерзімді жиілігі бар рәсім арқылы құрылған аралық. Ол іріктемелік белгісіздікті сипаттайды, бірақ өлшеудегі, қамтудағы немесе жауап бермеудегі жүйелі қателерді автоматты түрде ескермейді.

Agresti (2018); Valliant et al. (2018)

38. Рейтингтегі орынның белгісіздігі

Бағалау қателері мен көршілес мәндер арасындағы шағын айырмалардан туындайтын елдің немесе өңірдің реттік орнының тұрақсыздығы. Кестеде орындар әртүрлі көрсетілсе де, бірнеше орын статистикалық тұрғыдан ажыратылмауы мүмкін.

Goldstein & Spiegelhalter (1996); Helliwell et al. (2026)

39. Бағалаулардың орнықтылығы

Үлгіні, кодтауды, шекті мәндерді, іріктеме құрамын немесе дереккөзді негізді түрде өзгерткенде мазмұндық қорытындының сақталуы. Орнықтылық нәтижеге сенімді күшейтеді, бірақ барлық сипаттамаларға ортақ ығысуды жоймайды.

Leamer (1983); Steegen et al. (2016)

40. Көрсеткіштердің конвергенциясы

Әртүрлі көрсеткіштен, дереккөзден немесе кезеңнен алынған нәтижелердің бағытының үйлесуі не бір-біріне жақындауы. Конвергенция жалпы эмпирикалық заңдылықты түсіндіруді нығайтады, бірақ конструктілердің бірдейлігін дәлелдемейді әрі ортақ ығысуды жоққа шығармайды.

Campbell & Fiske (1959); OECD (2025)

41. Уақыт ішіндегі динамика

Көрсеткіш деңгейінің, таралуының немесе құрылымының уақыт өте өзгеруі. Сенімді динамика үшін салыстырмалы толқындар, белгісіздікті ескеру және ұзақмерзімді үрдісті қысқамерзімді ауытқулар мен әдістемелік үзілістерден ажырату қажет.

Singer & Willett (2003); OECD (2025)

42. Өңірлік саралану

Ел ішіндегі аумақтар арасында субъективті әл-ауқат деңгейлері немесе бейіндерінің жүйелі айырмашылықтары. Олар халық құрамын, тұрмыс жағдайын, институттарды және өлшеу ерекшеліктерін көрсетуі мүмкін; байқалған байланыс аумақтық себептілікті дәлелдемейді.

OECD (2025); Groves et al. (2009); Valliant et al. (2018)

43. Бақыт теңсіздігі

Халық, топ немесе аумақ ішіндегі бақытты не өмірді жеке бағалаулардың шашырау дәрежесі. Жоғары орташа мән елеулі теңсіздікпен және таралудың төменгі бөлігіндегі қолайсыз ахуалмен қатар кездесуі мүмкін.

Kalmijn & Veenhoven (2005)

44. Бейімделу

Өмірлік жағдайларға үйрену барысында реакциялардың, стандарттардың немесе бағалаулардың өзгеруі. Белгілі оқиғадан кейін әл-ауқаттың бұрынғы деңгейіне оралуы мүмкін, бірақ оның толықтығы мен жылдамдығы оқиға мен адамға қарай өзгереді.

Lucas (2007); Clark et al. (2008)

45. Салыстырмалы депривация

Өз жағдайын үлгі тұтатын адамдармен, топтармен немесе күтілімдермен салыстырудан туатын қолайсыздық сезімі. Ол ресурстардың абсолютті деңгейі жеткілікті болғанның өзінде орын алуы мүмкін және таңдалған салыстыру өлшеміне тәуелді.

Runciman (1966); Clark et al. (2008)

46. Қазақстан эмпирикалық жұмбақ ретінде

Қазақстандағы субъективті бағалаулардың объективті жағдайлармен, уақыт ішіндегі динамикамен және халықаралық орнымен сәйкес келмеуін білдіретін әрі бәсекелес түсіндірмелерді тексеруді талап ететін талдамалық санат.

47. Эмоцияны білдірудің мәдени нормалары

Белгілі бір жағдайда қандай эмоцияларды сезіну, көрсету және олар туралы айту орынды екеніне қатысты ортақ түсі-

ніктер. Олар жауаптарға әсер етуі мүмкін, бірақ мәдени түсіндірме деректерді талап етеді және елдер арасындағы айырмашылықтардан автоматты түрде шығарылмайды.

Matsumoto et al. (2008); Veenhoven (2012); Van Herk et al. (2004)

48. Субъективті әл-ауқат бейіні

Әл-ауқаттың бірнеше құрамдасын — өмірді бағалауды, аффектіні, мәнділікті, салалық бағаларды, таралуды және теңсіздікті — бір балға біріктірмей, бірге сипаттау. Бейін күшті және осал жақтардың қатар кездесуін көруге мүмкіндік береді.

Diener et al. (1999); OECD (2025); Kalmijn & Veenhoven (2005).

Терминдердің әліпбилік көрсеткіші
(сан сөздік мақаласының нөміріне сәйкес келеді)

Термин	№	Термин	№
Аффективті әл-ауқат	6	Санаттаудың шекті мәні	22
Аффектілер теңгерімі	9	Сауалнама жүргізу тәсілінің әсері	33
Бағалаулардың орнықтылығы	39	Сенімділік интервалы	37
Бақыт	1	Субъективті әл-ауқат	2
Бақыт теңсіздігі	43	Субъективті әл-ауқат бейіні	48
Бақытты өзіндік бағалау	5	Сұхбат алушының әсері	32
Бейімделу	44	Теріс аффект	8
Валидтілік	26	Уақыт ішіндегі динамика	41
Жауап беру стилі	30	Шектік максимум әсері	23
Жауаптар шкаласы	18	Эвдемониялық әл-ауқат	10
Жауаптардың жоғарғы санаты	21	Эмоцияны білдірудің мәдени нормалары	47
Жауаптардың таралуы	19	Іріктемелік салмақтар	35
Конструкт	15	Қазақстан эмпирикалық жұмбақ ретінде	46
Кэнтрил баспалдағы	17	Ұлттық бағалау	36
Көрсеткіштерді үйлестіру	29	Әлеуметтік қолдау	14
Көрсеткіштердің конвергенциясы	40	Әлеуметтік құптарлыққа байланысты ығысу	31
Операционализация	16	Өлшеу инварианттылығы	27
Орташа балл	20	Өлшеу қатесі	25
Оң аффект	7	Өмір салаларына қанағаттану	12
Рейтингтегі орынның белгісіздігі	38	Өмір сапасы	13
Репрезентативті іріктеме	34	Өмірге қанағаттану	3
Референттік кезең	24	Өмірді бағалау	4
Салыстырмалы депривация	45	Өмірдің мәні	11
Салыстырмалылық	28	Өңірлік саралану	42

ҰҒЫМДАРДЫ АНЫҚТАУ ЖӘНЕ ӘДІСНАМАЛЫҚ ЕРЕЖЕЛЕРДІ ТҰЖЫРЫМДАУ ҮШІН ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР МЕН ӘДІСТЕМЕЛІК ДЕРЕККӨЗДЕР

1. AERA, APA & NCME (2014). Standards for Educational and Psychological Testing. Washington, DC: AERA. https://www.testingstandards.net/open-access-files.html
2. Agresti, A. (2018). An Introduction to Categorical Data Analysis (3rd ed.). Wiley. https://uat.store.wiley.com/en-us/an-introduction-to-categorical-data-analysis-3rd-edition-p-9781119405283
3. Bradburn, N. M. (1969). The Structure of Psychological Well-Being. Aldine.
4. Campbell, A., Converse, P. E., & Rodgers, W. L. (1976). The Quality of American Life: Perceptions, Evaluations, and Satisfactions. Russell Sage Foundation. https://www.russellsage.org/publications/book/quality-american-life
5. Campbell, D. T., & Fiske, D. W. (1959). Convergent and discriminant validation by the multitrait-multimethod matrix. Psychological Bulletin, 56(2), 81–105. https://doi.org/10.1037/h0046016
6. Cantril, H. (1965). The Pattern of Human Concerns. Rutgers University Press.
7. Clark, A. E., Frijters, P., & Shields, M. A. (2008). Relative income, happiness, and utility: An explanation for the Easterlin paradox and other puzzles. Journal of Economic Literature, 46(1), 95–144. https://doi.org/10.1257/jel.46.1.95
8. Cohen, S., & Wills, T. A. (1985). Stress, social support, and the buffering hypothesis. Psychological Bulletin, 98(2), 310–357. https://doi.org/10.1037/0033-2909.98.2.310
9. Cronbach, L. J., & Meehl, P. E. (1955). Construct validity in psychological tests. Psychological Bulletin, 52(4), 281–302. https://doi.org/10.1037/h0040957
10. Davidov, E., Meuleman, B., Cieciuch, J., Schmidt, P., & Billiet, J. (2014). Measurement equivalence in cross-national research. Annual Review of Sociology, 40, 55–75. https://doi.org/10.1146/annurev-soc-071913-043137
11. DeVellis, R. F., & Thorpe, C. T. (2021). Scale Development: Theory and Applications (5th ed.). Sage. https://us.sagepub.com/en-us/nam/scale-development/book269114

12. Diener, E., Emmons, R. A., Larsen, R. J., & Griffin, S. (1985). The Satisfaction With Life Scale. Journal of Personality Assessment, 49(1), 71–75. https://doi.org/10.1207/s15327752jpa4901_13
13. Diener, E., Suh, E. M., Lucas, R. E., & Smith, H. L. (1999). Subjective well-being: Three decades of progress. Psychological Bulletin, 125(2), 276–302. https://doi.org/10.1037/0033-2909.125.2.276
14. Dillman, D. A., Smyth, J. D., & Christian, L. M. (2014). Internet, Phone, Mail, and Mixed-Mode Surveys: The Tailored Design Method (4th ed.). Wiley. https://doi.org/10.1002/9781394260645
15. Fortier, I., Raina, P., Van den Heuvel, E. R., Griffith, L. E., Craig, C., Saliba, M., Doiron, D., Stolk, R. P., Knoppers, B. M., Ferretti, V., Granda, P., & Burton, P. (2017). Maelstrom Research guidelines for rigorous retrospective data harmonization. International Journal of Epidemiology, 46(1), 103–105. https://doi.org/10.1093/ije/dyw075
16. Goldstein, H., & Spiegelhalter, D. J. (1996). League tables and their limitations: Statistical issues in comparisons of institutional performance. Journal of the Royal Statistical Society: Series A (Statistics in Society), 159(3), 385–409. https://doi.org/10.2307/2983325
17. Groves, R. M., Fowler, F. J., Jr., Couper, M. P., Lepkowski, J. M., Singer, E., & Tourangeau, R. (2009). Survey Methodology (2nd ed.). Wiley. https://www.wiley.com/en-us/Survey+Methodology%2C+2nd+Edition-p-9780470465462
18. Helliwell, J. F., Layard, R., Sachs, J. D., De Neve, J.-E., Aknin, L. B., & Wang, S. (Eds.). (2026). World Happiness Report 2026. Wellbeing Research Centre, University of Oxford. https://www.worldhappiness.report/ed/2026/
19. Kahneman, D., Krueger, A. B., Schkade, D. A., Schwarz, N., & Stone, A. A. (2004). A survey method for characterizing daily life experience: The day reconstruction method. Science, 306(5702), 1776–1780. https://doi.org/10.1126/science.1103572
20. Kalmijn, W., & Veenhoven, R. (2005). Measuring inequality of happiness in nations: In search for proper statistics. Journal of Happiness Studies, 6, 357–396. https://doi.org/10.1007/s10902-005-8855-7
21. Kreuter, F., Presser, S., & Tourangeau, R. (2008). Social desirability bias in CATI, IVR, and web surveys: The effects of mode and question sensitivity. Public Opinion Quarterly, 72(5), 847–865. https://doi.org/10.1093/poq/nfn063
22. Leamer, E. E. (1983). Let's take the con out of econometrics. American Economic Review, 73(1), 31–43. https://www.jstor.org/stable/1803924
23. Lucas, R. E. (2007). Adaptation and the set-point model of subjective well-being. Current Directions in Psychological Science, 16(2), 75–79. https://doi.org/10.1111/j.1467-8721.2007.00479.x
24. Matsumoto, D., Yoo, S. H., & Fontaine, J. (2008). Mapping expressive differences around the world: The relationship between emotional display

rules and individualism versus collectivism. Journal of Cross-Cultural Psychology, 39(1), 55–74. https://doi.org/10.1177/0022022107311854
25. OECD (2025). OECD Guidelines on Measuring Subjective Well-being (2025 Update). OECD Publishing. https://doi.org/10.1787/9203632a-en
26. Piccitto, G., Liefbroer, A. C., & Emery, T. (2022). Does the survey mode affect the association between subjective well-being and its determinants? An experimental comparison between face-to-face and web mode. Journal of Happiness Studies, 23, 3441–3461. https://doi.org/10.1007/s10902-022-00553-y
27. Putnick, D. L., & Bornstein, M. H. (2016). Measurement invariance conventions and reporting: The state of the art and future directions for psychological research. Developmental Review, 41, 71–90. https://doi.org/10.1016/j.dr.2016.06.004
28. Royston, P., Altman, D. G., & Sauerbrei, W. (2006). Dichotomizing continuous predictors in multiple regression: A bad idea. Statistics in Medicine, 25(1), 127–141. https://doi.org/10.1002/sim.2331
29. Runciman, W. G. (1966). Relative Deprivation and Social Justice: A Study of Attitudes to Social Inequality in Twentieth-Century England. Routledge & Kegan Paul.
30. Ryff, C. D. (1989). Happiness is everything, or is it? Explorations on the meaning of psychological well-being. Journal of Personality and Social Psychology, 57(6), 1069–1081. https://doi.org/10.1037/0022-3514.57.6.1069
31. Singer, J. D., & Willett, J. B. (2003). Applied Longitudinal Data Analysis: Modeling Change and Event Occurrence. Oxford University Press. https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780195152968.001.0001
32. Steegen, S., Tuerlinckx, F., Gelman, A., & Vanpaemel, W. (2016). Increasing transparency through a multiverse analysis. Perspectives on Psychological Science, 11(5), 702–712. https://doi.org/10.1177/1745691616658637
33. Steger, M. F., Frazier, P., Oishi, S., & Kaler, M. (2006). The Meaning in Life Questionnaire: Assessing the presence of and search for meaning in life. Journal of Counseling Psychology, 53(1), 80–93. https://doi.org/10.1037/0022-0167.53.1.80
34. Terwee, C. B., Bot, S. D. M., de Boer, M. R., van der Windt, D. A. W. M., Knol, D. L., Dekker, J., Bouter, L. M., & de Vet, H. C. W. (2007). Quality criteria were proposed for measurement properties of health status questionnaires. Journal of Clinical Epidemiology, 60(1), 34–42. https://doi.org/10.1016/j.jclinepi.2006.03.012
35. Tourangeau, R., & Yan, T. (2007). Sensitive questions in surveys. Psychological Bulletin, 133(5), 859–883. https://doi.org/10.1037/0033-2909.133.5.859
36. Tourangeau, R., Rips, L. J., & Rasinski, K. (2000). The Psychology of Survey Response. Cambridge University Press. https://doi.org/10.1017/CBO9780511819322

37. Valliant, R., Dever, J. A., & Kreuter, F. (2018). Practical Tools for Designing and Weighting Survey Samples (2nd ed.). Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-319-93632-1
38. Van Herk, H., Poortinga, Y. H., & Verhallen, T. M. M. (2004). Response styles in rating scales: Evidence of method bias in data from six EU countries. Journal of Cross-Cultural Psychology, 35(3), 346–360. https://doi.org/10.1177/0022022104264126
39. Veenhoven, R. (1984). Conditions of Happiness. Reidel. https://doi.org/10.1007/978-94-009-6432-7
40. Veenhoven, R. (2012). Cross-national differences in happiness: Cultural measurement bias or effect of culture? International Journal of Wellbeing, 2(4), 333–353. https://doi.org/10.5502/ijw.v2.i4.4
41. Veenhoven, R. (2017). Measures of happiness: Which to choose? In G. Brulé & F. Maggino (Eds.), Metrics of Subjective Well-Being. Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-319-61810-4_4
42. Watson, D., Clark, L. A., & Tellegen, A. (1988). Development and validation of brief measures of positive and negative affect. Journal of Personality and Social Psychology, 54(6), 1063–1070. https://doi.org/10.1037/0022-3514.54.6.1063
43. West, B. T., & Blom, A. G. (2017). Explaining interviewer effects: A research synthesis. Journal of Survey Statistics and Methodology, 5(2), 175–211. https://doi.org/10.1093/jssam/smw024
44. WHOQOL Group. (1995). The World Health Organization quality of life assessment (WHOQOL): Position paper from the World Health Organization. Social Science & Medicine, 41(10), 1403–1409. https://doi.org/10.1016/0277-9536(95)00112-K
45. World Health Organization. (2012). The World Health Organization Quality of Life (WHOQOL) (WHO/HIS/HSI Rev.2012.03). https://www.who.int/publications/i/item/WHO-HIS.

СОДЕРЖАНИЕ

ҚЫСҚАРТУЛАР ТІЗІМІ 3

АЛҒЫ СӨЗ 4

1-ТАРАУ. ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ БАҚЫТ: ӨЛШЕУ ЖӘНЕ ТҮСІНДІРУ МӘСЕЛЕСІ 13
1.1 Субъективті әл-ауқат қоғамдық даму көрсеткіштері жүйесінде 13
1.2 Қазақстанды зерттеудің ғылыми тұрғыдан маңыздылығы 14
1.3 Эмпирикалық жұмбақ 16
1.4 Зерттеулердің қазіргі жай-күйі және шешілмеген мәселе 17
1.5 Зерттеу міндеті және дәлелдеу стратегиясы 19

2-ТАРАУ. БАҚЫТ ӘЛЕУМЕТТАНУЛЫҚ ӨЛШЕУ НЫСАНЫ РЕТІНДЕ 23
2.1 Жақсы өмірдің нормативтік идеалынан эмпирикалық бағалауға дейін 23
2.2 Субъективті әл-ауқаттың құрылымы 25
2.3 Бақыт, өмірге қанағаттану және өмірді жалпы бағалау 28
2.4 Өмір сапасының төрт түрі және бақыттың талдамалық жүйедегі орны 30
2.5 Субъективті әл-ауқатты өлшеу: сенімділік және салыстырмалылық 35
2.6 Тіл, мәдениет және топаралық салыстырудың шектері 38
2.7 Бақыт әлеуметтік тұрғыдан бөлінетін нәтиже ретінде 40
2.8 Постсоциалистік және Орталық Азия контекстеріндегі салыстыру 42
2.9 Бәсекелес түсіндірмелік тетіктер 45
2.10 Кейінгі талдаудың тұжырымдамалық негіздері 47

3-ТАРАУ. ДЕРЕКТЕР, ӨЛШЕУ ЖӘНЕ ЭМПИРИКАЛЫҚ ТАЛДАУ СТРАТЕГИЯСЫ 50
3.1 Зерттеу дизайны: көптеген дереккөздерден бірыңғай дәлелдеу логикасына дейін 50
3.2 Халықаралық дереккөздер: архивтер, зерттеулер және талдамалық есептер 54
3.3 Ресми ұлттық деректер сериясы: «Халықтың өмір сүру сапасы» зерттеуі 60

3.4 Тақырыптық ұлттық және аумақтық зерттеулер 62
3.5 Нәтижелік көрсеткіштер және оларды талдау қағидалары 66

4-ТАРАУ. ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ДИНАМИКА ЖӘНЕ ЕЛДІҢ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ОРНЫ 71
4.1 Постсоциалистік трансформация тарихи контекст ретінде 71
4.2 World Happiness Report деректері бойынша халықаралық салыстырмалы динамика 74
4.3 2018–2023 жылдардағы ресми ұлттық деректер сериясы 78
4.4 Орташа мәндер, үлестірімдер және субъективті бағалаулардағы теңсіздік 82
4.5 Қазақстан посткеңестік елдер арасында 84
4.6 Қазақстан Орталық Азия елдері арасында 87
4.7 Даму деңгейі ұқсас елдермен салыстыру 93
4.8 Байқалған және модель бойынша күтілетін өмірді бағалау 96
4.9 Қазақстанның халықаралық орнының сезімталдығын талдау 98

5-ТАРАУ. СУБЪЕКТИВТІ ӘЛ-АУҚАТ БАҒАЛАУЛАРЫНЫҢ ТҰРАҚТЫЛЫҒЫ 103
5.1. Халықаралық және ұлттық дереккөздердің өзара сәйкестігі 103
5.2. Субъективті әл-ауқат құрамдастарының сәйкестігі 106
5.3. Нәтижелердің өлшеу тәсіліне сезімталдығы 108

6-ТАРАУ. СУБЪЕКТИВТІ ӘЛ-АУҚАТТЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК БӨЛІНІСІ ЖӘНЕ ОСАЛ ТОПТАР 112
6.1. Әлеуметтік теңсіздікті зерттеудің талдамалық қағидаттары 112
6.2. Жыныс пен жас: орташа айырмашылықтардың шағын болуы және жас топтары бойынша айқын әркелкілік 113
6.3. Білім және әлеуметтік-кәсіби мәртебе 117
6.4. Материалдық жағдай әлеуметтік жіктелу өлшемі ретінде 123
6.5. Отбасылық-демографиялық жағдай 124
6.6. Денсаулық және психологиялық қолайсыздық 125
6.7. Елді мекен түрі: қала және ауыл 129
6.8. Бөліністің төменгі бөлігі және әлеуметтік осалдықтардың ұштасуы 134

7-ТАРАУ. ӨМІРГЕ ҚАНАҒАТТАНУДЫҢ ӨҢІРЛІК АЙЫРМАШЫЛЫҚТАРЫ ЖӘНЕ АУМАҚТЫҚ КОНТЕКСТ 139
7.1. Әл-ауқатты зерттеудегі аумақ ұғымының мәні 139
7.2. Деректер және нәтижелерді түсіндіру қағидалары 140
7.3. Өңірлік айырмашылықтар: ұлттық орташа көрсеткіш бастапқы нүкте ретінде 142
7.4. Неліктен бір ғана орташа мән жеткіліксіз 144

7.5. Өңірлік айырмашылықтар немен түсіндіріледі 147
7.6. Субъективті бағалау және өңірдің объективті жағдайлары 149

8-ТАРАУ. РЕСУРСТАР ЖӘНЕ ӘЛЕУМЕТТІК ҚОРҒАЛҒАНДЫҚ МЕХАНИЗМДЕРІ 152
8.1. Формалды ресурстан нақты қорғалғандыққа дейін 152
8.2. Макроэкономикалық ахуал және оның отбасы жағдайына ықпалы 154
8.3. Материалдық ресурстар, қаржылық қор және борыштық осалдық 155
8.4. Жұмыспен қамтылу, еңбек жағдайының тұрақтылығы және уақыт ресурстары 167
8.5. Денсаулық және емделуге қолжетімділік 169
8.6. Қоғамдық қызметтер, қауіпсіздік және әлеуметтік қорғау 172
8.7. Институттарға сенім және ортаның қабылданатын сенімділігі 175
8.8. Дәлелдердің иерархиясы 179

9-ТАРАУ. ӘЛЕУМЕТТІК ҚАТЫНАСТАР, БЕЙІМДЕЛУ ЖӘНЕ ӨМІРДІ БАҒАЛАУДЫҢ МӘДЕНИ ТӘСІЛДЕРІ 181
9.1. Өмір сүру жағдайларынан әлеуметтік механизмдерге қарай 181
9.2. Деректер және талдамалық стратегия 183
9.3. Жақын қарым-қатынастар: мәртебеден гөрі олардың атқаратын қызметі маңызды 184
9.4. Бейімделу: шынайы мақсаттар күткен нәтижеден бас тартумен бірдей емес 186
9.5. Мәдени нормалар және символдық сәйкестену 188

ҚОРЫТЫНДЫ 199

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ 212

А ҚОСЫМШАСЫ 221
Б ҚОСЫМШАСЫ 228
В ҚОСЫМШАСЫ 232
Г ҚОСЫМШАСЫ 238

НЕГІЗГІ ҰҒЫМДАР МЕН ӨЛШЕУ САНАТТАРЫНЫҢ ТЕЗАУРУСЫ 239

Ғылыми басылым

Ш. М. Тленчиева, Ш. Е. Джаманбалаева

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ БАҚЫТ ЖӘНЕ ӨМІРГЕ ҚАНАҒАТТАНУ
Өлшеу, салыстырмалы динамика және әлеуметтік теңсіздік

Монография

Компьютерде беттеген *Е. Алтай*
Мұқабасын безендірген *М. Бакеев*

Басуға 2026 жылы қол қойылды. Пішімі 60×84 $^{1}/_{16}$.
Офсетті қағаз. Сандық басылыс. Көлемі 16,125 б.т. Таралымы 500 дана.

«Smart University Press» баспа үйі баспаханасында басылды.
050012, Алматы қаласы, БО Бизнес-Сити, Жамбыл к-сі, 114/85, блок Ж.